

แนวคิดและวิธีวิจัย ในทฤษฎีสังคม

ธีรพงศ์ สกุลศรี

แนวคิดและวิธีวิจัย ในทฤษฎีสังคม

ธีรพงศ์ สกุลศรี

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ธีรนงค์ สกุลศรี

แนวคิดและวิจัยในทฤษฎีสัจนิยม / ธีรนงค์ สกุลศรี -- พิมพ์ครั้งที่ 1. – นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2565. (เอกสารทางวิชาการ/สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ; หมายเลข 591)

ISBN 978-616-443-752-4

พิมพ์ครั้งที่ 1 ตุลาคม 2565
พิสูจน์อักษร ปาณฉัตร ทิพย์สุข
ปก/รูปเล่ม ศิริพงษ์ สวัสดิ์สันติสุข
จำนวนพิมพ์ 200 เล่ม

1. สังคมศาสตร์. 2. สังคมศาสตร์ – แนวคิดทฤษฎี. 3. สังคมศาสตร์ – วิจัย. 4. สังคมศาสตร์ – วิจัย. 5. การวิจัยทางสังคมศาสตร์. I. ธีรนงค์ สกุลศรี. II. มหาวิทยาลัยมหิดล. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม.

H62 ๓626น 2565

สถานที่พิมพ์

โรงพิมพ์เดือนตุลา

39/205-206 ซอยวิภาวดีรังสิต 84 แขวงสนามบิน เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ 10210

โทรศัพท์ : 02-9967392-4 โทรสาร : 02-9967395

E-mail: octoberprint50@yahoo.com

ลิขสิทธิ์ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

คำนำ

ผู้เขียนได้พัฒนาตำราเล่มนี้ โดยรวบรวมเนื้อหาจากประสบการณ์การสอนวิชา ทฤษฎีสังคม ที่ผู้เขียนเป็นผู้รับผิดชอบหลักและผู้รับผิดชอบร่วมตั้งแต่ พ.ศ. 2558 คือ ทฤษฎีสังคมร่วมสมัย (วจปส 530) ซึ่งเป็นวิชาหลักของหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิจัย ประชากรและสังคม (หลักสูตรไทย) และสัมมนาทางปรัชญาและทฤษฎีสังคมร่วมสมัย (วจปส 701) หลักสูตรปริญญาเอก สาขาวิจัยประชากรและสังคม (หลักสูตรไทย)

ในการเขียนตำราเล่มนี้ ผู้เขียนมีความตั้งใจหลักสองประการ คือ หนึ่ง เขียนให้เป็น ตำราที่อ่านง่ายสำหรับผู้สนใจทั่วไป และโดยเฉพาะผู้อ่านที่มีความสนใจหรือต้องทำงาน เกี่ยวข้องกับงานวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ทั้งมีพื้นฐานและไม่มีพื้นฐานด้านสังคมศาสตร์ เนื่องจากพบว่าในปัจจุบัน ผู้ที่มีความสนใจทำงานวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์มีความเป็นสห วิทยาการมากยิ่งขึ้น ในตำราเล่มนี้ ผู้เขียนจึงพยายามดึงส่วนสำคัญที่เป็นระเบียบวิธีวิจัย จากนักคิดคนสำคัญและแสดงให้เห็นถึงจุดเชื่อมต่อของแนวคิดและวิธีวิทยาออกมาขยาย ความให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเรียนรู้ประสบการณ์ในการพัฒนา แนวคิดและระเบียบวิธีวิจัยดังกล่าวที่ยังสามารถใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ได้ในปัจจุบัน มาประยุกต์ใช้และต่อยอดในงานวิจัยของตนเองได้

ขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ ธรารวรรณ สถาบันวิจัยประชากรและ สังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐสุดา เต็มพันธ์ คณบดีคณะจิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และผู้ช่วยศาสตราจารย์ อำนวย พิรุณสาร ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ผู้ทรงคุณวุฒิที่สละเวลาให้ ความรู้ ให้คำแนะนำ และข้อคิดเห็นต่อหนังสือเล่มนี้

ขอบคุณ คุณเบญจมาศ รอดภัย และคุณปภาณฉัตร ทิพย์สุข ที่อำนวยความสะดวก
ด้านข้อมูลแก่คณะผู้จัดทำตลอดกระบวนการจัดทำหนังสือ และคุณศิริพงศ์ สวัสดิ์สันติสุข
ที่ช่วยดำเนินการจัดรูปเล่มหนังสือเล่มนี้จนเสร็จสมบูรณ์ และขอขอบคุณสถาบันวิจัย
ประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ผู้บริหารและเพื่อนร่วมงานทุกท่านที่ให้โอกาสและ
สนับสนุนตลอดระยะเวลาการทำงานเสมอมา

ธีรณรงค์ สกฤศรี

สารบัญ

คำนำ		ก
สารบัญ		ค
สารบัญตาราง		ง
สารบัญภาพ		จ
อาร์มภท		ฉ
บทที่ 1	กระบวนทัศน์ ญาณวิทยา ภววิทยา วิธีวิทยา	1
บทที่ 2	ข้อเท็จจริงทางสังคม (social fact): เอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim)	13
บทที่ 3	ชนชั้น วิชาวิธี และวิถีการผลิต: คาร์ล ไฮน์ริช มาร์กซ (Karl Heinrich Marx)	29
บทที่ 4	การกระทำทางสังคม (social action) และการทำความเข้าใจเชิงตีความ (Vestehen): แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber)	39
บทที่ 5	อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ: หลุยส์ อัลธุสแซร์ (Louis Althusser)	53
บทที่ 6	กลุ่มทางประวัติศาสตร์ (Historical bloc) และการครองอำนาจนำ (Hegemony): อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci)	63
บทที่ 7	พื้นที่สาธารณะ (public sphere): เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas)	75
บทที่ 8	ทุนทางวัฒนธรรม และการผลิตซ้ำทางชนชั้น: ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu)	85
บทที่ 9	ชนชั้นและการผลิตซ้ำทางสัญลักษณ์: เฟอร์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure)	95
บทที่ 10	มายาคติ: โรลันด์ บาร์ต (Roland Barthes)	105
บทที่ 11	ทุนนิยม ชนชั้น การบริโภค:ฌอง โบดริยาร์ด (Jean Baudrillard)	113
บทที่ 12	อำนาจ และวาทกรรม: มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)	123
บรรณานุกรม		135
ดัชนีเรื่อง		143

สารบัญตาราง

ตารางที่		
1	พื้นที่สาธารณะและปฏิบัติการทางสังคมในแต่ละยุคสมัย	79

สารบัญภาพ

ภาพที่		
1	จุดเน้นทางทฤษฎีสังคม	๕
2	ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและปัจเจกบุคคลที่กำหนดซึ่งกัน และกัน	6
3	หลักวิภาษวิธีและการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ตาม หลักวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (historical materialism)	35
4	ผังความสัมพันธ์ระหว่างจริยธรรมโปรเตสแตนต์ ปัจเจกบุคคล และ ทุนนิยม	45
5	แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะ	76

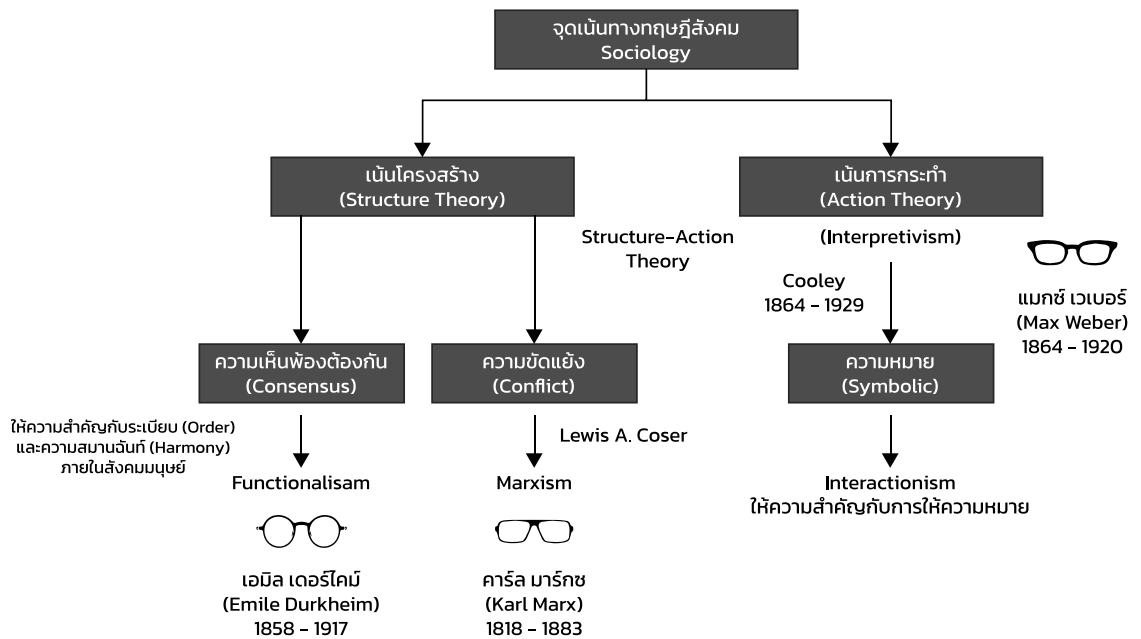
อารัมภบท

จุดเน้นทางทฤษฎีสังคม

คำอธิบายในตำราเล่มนี้ ผู้เขียนมีความตั้งใจให้ผู้อ่านเข้าใจถึงจุดเชื่อมต่อของแนวคิดทฤษฎีและวิธีวิจัยที่เป็นจุดเน้นของนักทฤษฎีแต่ละคนในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม เริ่มต้นตั้งแต่การทำความเข้าใจที่มาของกระบวนการทัศน์ ซึ่งเป็นรากฐานในการนำเสนอวิธีคิด วิธีวิทยาของนักคิดแต่ละคน ในเล่มนี้นำเสนอแนวความคิดและวิธีวิทยาของนักคิดทั้ง 10 คนในแต่ละบท โดยอธิบายถึงบริบทของชีวิต ครอบครัวและประสบการณ์ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นพื้นฐานสำคัญของความสนใจและมุมมองต่อปรากฏการณ์ทางสังคมที่นักคิดแต่ละคนสนใจและเลือกมาอธิบาย ดังแสดงในภาพที่ 1 โดยในการนำเสนอจะเริ่มต้นจากนักคิดที่ชุดคำอธิบายมุ่งเน้นในส่วนที่เป็นโครงสร้างของสังคม ภายใต้ความเชื่อว่าเป็นจุดกำเนิดตั้งต้นในการควบคุมและครอบงำปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคม เช่น เอมิล เดอร์ไคม์ และคาร์ล มาร์กซ ซึ่งอย่างไรก็ตามแม้ทั้งสองคนจะมีจุดมุ่งเน้นในการอธิบายที่เหมือนกัน แต่ก็จะมีมุมมองต่อปรากฏการณ์ที่ต่างกัน ซึ่งนำไปสู่การกำหนดวิธีวิทยาในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่แตกต่างกันด้วยดังปรากฏในคำอธิบายในหนังสือในบทที่ 2 และ 3 ซึ่งในทางตรงกันข้ามในแนวคิดของแมกซ์ เวเบอร์ ดังปรากฏในบทที่ 4 กลับมุ่งเน้นไปที่ตัวผู้กระทำการที่มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมและอธิบายปรากฏการณ์ด้วยชุดคำอธิบายและวิธีวิทยาที่แตกต่างกัน

ในลำดับต่อมาที่ขอบข่ายของคำอธิบายเริ่มขยายไปสู่ขอบเขตออกไปสู่ผู้กระทำการเป็นช่วงเดียวกับที่สังคมเริ่มก้าวเข้าสู่ยุคทุนนิยมอย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งนับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในความสัมพันธ์ทางการผลิต และนำไปสู่การทำความเข้าใจกับรูปแบบของการบริโภคของคนในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังปรากฏในคำอธิบายของนักคิดในกลุ่มที่ให้

ความสำคัญกับการให้ความหมายและระบบสัญลักษณ์ที่กลายเป็นสิ่งครอบงำสังคมมนุษย์ใน
 ระยะเวลาต่อมาและนำเสนอไว้ในบทความต่างๆ ไปของหนังสือ ซึ่งในท้ายที่สุดนี้ ผู้เขียน
 หวังเป็นอย่างยิ่งว่าตำราเล่มนี้จะเป็นประโยชน์และเป็นจุดเริ่มต้นให้สำหรับผู้ที่มีความสนใจ
 เกิดความเข้าใจและนำไปต่อยอดจนเกิดคำอธิบายปรากฏการณ์ของตนเองที่เป็นประโยชน์
 ต่อสังคมต่อไป

ภาพที่ 1 จุดเน้นทางทฤษฎีสังคม

บทที่ 1

กระบวนการค้นคว้า วิจัย วิทยา วิธีวิทยา

1.1 นำเรื่อง

มนุษย์ มีความสนใจต่อปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมมานาน ในช่วงเวลาที่สังคมยังมีความรู้ในการอธิบายปรากฏการณ์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ได้ไม่เพียงพอ หลักทางศาสนาและปรัชญาและวิธีการอนุมานเหตุผลจึงมักถูกใช้เป็นชุดคำอธิบายพื้นฐานในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม เช่น ในการเกิดปรากฏการณ์สุริยุปราคาหรือจันทรุปราคา ในอดีตคนในสังคมจะพยายามค้นหาคำตอบและสร้างชุดคำอธิบายเหล่านั้น โดยการสร้างนิยาย ตำนาน หรือจินตนาการ ในสังคมไทยเมื่อเกิดปรากฏการณ์นี้ แนวปฏิบัติตามความเชื่อเดิม เช่น การตีเกราะ เคาะไม้ เพื่อให้ปรากฏการณ์นี้คลี่คลาย ในขณะที่

ที่แต่ละสังคมยังไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอนที่จะสามารถทดลองหรือพิสูจน์ คำอธิบายเกี่ยวกับการเกิดสุริยุปราคาหรือจันทรุปราคาจึงมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม ซึ่งในความแตกต่างนี้ มีกระบวนการทัศน์เป็นมุมมองเบื้องหลังและส่งผลต่อคำอธิบายและการทำความเข้าใจปรากฏการณ์

1.2 คำอธิบายเรื่องกระบวนการทัศน์

คำว่า กระบวนการทัศน์ (paradigm) เริ่มปรากฏขึ้นครั้งแรกในปี 1962 ในหนังสือเรื่อง The Structure of Scientific Revolutions (1962) ที่ถูกเขียนโดยโทมัสคูห์น (Thomas Kuhn) นักฟิสิกส์ชาวอเมริกัน โดยได้มีการนำคำนี้มาใช้เพื่อให้คำอธิบายเกี่ยวกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และมุมมองในการอธิบายข้อเท็จจริงของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งในหนังสือเล่มดังกล่าว ให้ความหมายคำว่า กระบวนการทัศน์ว่า หมายถึง ชุดแนวความคิด หรือ มโนทัศน์ (concepts) ค่านิยม (values) ความเข้าใจรับรู้ (perceptions) และการปฏิบัติ (practice) ที่มีร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่ง ในความหมายนี้ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของคำอธิบายปรัชญาทางด้านสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ว่าเป็นปรัชญาที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างอิสระ เนื่องจากมนุษย์ซึ่งเป็นตัวแทนของผู้สร้างความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ก็เป็นตัวแทนของคนในกลุ่มหรือชุมชนนั้นที่มีค่านิยม ความเข้าใจ ความรับรู้และการปฏิบัติที่ยังคงมีความเกี่ยวข้องกับมโนทัศน์ที่เกิดขึ้นจากกลุ่มหรือชุมชนนั้นๆ เช่นกัน ซึ่งอาจนับได้ว่า การเสนอแนวความคิดดังกล่าวนี้ เป็นจุดเริ่มต้นของการท้าทายความคิดในเชิงวิทยาศาสตร์ยุคแรกๆ ว่าแท้จริงแล้วความรู้ไม่สามารถแยกจากตัวตนของปัจเจกซึ่งเป็นผู้สร้างความจริงนั่นเอง

จากนั้นในปี 1990 กูบา (Guba) ได้มีการกล่าวถึงคำนี้เช่นเดียวกัน ในหนังสือเรื่อง The Paradigm Dialog โดยให้คำนิยามว่า กระบวนการทัศน์ หมายถึง พื้นฐานของความเชื่อ (belief) ที่จะนำไปสู่การกระทำ ในประเทศไทย ปรากฏคำนี้ในหนังสือเรื่อง ทฤษฎี

ไร้ระเบียบ (Chaos Theory) กับทางแพร่งของสังคมสยาม โดย ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์ (2537) และในปี 2550 สำนักงานราชบัณฑิตยสภา ให้ความหมายกระบวนทัศน์ว่า เป็นคำที่ตรงกับ คำภาษาอังกฤษว่า paradigm (อ่านว่า พา-รา-ไดม์) หมายถึง กรอบความคิดหรือแนวทางทั่วไปที่ใช้ในการมองโลก หรือหมายถึง ระบบคิด วิธีคิด หรือแบบของการคิดที่ใช้เป็นแนวในการศึกษาวิจัยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือเป็นแนวในการจัดระบบในสังคม กระบวนทัศน์จึงเป็นกรอบของความคิด ค่านิยม ความเข้าใจรับรู้ และแบบแผนการปฏิบัติต่อความจริงของกลุ่มหรือชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ดังนั้นในการจะทำความเข้าใจปรากฏการณ์เรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่งๆ จึงต้องทำความเข้าใจรากฐาน กระบวนการที่เป็นกรอบคิดเกี่ยวกับความจริงของกลุ่มหรือชุมชนนั้นๆ ด้วย ดังเช่น ในสังคมไทยเคยมีกระบวนทัศน์เกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงและชายที่มีต่อครอบครัว เช่น กรอบคิดเรื่องบทบาทหน้าที่หญิงชายซึ่งในปัจจุบันเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปแล้วจากในอดีต

ในการศึกษาความจริงในปรากฏการณ์สังคม ผู้ศึกษาจำเป็นต้องทำความเข้าใจพื้นฐานทางปรัชญาสังคมศาสตร์อันประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 3 เรื่อง ได้แก่ 1) ภาววิทยา (ontology) 2) ญาณวิทยา (epistemology) และ 3) ระเบียบวิธีวิทยา (methodology) โดยภาววิทยา (ontology) เป็นการทำความเข้าใจสภาวะการดำรงอยู่ของความจริง และธรรมชาติของความรู้ความจริงที่มีหลายประเภท เช่น ความจริงแท้หนึ่งเดียว (สัจนิยม) ความจริงที่เกิดขึ้นจากการตีความจากมนุษย์ (สัมพัทธนิยม) และความจริง ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง (สัจนิยมเชิงประวัติศาสตร์) 2) ญาณวิทยา (epistemology) ให้ความสนใจกับความรู้ของมนุษย์ วิธีการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ และธรรมชาติของความสัมพันธ์ระหว่างผู้แสวงหาความรู้และความจริงซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ที่ศึกษากับตัวผู้ศึกษา ทั้งนี้ขึ้นกับความเชื่อในเรื่องของความจริงที่แตกต่าง เช่น การที่เข้าใจว่าความจริงมีเพียงหนึ่งเดียว นั้นหมายถึงผู้ศึกษาจะต้องไม่สัมพันธ์กับสิ่งที่ศึกษา แต่หากถ้าเชื่อว่าความจริงนั้นมีหลากหลายต้องใช้การตีความจากมนุษย์ผู้ศึกษา ก็จะต้องผสานตัวเองกับสิ่งที่ศึกษาเพื่อทำให้เข้าใจความจริงนั่นเอง และ 3) วิธีวิทยา

(methodology) หมายถึง วิธีการที่ผู้แสวงหาความรู้ความจริงจะใช้ในการค้นหาความรู้ความจริง ทั้งนี้เมื่อผู้ศึกษามีความเชื่อภายใต้กระบวนทัศน์ใดแล้ว ก็จะเชื่อมโยงภววิทยาหรือความเชื่อเกี่ยวกับความจริง ญาณวิทยา ความสัมพันธ์ระหว่างความจริง และวิธีวิทยาในการแสวงหาความจริงที่ใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมภายใต้ความเชื่อของผู้ที่ต้องการอธิบายความจริงนั้น ซึ่งในการตอบคำถามที่ครอบคลุมความจริงดังกล่าว มีอาจตัดสินได้ว่า คำตอบใดเป็นคำตอบที่ผิดหรือถูกต้อง เนื่องจากกระบวนทัศน์ในแต่ละกระบวนทัศน์ล้วนเป็นทางเลือก (alternative) ด้วยกันทั้งสิ้น

ในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ความหมายโดยทั่วไปของกระบวนทัศน์ หมายถึง พื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับความจริงและวิธีการแสวงหาความจริง ซึ่งในทัศนะหนึ่ง มีความเชื่อเรื่องการมีอยู่จริง (exist) ของสิ่งต่างๆ ว่ามีความตายตัว มีจุดคงที่ และมนุษย์เป็นเพียงผลลัพธ์ของระบบสังคมนั้น ในขณะที่ในอีกทัศนะหนึ่ง เชื่อว่า ความจริง หรือสรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามสถานการณ์และเวลา ไม่มีโครงสร้างตายตัว และมนุษย์เป็นผู้กระทำการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น ความต่างทางของจุดยืนทางความคิด ความเชื่อเรื่องความจริงดังกล่าวนี้ จึงส่งผลต่อลักษณะทั่วไปของกระบวนทัศน์และปรัชญาทางสังคมศาสตร์อย่างน้อยสองประการ และนำมาสู่กระบวนทัศน์ในการแสวงหาความรู้ที่แตกต่างกัน

ประการแรก ในเรื่องทัศนะและความเชื่อของนักทฤษฎีต่อการเกิดขึ้นของความจริงหรือสิ่งต่างๆ บนโลก ในขณะที่นักทฤษฎีกลุ่มหนึ่งเชื่อว่า ความรู้ความจริงใดๆ บนโลก จะมีความหมายได้ก็ต่อเมื่อความรู้ ความจริงนั้นๆ ได้ผ่านการตรวจสอบด้วยหลักฐานและวิธีการทดลองทางวิทยาศาสตร์ นักทฤษฎีในกลุ่มนี้ จึงให้ความสำคัญกับแนวทางในการพิสูจน์ความจริงด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ในฐานะที่เป็นตัวแบบทางด้านวิธีวิทยาให้กับงานทางด้านสังคมศาสตร์ จากฐานความเชื่อนี้ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ จึงกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการแสวงหาความรู้ความจริงทางสังคมศาสตร์ ซึ่งในทัศนะนี้ปรากฏชัดในงานของ

นักสังคมศาสตร์แนวปฏิฐานนิยม (positivism) ที่ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์จะใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีที่มีอยู่ก่อน มาสร้างเป็นสมมติฐาน หน้าที่ของผู้แสวงหาความจริง คือการเก็บข้อมูลในสิ่งที่ต้องการค้นหา แล้วนำมาวิเคราะห์เพื่ออธิบายสาเหตุของการเกิดขึ้น โดยใช้เหตุผลแบบนิรนัย (deductive reasoning) หรือการอ้างเหตุผลที่อาศัยหลักฐานจากความรู้เดิมหรือความจริงทั่วไปซึ่งเป็นที่ยอมรับมาสนับสนุนหรือยืนยันข้อสรุปที่มีลักษณะความเป็นจริงเฉพาะเป็นแนวทาง ซึ่งเป็นรากฐานของการวิจัยเชิงปริมาณ

ประการที่สอง เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล (individual) กับสังคม (society) หรือหากกล่าวโดยกระบวนการทางสังคมศาสตร์ ก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำ/ผู้กระทำ (action/agency) และโครงสร้างสังคม (social structure) ความแตกต่างของทัศนะนี้ได้นำไปสู่จุดยืนทางความคิดที่แตกต่างกัน โดยในกระบวนการหนึ่ง นักทฤษฎีจำนวนหนึ่งเชื่อว่า สังคม (society) หรือโครงสร้างสังคม (social structure) มีความสำคัญเหนือปัจเจกบุคคลและเป็นตัววางกรอบจำกัดให้การกระทำของปัจเจกบุคคล โครงสร้างทางสังคมจึงเป็นหน่วยหลักในการวิเคราะห์และอธิบายปรากฏการณ์ ซึ่งในการอธิบายปรากฏการณ์ที่มุ่งเน้นอธิบายในส่วนของโครงสร้างสังคมนี้ ปรากฏชัด เช่น ในงานของเอมิล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) และหลุยส์ อัลธุสแซร์ (Louis Althusser) และในอีกกระบวนการหนึ่ง ให้ความสำคัญกับข้อเท็จจริงทางสังคมที่ประกอบด้วย การกระทำ คำพูด การแสดงท่าทาง และแรงจูงใจภายใต้การกระทำของปัจเจกบุคคลในฐานะผู้กระทำ การมากกว่าโครงสร้างสังคม และตั้งคำถามกับวิธีวิทยาที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียวว่าไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมศาสตร์ได้ เนื่องจากความจริงจึงมีความซับซ้อนเกินกว่าที่จะอธิบายออกมาด้วยข้อมูลในเชิงวิทยาศาสตร์ และปรากฏการณ์หรือความจริงใดๆ เป็นเรื่องของความรู้ ความคิด ความรู้สึก อารมณ์ ไม่มีลักษณะที่เป็นสามัญ และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามบริบท ในการสร้างความรู้หรือความจริง ผู้วิจัยจึงต้องใช้ประสบการณ์หรือประสาทสัมผัสของตนเองเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล และใช้การอธิบายเหตุผลแบบอุปนัย (inductive reasoning) หรือการอ้างเหตุผลโดยอาศัย

หลักฐานประสบการณ์จากข้อเท็จจริงเฉพาะแล้วนำไปยืนยันกับข้อสรุปที่เป็นความจริงทั่วไป จุดเน้นของการวิเคราะห์ในลักษณะนี้ปรากฏชัดในปรัชญาแนววิเคราะห์ (linguistic analysis) หรือแนวปรากฏการณ์นิยม (phenomenology) ดังเช่นในงานของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) และนักคิดในรุ่นหลังๆ ต่อมา

จากความแตกต่างเกี่ยวกับลักษณะทั่วไปของจุดยืนทางความคิดสองประการดังที่ได้กล่าวไป นักทฤษฎีในยุคต่อมาจึงพยายามหาข้อยุติโดยพยายามชี้ให้เห็นว่า แม้สถาบันหลักซึ่งเป็นโครงสร้างของสังคมจะพยายามครอบงำความคิดหรือการกระทำของปัจเจกบุคคลไว้อย่างไร แต่ปัจเจกบุคคลก็มีศักยภาพที่จะดิ้นรนต่อสู้ ต่อรอง ดัดแปลง หรือสร้างโครงสร้างที่รายล้อมรอบตัวเสมอ โครงสร้างสังคมและปัจเจกบุคคลจึงมีความสัมพันธ์กัน และเป็นผลผลิตซึ่งกันและกัน สังคมศาสตร์จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับทั้งการกระทำของผู้กระทำที่เป็นปัจเจกและโครงสร้างในบริบทของสังคมพร้อมๆ กัน และมองความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและปัจเจกบุคคล ในลักษณะแบบวิภาษวิธี (dialectic) หรือเป็นความสัมพันธ์ที่มีบทบาทในการกำหนดซึ่งกันและกัน

ภาพที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและปัจเจกบุคคลที่กำหนดซึ่งกันและกัน

กระบวนทัศน์พื้นฐานของนักคิดในกลุ่มนี้ จึงเน้นการผสมผสานแนวคิดโดยเฉพาะในเรื่องของการกระทำ/ผู้กระทำ และโครงสร้างสังคม และเสนอนักทฤษฎีทางสังคมควรสร้างคำอธิบายเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรม ประสบการณ์ทางสังคม และวิธีที่มนุษย์ใช้ในการจัดการกับสภาวะการณ์ทางสังคมของตน และเสนอวิธีวิทยาที่แตกต่างไป โดยมีวิธีวิทยา

ที่เน้นวิภาษวิธีและการสนทนา ซึ่งปรากฏชัดในงานของนักคิดที่มีกระบวนทัศน์วิพากษ์ (critical paradigm)

จากที่กล่าวไปแล้วข้างต้น จึงจะเห็นได้ว่า การกำหนดแนวทางในการวิจัยเพื่อแสวงหาความรู้ต่างๆ ต่อปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่งของคนในสังคม จะเป็นไปตามพื้นฐานความเชื่อหรือกระบวนทัศน์ของผู้ที่ต้องการแสวงหาความจริง ดังนั้นก่อนที่จะเริ่มต้นอธิบายปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง หรือพิจารณาเลือกใช้ทฤษฎีใดในการอธิบายปรากฏการณ์เพื่อต่อยอดเป็นแนวทางของตนเองนั้น จึงควรทำความเข้าใจกับที่มา จุดเน้นของกระบวนทัศน์ของแนวคิดทฤษฎีนั้นเสียก่อน เนื่องจากในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม นอกจากนักทฤษฎีที่มีกระบวนทัศน์ต่างกันจะมีมุมมองต่อปรากฏการณ์ทางสังคมที่แตกต่างกันแล้ว ในการอธิบายปรากฏการณ์นักทฤษฎีแต่ละคนยังให้คำอธิบายในระดับที่แตกต่างกันด้วย ทฤษฎีสังคมที่ถูกพัฒนาขึ้นจึงมีขอบเขตและขนาดของประเด็นที่สามารถใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ได้ไม่เท่ากัน โดยขอบเขตของการอธิบายอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับใหญ่ๆ ได้แก่ ทฤษฎีระดับมหภาค (macro-level theories) เป็นกลุ่มทฤษฎีที่มุ่งอธิบายถึงรูปแบบและการเปลี่ยนแปลงของสังคมในภาพรวม และทฤษฎีระดับจุลภาค (micro-level theories) ที่ให้ความสำคัญกับการอธิบายถึงความสัมพันธ์ที่เฉพาะเจาะจงระหว่างบุคคลหรือคนกลุ่มย่อยในสังคม

กระบวนทัศน์หลักในทฤษฎีระดับมหภาค เช่น กระบวนทัศน์โครงสร้างหน้าที่ (structural –functional) เชื่อว่า โครงสร้างของสังคม เป็นสิ่งสำคัญที่สุดของสังคม โครงสร้างแต่ละส่วนของสังคม จะมีหน้าที่ในการประสาน กำหนดโครงสร้างส่วนอื่นๆ ในสังคม กระบวนทัศน์ความขัดแย้ง (social conflict) มุ่งเน้นการวิเคราะห์ความขัดแย้งที่เป็นผลจากระบบทุนนิยม (capitalism) และกระบวนทัศน์ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (symbolic-interaction) มีความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์ไม่ได้เป็นผู้ที่ถูกสร้างหรือกำหนดโดยสังคมเพียงเท่านั้นแต่มนุษย์ยังเป็นผู้กำหนดสังคมด้วย ซึ่งในกลุ่มกระบวนทัศน์นี้ ให้

ความสนใจกับความหมายเชิงสัญลักษณ์ (symbolic meanings) กับปฏิสัมพันธ์ (interaction) ของคนในสังคม โดยในการวิเคราะห์มุ่งเน้นพฤติกรรมที่เกิดจากกระบวนการให้ความหมาย การตีความหมายสัญลักษณ์นั้นๆ และการตอบสนองต่อกันด้วยสัญลักษณ์ โดยกระบวนการที่ศรัยอยู่ในกลุ่มทฤษฎีระดับมหภาค เช่น กลุ่มทฤษฎีสตรีนิยม

ด้วยความแตกต่างดังกล่าวนี้ กลุ่มทฤษฎีสังคมแต่ละทฤษฎี จึงมีมุมมองและความสามารถในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมแตกต่างกัน ในการทำความเข้าใจทฤษฎี จึงเปรียบเสมือนเป็นการทำความเข้าใจพื้นฐานของปรากฏการณ์แต่ละปรากฏการณ์ไปด้วย ซึ่งในการทำความเข้าใจในกลุ่มแนวคิดต่างๆ อาจมีคำถามว่า “ทำไมนักคิดคนเดียวถึงปรากฏอยู่ในหลายสกุลความคิด” ในส่วนนี้อาจยกตัวอย่างในการอธิบายได้ว่า ในช่วงทศวรรษแรก (1960-1970) นักคิดในกลุ่มหนึ่งอาจเสนอความคิดแบบโครงสร้างนิยม และในระยะต่อมา (1980) นักคิดในกลุ่มดังกล่าวก็อาจเสนอแนวคิดใหม่ที่ปรากฏในอีกช่วงเวลาหนึ่งหรือในอีกสกุลแนวคิดหนึ่ง ซึ่งในบางครั้งนักคิดทั้งสองสกุลแนวคิด อาจเป็นนักคิดในกลุ่มเดียวกันก็ได้

ในการแบ่งกลุ่มสกุลความคิด จึงเป็นเพียงการใช้คำเรียกสำหรับกลุ่มที่มีจุดยืนทางความคิดที่ต่างกันเท่านั้น ซึ่งอาจเกิดขึ้นจากการท้าทายองค์ความรู้หรือปรัชญาที่เกิดขึ้นก่อน ด้วยการวิพากษ์ความรู้เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น มิได้มีความหมายถึงความเป็นยุคสมัยแต่อย่างใด และแม้นักคิดในกลุ่มต่างๆ จะมีจุดเน้นในเชิงภววิทยาและญาณวิทยาร่วมกันก็ตาม ก็อาจมีจุดยืนทางความคิดที่ต่างกันก็ได้ เช่น ในขณะที่นักคิดในกลุ่มโครงสร้างนิยม เน้นการศึกษาในเชิงปรัชญา สร้างชุดคำอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมผ่านระบบเศรษฐกิจในช่วงเริ่มต้นเข้าสู่ยุคทุนนิยม กลุ่มหลังโครงสร้างนิยม หรือยุคสมัยใหม่ กลับเน้นให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมในยุคทุนนิยมตอนปลาย ปฏิเสธความแน่นอน หนึ่งเดียว และวิพากษ์เรื่องความเป็นทั่วไปหรือเป็นสากลว่า ไม่มีคำอธิบายในชุดใดที่เป็นศูนย์กลางและเป็นหนึ่งเดียว สังคม

ดำรงอยู่อย่างแตกต่างหลากหลาย (diversity) และเชื่อว่าความรู้ มีอาจตัดขาดจากความสัมพันธ์ทางอำนาจ สัจจะ จึงไม่มีคำอธิบายใดมีความแน่นอน หนึ่งเดียว และปราศจากความโอนเอียง หรือแม้แต่ในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับโครงสร้างสังคม

เนื่องจากปรากฏการณ์ทางสังคม เกิดขึ้นจากเงื่อนไข ปัจจัยต่างๆ สลับซับซ้อน คำอธิบายที่ใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมจึงมักจะเป็นคำอธิบายเชิงโอกาส มักอยู่ในรูปของความเป็นไปได้เชิงทฤษฎี หรือข้อสมมติฐาน มากกว่ากฎที่แน่นอนตายตัว นอกจากนี้ ในการศึกษาและวิจัย ผู้ทำการวิจัยไม่สามารถเก็บรวบรวมข้อเท็จจริงได้ทั้งหมด ทฤษฎีจึงเป็นเสมือนสิ่งนำทางในการศึกษาเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อหารูปแบบลักษณะที่แสดงความสัมพันธ์ของข้อมูล แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้น และสามารถคาดคะเนการเกิดขึ้นของปรากฏการณ์ที่ยังไม่ได้เกิดขึ้นในอนาคตได้โดยใช้คำอธิบายที่มีอยู่ในทฤษฎี เพราะทฤษฎีทางสังคม ประกอบด้วยชุดข้อความหลายข้อความ และแต่ละข้อความ มีการสรุปความรู้ที่อธิบายข้อเท็จจริงและความสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ หรืออธิบายการเกิดขึ้นของปรากฏการณ์ไว้แล้ว ทฤษฎีทางสังคม จึงเป็นชุดคำอธิบายที่สามารถนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมทั่วไปได้

ในบทต่อจากนี้ จะเป็นการนำเสนอรายละเอียดของนักคิดทฤษฎีที่มีความสำคัญในการเป็นรากฐานทางความคิดให้กับนักทฤษฎีในรุ่นต่อๆ มา เพื่อให้ผู้อ่านได้ทำความเข้าใจถึงวิธีที่นักสังคมวิทยาใช้เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมภายใต้สมมติฐานและชุดคำอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมจากแนวทางที่แตกต่างกัน และสามารถนำไปปรับใช้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์สังคมตามแนวทางของตนเอง

คำถามท้ายบท

1. ขอให้อธิบายที่มาของความรู้ ญาณวิทยา ภววิทยา วิธีวิทยา และการใช้เหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ที่มีต่อคำอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมพร้อมยกตัวอย่างปรากฏการณ์ประกอบการอธิบาย
2. ขอให้อธิบายความเหมือนและ/หรือ แตกต่างกันของกระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยมและกระบวนทัศน์ปรากฏการณ์นิยม และตอบคำถามว่า มีความสำคัญต่อการวิจัยอย่างไร พร้อมยกตัวอย่างเพื่อความชัดเจนของคำตอบ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

- Calhoun, Craig J. (ed.) (2007). *Contemporary Sociological Theory*. Blackwell.
- Capra, F. (1975). *The Tao of Physics*. London: Wildwood House.
- _____. (1982). *The Turning Point*. New York: Simon and Schuster.
- _____. (1986). *The Concept of Paradigm and Paradigm Shift. Re-Vision*, Vol.9 Number 1, 3.
- _____. (1988). *Uncommon Wisdom*. London : Fontana Paperbacks.
- _____. (1996). *Web of Life*. New York : Anchor Books.
- Guba, E. G. (Ed.). (1990). *The paradigm dialog*. Sage Publications, Inc.
- Kuhn, T. S. (1962). *The structure of scientific revolutions*. University of Chicago Press: Chicago.
- Kuhn, T.S. (1970). *The structure of scientific revolutions*. 2nd Edition, Chicago Uni. The University of Chicago Press.

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. (2551). *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี: เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.
- จิราภา วรเสียงสุข. (2559). *ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.
- ชาย โพธิสิตา. (2550). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิ่ง จำกัด (มหาชน).

- ชาญ พนารัตน์. (2564). ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสังคมวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 4). ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์. (2537). ทฤษฎีไร้ระเบียบ : ทางแพร่งของสังคมสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.
- สุภางค์ จันทวานิช. 2547. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2550). บทวิทยุรายการ “รู้ รัก ภาษาไทย” ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2550 เวลา 07.00-07.30 น. จาก <http://legacy.orst.go.th/?knowledges=กระบวนทัศน์-18-เมษายน-1550>

บทที่ 2

ข้อเท็จจริงทางสังคม (social fact): เอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim)

2.1 นำเรื่อง

เอมีล เดอร์ไคม์ (Émile Durkheim) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส ผู้เสนอแนวคิดเรื่องความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคมว่าเป็นเสมือนโครงสร้างที่ยึดเหนี่ยวทั้งสังคมและศีลธรรม (social and moral solidarity) ในงานของเดอร์ไคม์ กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของข้อเท็จจริงทางสังคม (social fact) ว่าแม้เป็นสิ่งที่อยู่นอกตัวปัจเจก (external to) แต่มีอำนาจบังคับควบคุม (coercive of power) ให้ปัจเจกเกิดความเคยชิน เชื่อยอมรับจนเกิดเป็นแรงยึดเหนี่ยวทางจิตใจของคนในสังคมให้มีสำนึกร่วมกัน เช่น ความเชื่อ

ทางศาสนา ศีลธรรม และอิทธิพลของสถาบันทางสังคม และเมื่อทุกคนมีส่วนร่วมในสิ่งเดียวกันแล้ว การกระทำใดๆ ก็จะดำเนินไปได้ด้วยดี

2.2 เอมีล เดอร์ไคม์ (Émile Durkheim 1858-1917)

ในการอธิบายเกี่ยวกับความจริงดังกล่าว เดอร์ไคม์แบ่งความจริงทางสังคมออกเป็น 2 ประเภท ประเภทที่หนึ่ง คือ ความจริงทางสังคมที่เป็นรูปธรรม (material social fact) เช่น สังคมมนุษย์ กฎหมาย รัฐบาล การแบ่งงานกันทำ เป็นต้น ประเภทที่สอง คือ ความจริงทางสังคมที่เป็นนามธรรม (non-material social fact) เช่น บรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยม และวัฒนธรรม โดยความจริงทางสังคมที่เป็นนามธรรมนี้ จะเป็นสิ่งที่กำหนดความคิดหรือความรู้สึก ก่อให้เกิดสำนึกร่วมในสังคม (collective consciousness) และเป็นกรอบกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม สำหรับความจริงทางสังคมประเภทหลังนี้ เดอร์ไคม์กล่าวว่า เกิดขึ้นจาก 2 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ 1) โครงสร้าง (structures) ซึ่งหมายถึง ในส่วนของโครงสร้างที่ประกอบด้วยกฎหมาย (law) และองค์การบริหารต่างๆ (administrative organization) อันได้แก่ หน่วยงานต่างๆ ที่สังคมตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่และดูแลโครงสร้าง ซึ่งในองค์ประกอบส่วนโครงสร้างที่ประกอบด้วยกฎหมายและองค์การบริหารต่างๆ นี้ แม้จะมีไว้เพื่อเป็นโครงสร้างให้สังคมดำรงอยู่ แต่สิ่งที่จะทำให้สังคมขับเคลื่อนไปข้างหน้าได้อย่างมีระเบียบแบบแผนคือองค์ประกอบในส่วนที่สอง คือ 2) พลัง (forces) ที่ประกอบไปด้วย ศาสนา (religious) และวัฒนธรรม (culture) โดยองค์ประกอบในส่วนนี้ จะเป็นส่วนที่ทำให้สังคมขับเคลื่อนไปอย่างมีระเบียบแบบแผน ก่อให้เกิดความคิด ความรู้สึก เกิดสำนึกร่วม จนนำไปสู่การแสดงออกร่วมกัน (collective representation) และมีผลในการยึดเหนี่ยวความเป็นปึกแผ่นของสังคม (collective conscience) ยกตัวอย่างเช่น ในมหาวิทยาลัย จะมีกฎเกณฑ์เรื่องความเร็วในการขับขี่ยานพาหนะ กฎเกณฑ์ในส่วนนี้จะเป็นส่วนที่เป็นโครงสร้าง (structures) ที่เป็นกฎของมหาวิทยาลัยที่กำกับอยู่ แต่ทั้งนี้ กฎเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถที่จะกำหนดพฤติกรรมของคนใน

มหาวิทยาลัยได้ จะต้องมีส่วนที่สอง คือ พลัง (forces) อันประกอบไปด้วยวัฒนธรรมที่ถูกหล่อหลอมมาจากสถาบันต่างๆ ในสังคม เช่น วัด โรงเรียน ครอบครัว หรือมหาวิทยาลัย ในการขัดเกลาเรื่องมารยาท ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความมีน้ำใจในการใช้รถและถนนร่วมกัน สิ่งหล่อหลอมอันเกิดจากศาสนาและวัฒนธรรมนี้ จึงทำให้นักศึกษาที่อยู่ในมหาวิทยาลัยเดียวกันเกิดสำนึกร่วมและปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน จนกลายเป็นปกติที่พึงกระทำและกลายเป็นบรรทัดฐานของสังคมนั้นๆ ไป

ในช่วงชีวิตการทำงานนั้น งานค้นคว้าของเดอร์ไคม์ทั้งหมดอยู่ในช่วงที่สังคมฝรั่งเศสและสังคมยุโรปกำลังเข้าสู่ภาวะแห่งความเป็นอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองขณะนั้น ส่งผลต่อบรรยากาศทางวิชาการเป็นอย่างมาก นักวิชาการหลายท่านได้รับอิทธิพลทางความคิดจากงานทางด้านวิทยาศาสตร์ เช่นเดียวกับเดอร์ไคม์ที่นอกจากจะได้รับอิทธิพลดังกล่าวแล้ว ยังได้รับอิทธิพลการอธิบายสังคมด้วยแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์จากออกุสต์ ก็องต์ (Auguste Comte) อีกด้วย ในการทำงานวิชาการของเดอร์ไคม์นั้น ผลงานเขียนหลายเล่ม แต่เล่มสำคัญที่อยากจะกล่าวถึงในหนังสือเล่มนี้ได้แก่ The Division of Labour in Society (ดุชฎีนิพนธ์) (เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส) (1893) The Rules of Sociological Method (1895) Suicide: A Study in Sociology (1897) และ The Elementary Forms of the Religious Life (1916)

ในงาน The Division of Labour in Society งานเขียนสำคัญชิ้นแรกของเดอร์ไคม์ ในงานเรื่องนี้ เป็นการนำเสนอการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นในยุคอุตสาหกรรมก็คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันรูปแบบใหม่ โดยอธิบายว่า ในช่วงยุคอุตสาหกรรม สังคมมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคม (social solidarity) ใน 2 รูปแบบที่ตรงข้ามกัน คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบกลไก (mechanical solidarity) และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบอินทรีย์ (organic solidarity) ดอร์ไคม์เชื่อมโยงคำอธิบายความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งสองแบบนี้เข้ากับ

ปรากฏการณ์ในการแบ่งงานกันทำ (division of labour) ของคนในสังคมที่เกิดขึ้นเมื่อสังคมก้าวเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม โดยเริ่มต้นอธิบายปรากฏการณ์จากการตั้งคำถามว่า อะไรคือ 'สิ่ง' ที่ยึดโยงส่วนต่างๆ ของสังคมเข้าด้วยกัน และเพื่อตอบคำถามนี้ ได้ทำการเปรียบเทียบระหว่างสังคมแบบดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่ และพบว่าสังคมแบบดั้งเดิมไม่มีการแบ่งแยกแรงงาน ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (social solidarity) จึงมีพื้นฐานมาจากความคล้ายคลึงกันของสมาชิกในสังคม เนื่องจากสมาชิกมีความรู้สึก ค่านิยม ความเชื่อ และพฤติกรรมหาเลี้ยงชีพคล้ายคลึงกัน จึงทำให้มีโนธรรมของปัจเจก (individual conscience) กับมีโนธรรมกลุ่ม (collective conscience) ทาบทับกกันอย่างสนิท กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความคิดของปัจเจกถูกสร้างขึ้นมาจากเป้าหมายเดียวกันของสังคม ดังนั้นความคิดของปัจเจกจึงมีความคล้ายคลึงกันกับความคิดของกลุ่ม เดอร์ไคม์เรียกความเป็นปึกแผ่นประเภทนี้ว่า ความเป็นปึกแผ่นเชิงกลไก (mechanical solidarity) สิ่งที่ยึดโยงส่วนต่างๆ ของสังคมไว้ในสังคมแบบดั้งเดิมก็คือ ความคิดและความเชื่อที่เหมือนกันของคนในสังคม ในขณะที่สังคมสมัยใหม่มีระบบการแบ่งแยกแรงงานที่ชัดเจน สมาชิกในสังคมทำงานในลักษณะที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น จนกลายเป็นผู้ที่มีความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน (specialist) การแบ่งแยกแรงงานจึงก่อให้เกิดความแตกต่างของวิถีชีวิตและโลกทัศน์ของคนในสังคม อันเป็นที่มาของปัจเจกชนนิยม ความเป็นปึกแผ่นของสังคมสมัยใหม่จึงเกิดจากการพึ่งพาซึ่งกันและกันในกิจกรรมที่สมาชิกแต่ละคนทำได้แตกต่างกันเพื่อความอยู่รอด เดอร์ไคม์เรียกความเป็นปึกแผ่นที่เกิดจากการพึ่งพากันว่า ความเป็นปึกแผ่นเชิงอินทรีย์ (organic solidarity) การพึ่งพาอาศัยกันจึงเป็นสิ่งที่ยึดโยงส่วนต่างๆ ของสังคมในลักษณะที่มีการแบ่งงานกันทำหรือสังคมสมัยใหม่

เดอร์ไคม์กล่าวว่า ในการพิสูจน์ความเป็นปึกแผ่นของสังคมแบบดั้งเดิมว่ามีความแตกต่างจากสังคมสมัยใหม่ สังเกตได้จากลักษณะกฎหมายที่ใช้อยู่ในสังคมนั้นๆ เนื่องจากตัวบทกฎหมาย ถือเป็นความจริงทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นและมีอำนาจบังคับควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม โดยพบว่าสังคมแบบดั้งเดิมตัวกฎหมายจะมีลักษณะของการ

ปราบปราม (repressive law) ไม่ให้มีความคิดที่แตกต่างหรือแปลกแยกเข้ามาในสังคม ในขณะที่กฎหมายของสังคมสมัยใหม่จะมีลักษณะของการชดใช้และชดเชย (restitute law) ให้กับผู้เสียหาย และเน้นการให้ความยุติธรรมกับปัจเจกแต่ละคน

นอกจากนี้ เดอร์ไคม์ ตั้งข้อสังเกตว่า สังคมที่ไม่มี การแบ่งแยกแรงงานสามารถเปลี่ยนเป็นสังคมที่มีการแบ่งแยกแรงงานในสังคมสมัยใหม่ได้อย่างไรและอะไรคือสิ่ง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และพบว่า การเพิ่มขึ้นของประชากรเป็นตัวเร่งให้เกิดการ แบ่งแยกแรงงาน เนื่องจากเมื่อประชากรเพิ่มขึ้นในขณะที่ทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัดจะทำให้ เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรและท้ายที่สุดก็จะนำมาซึ่งความขัดแย้งในสังคม ดังนั้น สังคมจึงต้องมีการปรับตัวด้วยการแบ่งงานกันทำเพื่อลดการแย่งชิงทรัพยากร เพราะการ แบ่งแยกแรงงานทำให้สามารถหาหรือผลิตทรัพยากรใหม่ ๆ ขึ้นมาใช้ได้ด้วย และการใช้ ทรัพยากรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งจะทำให้มีทรัพยากรเพียงพอกับการ เพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร และสังคมก็จะกลับเข้าสู่ภาวะปกติสุขอีกครั้ง

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมสมัยใหม่สามารถทำให้เกิดภาวะพยาธิ สภาพของสังคม (social pathology) หรือการไม่สามารถจะทำหน้าที่ให้ทันกับการ เปลี่ยนแปลงของสภาวะการณ์ หรือสภาวะของสังคม “ป่วย” อันเนื่องมาจากการแบ่งแยก แรงงานได้เช่นกัน ซึ่งภาวะนี้จะทำให้ความเป็นปึกแผ่นของสังคมโดยรวมอ่อนแอลง เดอร์ไคม์จำแนกประเภทการแบ่งแยกแรงงานที่ทำให้เกิดภาวะพยาธิสภาพของสังคมไว้ 3 รูปแบบ ได้แก่ หนึ่ง การแบ่งแยกแรงงานแบบไร้บรรทัดฐาน (the anomic division of labor) อันเกิดขึ้นจากการที่ปัจเจกหมกมุ่นอยู่กับความชำนาญพิเศษของตน จนพัฒนา ความเชื่อและค่านิยมของตนเองขึ้นมาซึ่งไม่สอดคล้องกับค่านิยมของสังคม เดอร์ไคม์ เสนอ ว่าภาวะพยาธิสภาพประเภทนี้สามารถแก้ไขได้โดยการบูรณาการบุคคลเข้าสู่สังคมอีกครั้ง

ด้วยกลุ่มอาชีพ (occupational group) สอง การขาดการประสานงาน (the forced division of labor) เกิดขึ้นเมื่อการแบ่งแยกแรงงานได้เอื้อประโยชน์ให้กลุ่มชนกลุ่มหนึ่งครอบงำ ครอบครอง เอาไว้เอาเปรียบ และกีดกันกลุ่มคนชนชั้นอื่น ๆ โดยเสนอให้แก้ไขปัญหานี้ด้วยการจำกัดการสืบทอดมรดกด้วยมาตรการทางภาษี และสาม การแบ่งแยกแรงงานแบบถูกบังคับ (the lack of coordination) เกิดจากการขาดการประสานงานที่ดีในการทำงาน ทำให้การทำงานไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างสอดคล้องและสมดุลกันอย่างเป็นระบบ ซึ่งทั้งสามรูปแบบนี้จะเกิดขึ้นเมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่มีสถานะสมดุล

เมื่อสังคมเริ่มกลายเป็นสังคมอุตสาหกรรม (industrialisation) และเข้าสู่ภาวะของความเป็นเมือง (urbanisation) มากขึ้น การแบ่งงานเริ่มเป็นไปในลักษณะของการแบ่งกันตามความชำนาญเฉพาะด้าน (specialisation) และคนในสังคมมีความแตกต่างกันมากขึ้น (differentiation) ในช่วงเวลานี้ การจัดระเบียบแบบใหม่ (new order) ได้นำไปสู่การแตกสลายของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันถูกยึดโดยการพึ่งพาอาศัยกันทางเศรษฐกิจและการยอมรับในความแตกต่างจากการทำงานและการประกอบอาชีพ การควบคุม และมาตรฐานทางศีลธรรมแบบดั้งเดิม ซึ่งวางรากฐานอยู่บนศาสนา ได้ถูกทำลายลงแทบหมดสิ้น

ในคำอธิบายเรื่องหลักนิติธรรม (the rule of law) ของสังคมทั้งสองรูปแบบในช่วงเวลานี้ มีคำอธิบายว่า ในสังคมแบบดั้งเดิม (traditional) การแบ่งงานกันทำยังมีไม่มากนัก เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมมีการประกอบอาชีพไม่แตกต่างกัน ความผูกพันกันจึงเกิดขึ้นจากประสบการณ์และการมีความเชื่อร่วมกัน ความเข้มแข็งของความเชื่อร่วมกันสะท้อนให้เห็นในลักษณะของการบังคับ กล่าวคือชุมชนจะลงโทษใครก็ตามที่ทำท้าววิถีชีวิตที่เป็นแบบแผนของชุมชนทันที ในลักษณะของกฎหมายตอบสนอง “ตาต่อตา ฟันต่อฟัน” (retributive law) สังคมในลักษณะนี้เตอร์โคม อธิบายว่า จะไม่มีพื้นที่ว่างให้กับความไม่พึงพอใจของปัจเจกบุคคล ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบกลไก จึงวางอยู่

บนรากฐานของความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) ความเหมือนกัน (similarity) ภายใต้ความเชื่อเดียวกัน แต่จากพัฒนาการของสังคมสมัยใหม่ที่มีนวัตกรรมที่มีความเข้มงวดได้ผ่อนปรนลงมาเป็นกฎระเบียบที่มีความยืดหยุ่น ในการอยู่ร่วมกันจึงดำเนินไปภายใต้กฎแห่งความสมานฉันท์ (restitutive law) ซึ่งเป็นกฎที่มีลักษณะของการลงโทษแบบชดเชยหรือชดใช้อะไรบางอย่างให้ผู้ถูกละเมิดในลักษณะของการนำเอาความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดปัญหานั้นมาจัดการให้อยู่ในสถานะปกติดั้งเดิมหรือลงโทษด้วยการให้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎหมาย และด้วยนวัตกรรมที่อ่อนแอลงหรือมีความศรัทธาในศาสนาน้อยลงการลงโทษต่อปัจเจกที่ทำท้าววิถีชีวิตที่เป็นแบบแผนของชุมชนจึงมีความผ่อนคลายลงแม้ว่าจะมีการละเมิดกฎที่เคยบัญญัติไว้ก็ตาม

ในหนังสือเล่มต่อมา The Rules of Sociological Method (1895) เดอร์ไคม์เริ่มมองเห็นและให้คำอธิบายเกี่ยวกับภาวะไร้บรรทัดฐาน (anomie) ในสังคมที่เริ่มเกิดขึ้นเมื่อก้าวเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม แต่ในการเขียนเวลานั้น มีความเห็นต่างจากรูปแบบที่คาร์ล มาร์กซ เคยเสนอไว้ว่า ต้องใช้วิธีการรุนแรงโดยยกเลิกและทำลายระบบนายทุน โดยเมื่อการขัดแย้งและปะทะกันของผู้คนเป็นเรื่องของการขาดศีลธรรมที่ยืดเหนียวซึ่งเดอร์ไคม์ มีความเห็นว่า เกิดขึ้นจากการที่สังคมไม่มีโครงสร้างที่เป็นบูรณาการ (integrative structure) ในการจัดการความไม่เสมอภาคของการทำงาน คือการจัดงานไม่เหมาะสมกับความถนัดหรือความสามารถของบุคคล สังคมจึงจำเป็นต้องมีโครงสร้างเพื่อให้เกิดระบบศีลธรรมร่วมกัน ได้แก่ การพัฒนาสมาคมอาชีพ (occupational associations) ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนของผู้ที่อยู่ในกิจการเดียวกันเพื่อจัดตั้งองค์การร่วมกัน เนื่องจากทั้งผู้ประกอบการ และผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมดย่อมจะตระหนักดีว่าอะไรเป็นผลประโยชน์ร่วมกัน (common interests) และเป็นความจำเป็นร่วมกัน (common need) เพื่อทำให้เกิดระบบศีลธรรม กติกา กฎข้อบังคับและลดภาวะที่แตกแยกเป็นส่วนเล็กส่วนน้อย (atomization)

ในงานเขียนเล่มนี้ จะเห็นได้ว่า เดอร์ไคม์ได้เริ่มหันมาให้ความสนใจที่ตัวผู้กระทำกร (human actor) และลักษณะธรรมชาติของการกระทำมากกว่าโครงสร้างสังคม และเริ่มให้ความสำคัญกับองค์ประกอบของความเป็นมนุษย์ ในฐานะเป็นผู้ที่มีแรงขับเคลื่อนทางชีววิทยา (biological drivers) ความรู้สึกทางสังคม (social feelings) ความเห็นอกเห็นใจ (sympathetic concern) และแรงผลักดันที่เกี่ยวข้องกับตัวตน (egoistic drives) ดังนั้น หากไม่มีการควบคุมย่อมเป็นอันตรายต่อสังคมเพราะแรงขับเคลื่อนดังกล่าวนี้ จะควบคุมจนกระทั่งทำให้บุคคลยินยอมตามแรงธรรมชาติ (passions) นั้น การมีศีลธรรมร่วมกันของสังคม จึงจะทำให้บุคคลมีความสามารถในการควบคุมตนเอง (autonomy) อันเกิดขึ้นจากการซึมซับระบบศีลธรรมร่วมกันเข้าไปภายใน (internalization) อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ได้ถูกโต้แย้งโดยแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ในส่วนที่ว่าสมาคมอาชีพที่เป็นกลุ่มซึ่งจัดตั้งขึ้นมาตามที่เสนอนั้นก็เป็นไปเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตนเองมากกว่าเพื่อสนองตอบต่อสังคม

จากนั้นในหนังสือเรื่อง Suicide: A Study in Society (1897) เดอร์ไคม์ ยังคงมุ่งอธิบายเรื่องการเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบดั้งเดิมมาสู่สังคมสมัยใหม่ที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม คุณธรรม จริยธรรม ความเชื่อ และค่านิยมของคนในสังคมโดยไม่มีคุณค่าใหม่เข้ามาทดแทนอย่างชัดเจน อันเกิดจากการดำเนินชีวิตในโลกสมัยใหม่ที่ได้ทำลายการควบคุมและมาตรฐานทางศีลธรรมแบบดั้งเดิมลงจนปัจเจกบุคคลในสังคมสมัยใหม่จำนวนมากรู้สึกว่าคุณค่าที่ชีวิตประจำวันนั้นไร้ความหมายเกิดเป็นภาวะพยาธิสภาพ (pathology) หรือภาวะความเจ็บป่วยของสังคม ซึ่งในหนังสือเล่มนี้เสนอว่า คนในสังคม จะมีแนวโน้มฆ่าตัวตายสูงขึ้น เมื่อการควบคุมทางสังคม หรือสถานะที่ศีลธรรมในการควบคุมพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลไม่เพียงพอที่จะเป็นพื้นฐานให้เกิดความเหนียวแน่นในสังคมและสังคมดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ (normlessness) ซึ่งภาวะนี้จะนำไปสู่การเกิดขึ้นของสภาวะไร้บรรทัดฐาน (anomie) โดยคำว่า anomie มีรากศัพท์มาจากภาษากรีก คือคำว่า A+ nomos ซึ่งแปลว่า ไม่มี+กฎเกณฑ์ อันหมายถึง

ปรากฏการณ์ที่กลุ่มคนบางกลุ่มไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคม หรือปฏิบัติไม่ยอมรับกฎเกณฑ์ของสังคม การฆ่าตัวตาย ครอบครัวยแตกแยก และความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น ในงานศึกษาของเดอร์ไคม์ในช่วงศตวรรษที่ 19 นี้ จึงใช้ประเด็นเรื่องการฆ่าตัวตายเป็นตัวชี้ที่สำคัญของสภาวะไร้บรรทัดฐาน (anomie) อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

งานศึกษาเรื่องนี้ เป็นงานที่มีชื่อเสียงมากงานหนึ่งของเดอร์ไคม์ ในการศึกษานี้ได้ นำอัตราการฆ่าตัวตาย (suicide rate) มาแสดงให้เห็นว่า การฆ่าตัวตายเป็นผลมาจากอิทธิพลของสังคมและใช้อัตราดังกล่าวเป็นตัวชี้วัดสิ่งยึดเหนี่ยวทางสังคมของกลุ่มต่างๆ ในสังคมยุโรป โดยพยายามชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในเชิงภาวะวิสัยระหว่างอัตราการฆ่าตัวตาย (rates of suicide) และปัจจัยภายนอกต่างๆ ที่แม้ว่าการฆ่าตัวตายจะเป็นสิทธิในการตัดสินใจขั้นสุดท้ายของมนุษย์ที่จะอยู่หรือตายตามเจตจำนงคืออิสระ (free will) แต่ปัจจัยดังกล่าวก็เป็นสาเหตุให้คนฆ่าตัวตายด้วยเหตุผลจากการที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับความเปลี่ยนแปลงได้ และการกีดกันทางสังคมนี้เอง ได้กลายเป็นพลังกดดันให้คนฆ่าตัวตาย การฆ่าตัวตายจึงเป็นข้อเท็จจริงทางสังคม (social fact) อันเป็นผลผลิตของการสร้างความหมายและมิติเชิงโครงสร้างซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมที่มีการแบ่งงานกันทำ ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นไปในลักษณะต่างตอบแทนทางเศรษฐกิจ โดยที่ผู้คนในสังคมต่างเริ่มพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้นกว่าเดิม และความสัมพันธ์ดังกล่าวได้เข้ามาแทนที่ความยึดเหนี่ยวทางสังคมและความเชื่อร่วมกันแบบเดิม

ในการแบ่งงานตามความเชี่ยวชาญเฉพาะนั้น (specialized division of labour) จึงจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นกติกาเชิงศีลธรรม เพื่อควบคุมไม่ให้บุคคลทำเกินเลยกรอบแห่งความร่วมมือจากการหาประโยชน์เฉพาะตน (self-interest) และกรอบแห่งการควบคุมตนเองจากความปรารถนาและความโลภ สังคมจึง

จำเป็นต้องมี ฉันทานุมัติทางศีลธรรม (moral consensus) เพื่อยึดโยง ควบคุมความต้องการและคาดหวังของคนในสังคมให้มีความสมดุล (the equilibrium)

วิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษา เริ่มจากการศึกษาอัตราการฆ่าตัวตายในหลายๆ ประเทศในช่วงปี 1896 มุ่งให้ความสนใจกับความแตกต่างของอัตราการฆ่าตัวตายในแต่ละประเทศโดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยภายในตัวบุคคล จากนั้นจึงทำการศึกษาเปรียบเทียบอัตราการฆ่าตัวตายในประเทศฝรั่งเศส อังกฤษและเดนมาร์ก และพบว่า ปัจจัยทางสังคม (social factor) เช่น ความโดดเดี่ยว (solitary) เป็นสาเหตุที่สำคัญต่อการฆ่าตัวตาย และทำการค้นหาต่อว่าอะไรเป็นปัจจัยร่วมของอัตราที่เพิ่มขึ้นหรือลดลงของอัตราการฆ่าตัวตายในแต่ละประเทศ ซึ่งในการศึกษานี้เริ่มต้นจากการศึกษาในเรื่องความเชื่อ (norms) และประเพณีของแต่ละประเทศ จากนั้นจึงทำการศึกษาอัตราการฆ่าตัวตายของคนที่มีนับถือศาสนาต่างกันและคนที่แต่งงานแล้ว ผลการศึกษาพบว่าในประเทศเดนมาร์กมีอัตราการฆ่าตัวตายที่สูงกว่าประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งทำให้เดอริคม์ ตั้งคำถามต่อไปว่า ทำไมประเทศเดนมาร์ก จึงมีอัตราการฆ่าตัวตายที่สูงกว่า โดยไม่ได้มุ่งหาคำตอบในความเชื่อใดที่เป็นสาเหตุของการฆ่าตัวตาย แต่ให้ความสนใจว่า ปัจจัยอะไรที่เป็นสาเหตุให้คนฆ่าตัวตาย

ในการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่ออัตราการฆ่าตัวตาย ได้แก่ ความยึดเหนี่ยวทางสังคม (cohesiveness) พื้นที่ทางสังคม (a person's standing within the society) ศาสนาและอาชีพ (religious, social and occupational standing) และให้ข้อสรุปในเบื้องต้นว่า การฆ่าตัวตายนั้น ถึงแม้จะเป็นการกระทำโดยบุคคล แต่ก็ก็เป็นผลที่เชื่อมโยงโดยตรงจากกลุ่มและแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคล และอัตราการฆ่าตัวตายจะมีความแตกต่างกันในแต่ละกลุ่มสังคมและในแต่ละช่วงเวลา ดังนี้

- บุคคลที่ได้รับการยอมรับจากกลุ่มหรือสังคมจะมีโอกาสฆ่าตัวตายน้อยกว่าบุคคลที่ไม่ได้รับการยอมรับ

- อัตราการฆ่าตัวตายในกลุ่มผู้ชายสูงกว่าผู้หญิง
- กลุ่มคนที่ไม่แต่งงานมีอัตราการฆ่าตัวตายสูงกว่ากลุ่มคนที่แต่งงานแล้ว
- อัตราการฆ่าตัวตายในกลุ่มคนที่ไม่มีลูกสูงกว่าคนที่มีลูก
- กลุ่มโปรเตสแตนต์มีอัตราการฆ่าตัวตายสูงกว่ากลุ่มคาทอลิก
- กลุ่มทหารมีอัตราการฆ่าตัวตายสูงกว่ากลุ่มพลเรือน
- นายทหารชั้นประทวนมีอัตราการฆ่าตัวตายสูงกว่าทหารที่ถูกเกณฑ์
- อัตราการฆ่าตัวตายในช่วงเวลาที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะปกติจะสูงกว่าในช่วงเวลาที่เกิดสงครามและการปฏิวัติ
- อัตราการฆ่าตัวตายอยู่ในระดับที่สูงในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจมีความเฟื่องฟู และตกต่ำมากกว่าในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจอยู่ในสภาวะคงที่

ในผลการศึกษา ได้จัดกลุ่มประเภทของการฆ่าตัวตายตามเกณฑ์ระดับมากน้อยของการมีหรือไม่มีการบูรณาการและการกำกับควบคุม 4 ประเภท ได้แก่

ประเภทที่ 1 การฆ่าตัวตายเพื่อตนเอง (egoistic suicide) เกิดขึ้นจากการที่บุคคลขาดการบูรณาการเข้ากับกลุ่มและสังคมที่ตนเป็นสมาชิก ขาดความผูกพันกับคนรอบข้าง ขาดความค้ำจุนทางอารมณ์และความรู้สึกจากกลุ่ม ขาดที่พึ่งทางจิตใจและรู้สึกว่าไม่สามารถพึ่งพาผู้อื่นได้เมื่อต้องเผชิญปัญหา ทำให้ปัจเจกบุคคลรู้สึกโดดเดี่ยวและกลายเป็นบุคคลที่มีความอ่อนไหวต่ออารมณ์ความรู้สึก หรือเกิดขึ้นเมื่อความสัมพันธ์ของบุคคลนั้นที่มีต่อกลุ่มอ่อนแอลงหรือถูกทำลายไป ซึ่งจะนำไปสู่สาเหตุของการฆ่าตัวตาย

ประเภทที่ 2 การฆ่าตัวตายแบบเสียสละชีวิตเพื่อผู้อื่น (altruistic suicide) เกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีการหลอมกลมกับกลุ่มมากเกินไป มีความรู้สึกผูกพันกับกลุ่ม รวมทั้งยึดมั่นในรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิตและค่านิยมของกลุ่มเป็นอย่างมาก โดยบุคคลจะยอมรับค่านิยม (value) และบรรทัดฐาน (norm) ของกลุ่มมาเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติของตนเองอย่าง

เข้มงวด ภายใต้สภาวะเช่นนี้ปัจเจกบุคคลเต็มใจที่จะยอมเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อผู้อื่น หรือเป้าหมายของกลุ่ม หรือการฆ่าตัวตายอาจเกิดขึ้นจากการบีบคั้นจากกลุ่มก็ได้

ประเภทที่ 3 การฆ่าตัวตายที่เกิดจากภาวะไร้บรรทัดฐาน (anomic suicide) (สังคมไร้ระเบียบมากเกินไป) เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ซึ่งอธิบายได้ว่า เมื่อกลุ่มมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระดับสูงก็จะมีการพัฒนาชุดของบรรทัดฐานเพื่อเป็นการวางระเบียบกฎเกณฑ์ให้แก่พฤติกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม โดยบรรทัดฐานจะกลายเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าอะไรที่เหมาะสมหรือไม่เหมาะสมที่จะประพฤติปฏิบัติ โดยชุดของบรรทัดฐานเหล่านี้จะมีผลต่อการควบคุมปัจเจกบุคคล อย่างไรก็ตาม เมื่อบรรทัดฐานบางเรื่องเริ่มอ่อนแอลง ก็จะส่งผลต่อประสิทธิภาพในการควบคุมพฤติกรรมและความต้องการของปัจเจกบุคคล ภาวะนี้จะทำให้บุคคลเกิดความรู้สึกไม่มั่นคง มีความสับสนว่าอะไรคือสิ่งที่ถูกหรือผิด หรืออีกนัยหนึ่งยังหมายถึงภาวะที่ปัจเจกบุคคลต้องเผชิญกับความไม่สอดคล้องระหว่างเป้าหมายหรือสิ่งที่ต้องการกับวิธีการที่สังคมกำหนด ในภาวะเช่นนี้ เดอร์ไคม์ ให้นิยามว่าเป็นสภาวะไร้บรรทัดฐาน หรือ anomie ซึ่งเป็นคำในภาษาฝรั่งเศส หมายถึง ภาวะที่ปราศจากกฎเกณฑ์ “lack of rules” จึงเรียกการฆ่าตัวตายที่เป็นผลมาจากภาวะไร้บรรทัดฐานว่า “anomic suicide”

ประเภทที่ 4 การฆ่าตัวตายจากการควบคุม (fatalistic suicide) (สังคมเข้มงวดมากเกินไป) เกิดขึ้นเมื่อ บุคคลถูกสังคมควบคุมมากเกินไป เดอร์ไคม์กล่าวว่าในสังคมสมัยใหม่ ทำให้ตัวเองรู้สึกไร้อำนาจ ขาดอิสรภาพ การฆ่าตัวตายประเภทนี้มีน้อยแต่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ เช่น การฆ่าตัวตายในกลุ่มทาสที่ถูกควบคุมอย่างมาก

อย่างไรก็ตาม แม้ในการศึกษาในเรื่องนี้ จะอธิบายได้ว่าการจัดระเบียบทางสังคม (social organization) และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (integration) ของคนในสังคม

จะมีความสัมพันธ์กับการนำไปสู่การฆ่าตัวตาย แต่ในการศึกษานี้ ไม่สามารถชี้ชัดได้ว่า เพราะเหตุใดอัตราการฆ่าตัวตายของคนบางกลุ่มจึงมีแนวโน้มที่จะสูงกว่าคนกลุ่มอื่น

ในปี 1912 เดอร์ไคม์ได้เขียนหนังสือเรื่องรูปแบบเบื้องต้นของชีวิตทางศาสนา (The Elementary Form of Religious Life) แปลจาก หนังสือเรื่อง Les Formes élémentaires de la vie religieuse ในภาษาฝรั่งเศส ในการศึกษานี้ เป็นงานชิ้นแรก ๆ ที่รวมเอาคำอธิบายความเชื่อ (belief) เข้ากับคำอธิบายพิธีกรรม (rite) และให้คำอธิบายวิถีทางที่สังคมจะแสดงออกผ่านการบูชา พิธีกรรม และความเชื่อทางศาสนา และตั้งคำถามว่า อะไรคือองค์ประกอบร่วมเชิงประจักษ์ที่มีลักษณะสากลของทุกศาสนา โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นรูปธรรมของศาสนาในสังคมแบบดั้งเดิม รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและสังคม เพื่อศึกษาว่าศาสนากำเนิดขึ้นมาได้อย่างไรและมีหน้าที่อะไร และให้คำอธิบายผ่านการนับถือโทเท็มของชนเผ่าอะบอริจินส์ในทวีปออสเตรเลียและชนเผ่าดินแดงในทวีปอเมริกาเหนือ ผลการศึกษาพบว่า การนับถือโทเท็ม (totemism) คือรูปแบบของศาสนาที่เก่าแก่ที่สุด ซึ่งเป็นแนวคิดและหลักปฏิบัติทางศาสนาที่แพร่หลายในสังคมแบบดั้งเดิม จากการศึกษาลัทธิโทเท็มในสังคมแบบดั้งเดิม พบว่า ศาสนาทุกศาสนามีองค์ประกอบพื้นฐานอยู่ 3 ประการ ได้แก่ ประการที่หนึ่งสัญลักษณ์ คือ วัตถุที่เป็นตัวแทนของพลังความศักดิ์สิทธิ์ ประการที่สองพิธีกรรม คือ การบัญญัติพิธีกรรมขึ้นมาเพื่อบูชาสัญลักษณ์ที่เป็นตัวแทนของพลังความศักดิ์สิทธิ์ ประการที่สามการจัดระเบียบของกลุ่ม คือ การจัดระเบียบของกลุ่มคนที่มีความเชื่อในพลังศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน เช่น พระสงฆ์กับฆราวาส และให้ข้อสรุปว่าความเป็นศาสนาจะเกิดขึ้นเมื่อกลุ่มคนมารวมตัวและมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยตระหนักถึงพลังที่มีอำนาจเหนือปัจเจกและยอมรับว่าพลังนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ ควรค่าแก่การบูชา ดังนั้นจุดกำเนิดของศาสนาจึงอยู่ที่สังคมมนุษย์ จิตวิญญาณของกลุ่ม (collective soul) หรือมโนธรรมร่วม (collective conscience) ซึ่งเป็นตัวสร้างสำนึกร่วมเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของกลุ่ม ค่านิยม บรรทัดฐานของสังคม รวมถึงสัญลักษณ์ที่แสดงความเป็นปึกแผ่นของกลุ่ม เดอร์ไคม์กล่าวว่า การทำความเข้าใจพลังศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาของตนเอง

ก็เท่ากับว่ากำลังทำความเคารพต่อสังคมของตน ศาสนาจึงทำหน้าที่สร้างความรู้สึกร่วมทำให้คนรู้สึกว่าเป็นพวกพ้องเดียวกัน และสร้างระเบียบวินัยของกลุ่ม หน้าที่ของศาสนาที่ถูกสร้างขึ้น จึงเป็นไปเพื่อควบคุมคนในสังคมและทำให้สังคมศักดิ์สิทธิ์ เพราะสังคมโดยพื้นฐานแล้วเป็นสภาวะการณ์ทางศีลธรรม (moral reality) ที่สะท้อนภาพหรือปรากฏออกมาในรูปของการมีบรรดาสถาบันทางสังคมในการดูแลควบคุม กำหนดกรอบแห่งวินัย ดังนั้นความเป็น ปึกแผ่น (solidarity) ของสังคมจะเกิดขึ้นเมื่อมีคนเชื่อฟัง (obedience) และต้องมีการอุทิศตน (devotion) โดยระดับของความสัมพันธ์ จะแสดงออกในรูปของความเชื่อ และการประพฤติปฏิบัติต่อสถาบันนั้นๆ ของสมาชิกของสังคม ศาสนาจึงทำหน้าที่สำคัญในการทำให้สังคมมีระเบียบและช่วยจัดระเบียบให้กับคนในสังคม

แนวคิดของเดอร์ไคม์นับว่ามีคุณูปการต่อสาขาวิชาสังคมวิทยาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในแง่ของระเบียบวิธีวิจัยแบบปฏิฐานนิยม (positivism) ทำให้สังคมวิทยาได้รับการยอมรับและยกฐานะเป็นศาสตร์เทียบเท่ากับสาขาวิชาอื่น ๆ และได้เริ่มมีการจัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยอย่างแพร่หลายในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตาม แนวคิดของเดอร์ไคม์เองก็ถูกตั้งข้อสังเกตถึงมุมมองทางความคิดว่า เป็นการมองสังคมอย่างเรียบง่ายจนเกินไป โดยมองสังคมในลักษณะเป็นก้อนเดียว (social whole) ที่มีความกลมเกลียวเป็นปึกแผ่นทั้งหมด ดังนั้นเราจึงไม่พบการมองสังคมที่สลับซับซ้อนในแนวคิดของเดอร์ไคม์ แต่จะพบเพียงการเปรียบเทียบระหว่างสังคมแบบดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่เท่านั้น อีกทั้งยังมองว่าความขัดแย้งในสังคมเป็นเพียงสภาวะที่เกิดขึ้นชั่วคราวเท่านั้น ท้ายที่สุดสังคมจะปรับตัวและกลับมาสมดุลดั้งเดิม เช่น การเปลี่ยนผ่านจากสังคมแบบดั้งเดิมมาสู่สังคมสมัยใหม่อันเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากร เป็นต้น

คำถามท้ายบท

1. จงอภิปรายแนวคิดเรื่องความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในสังคม โดยยกตัวอย่างปรากฏการณ์ในสังคมประกอบการอธิบาย ว่าในปัจจุบัน แนวคิดดังกล่าว จะสามารถทำให้สังคมอยู่กันอย่างเป็นระเบียบได้หรือไม่
2. จงอธิบายว่าคำอธิบายเรื่องการฆ่าตัวตายรูปแบบใดที่ยังคงสามารถใช้ในการอธิบายสังคมได้ในปัจจุบัน เพราะเหตุใด ขอให้อธิบายโดยยกตัวอย่างของสถานการณ์ปัจจุบันเพื่อประกอบการอธิบาย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Giddens, A. (2009). *Sociology*. Sixth Edition. Cambridge: Polity.

Durkheim, E. (1897). *Suicide, a study in sociology* (1951 Edition, J. A. Spaulding, & G. Simpson, Trans.). London: Routledge.

----- (1964). *The Division of Labour in Society*. New York: Free Press.

----- (1982). *The Rules of Sociological Method*. (Halls, W. D., Trans.)
New York: Free Press.

----- (2008). *The elementary forms of religious life* (Cosman, C., Trans.).
Oxford University Press.

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. (2551). *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี: เศรษฐศาสตร์
การเมืองกับสื่อสารศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

จิราภา วรเสียงสุข. (2559). *ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. ห้างหุ้นส่วน
จำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.

สุเทพ สุนทรเกษม. (2540). *ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย*. เชียงใหม่: บริษัท สำนักพิมพ์
โอบอลวิชั่น จำกัด.

บทที่ 3

ชนชั้น วิชาวิธี และวิธีการผลิต: คาร์ล ไฮน์ริช มาร์กซ (Karl Heinrich Marx)

3.1 นำเรื่อง

คาร์ล มาร์กซ (Karl Marx) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมนี ที่มุ่งการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ผ่านความสัมพันธ์ในการผลิตของมนุษย์ และพยายามอธิบายเรื่องความขัดแย้งในความสัมพันธ์ทางการผลิต โดยเชื่อว่า ความขัดแย้งในความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชนชั้นเป็นกลไกสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ ในการอธิบายใช้มุมมองเรื่องสภาวะแปลกแยก (alienation) ของวิธีการผลิต (mode of production) และความสัมพันธ์ทางการผลิต (relations of production) แบบทุนนิยมที่ได้กระทำต่อ ชนชั้น

กรรมาชีพ เป็นเครื่องมือในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมการเมือง ในงานของมาร์กซ นั้น นับได้ว่ามีคุณูปการอย่างมากต่องานด้านสังคมศาสตร์ทั้งทางด้านวิธีวิทยา (methodology) และเนื้อหา (substantive/basic concept) และยังเป็นรากฐานสำคัญของทฤษฎีวิพากษ์และสร้างแรงจูงใจในการต่อสู้ทางการเมืองในศตวรรษที่ 20 และนักคิดในรุ่นต่อมา

3.2 คาร์ล ไฮน์ริช มาร์กซ (Karl Heinrich Marx 1818 – 1883)

คาร์ล ไฮน์ริช มาร์กซ เกิดในปี 1818 ณ เมืองปรัสเซีย (Prussia) ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศเยอรมนี บิดาเป็นนักกฎหมายที่มีอิทธิพลต่อเรื่องการศึกษาเป็นอย่างมาก ในปี 1835 มาร์กซได้เข้าศึกษาที่คณะกฎหมายที่มหาวิทยาลัยบอนน์ตามคำแนะนำของบิดา และในปีถัดมาได้ย้ายมาเรียนที่มหาวิทยาลัยแห่งเบอร์ลิน ในช่วงการทำงาน ผลงานเขียนหลายเรื่องและมีแนวคิดที่น่าสนใจมากมาย โดยมีรากฐานทางความคิดจาก 2 แหล่งสำคัญ ได้แก่ หนึ่งอิทธิพลแนวคิดเรื่องความเสมอภาคยุติธรรม สิทธิเสรีภาพ และภราดรภาพ ที่เกิดขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 19 และสองอิทธิพลความคิดของฟรีดริช เองเกิลส์ (Friedrich Engels) ที่มีบทบาทในระเบียบวิธีวิทยาที่ใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ นอกจากนี้ ทั้งสองคนยังได้ร่วมกันเขียน Communist Manifesto หรือคำประกาศคอมมิวนิสต์เผยแพร่ ในปี 1948 ซึ่งมีข้อความอันโด่งดังว่า ประวัติศาสตร์ของสังคมที่ดำรงอยู่มาจนถึงบัดนี้ คือประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ทางชนชั้น (the history of all hitherto existing human society is the history of class struggles) และมีความเชื่อมั่นว่า ชนชั้นกรรมาชีพจะสามารถมีจิตสำนึกได้เองว่า ฝ่ายตนถูกขูดรีด จากประสบการณ์ในการทำงานและการดำรงชีพ จนเมื่อเกิดสำนึกร่วมกันแล้วชนชั้นกรรมาชีพจะร่วมมือกันปฏิวัติล้มล้างนายทุน และเมื่อถึงวันนั้นทุกคนจะมีเสรีภาพซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับชัยชนะขั้นสุดท้ายของชนชั้นกรรมาชีพ โดยกระบวนการของการปฏิวัติ และสังคมจะเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคคอมมิวนิสต์ ซึ่งมาร์กซเชื่อว่าเป็นยุคสุดท้าย คือเป็นสังคมที่ไม่มีการขัดแย้งกันทางชนชั้น เป็นสังคมที่

ปราศจากชนชั้น (classless society) ไม่มีกฎหมาย ไม่มีการปกครอง และรัฐจะต้อง
อันตรธานไป (the state withers away)

ในวิธีวิทยาที่ใช้ในการวิเคราะห์เพื่อให้เห็นถึงความจริงที่ถูกซ่อนไว้ในความสัมพันธ์
การผลิต มาร์กซ ได้นำเอาหลักวิชาวิธี (dialectic) ของเฮเกลที่เชื่อว่า ความจริงแท้มี
สภาพเป็นจิตที่มีลักษณะสมบูรณ์ที่ครอบงำสรรพสิ่งเหนือผัสสะของมนุษย์ โลกวัตถุหรือ
สังคมประวัติศาสตร์ของมนุษย์จึงเป็นผลพัฒนาการมาจากจิต ดังนั้นจิตนิยมแบบเฮเกลจึง
ถูกเรียกว่า จิตนิยมวัตถุนิยม (objective idealism) ที่แสดงออกในรูปของความขัดแย้ง 2
ด้าน คือ ด้านสนับสนุน และด้านปฏิเสธ ด้านหนึ่งเป็นบทเสนอ (thesis) ส่วนอีกด้านหนึ่ง
เป็นบทแย้ง (antithesis) และวิวัฒนาการการต่อสู้ระหว่างความขัดแย้งสองด้านนี้เอง ที่จะ
นำมาสู่การพัฒนาของสิ่งใหม่ที่จะเรียกว่า บทสรุป (synthesis) ซึ่งบทสรุปนี้ก็จะกลายเป็น
บทเสนอใหม่และในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดบทแย้งใหม่และนำมาสู่บทสรุปใหม่ไม่สิ้นสุด
จนกว่าจะพัฒนาไปสู่ความเป็นจิตสมบูรณ์อันแท้จริง (idealist) (ภาพที่ 3)

แม้มาร์กซได้รวมวิธีวิชาวิธีของเฮเกลเข้ากับทฤษฎีวัตถุนิยมเพื่อที่จะพัฒนาทฤษฎี
ประวัติศาสตร์ของตนเองขึ้นมา แต่ก็มีข้อโต้แย้งที่แตกต่าง โดยมีความเห็นว่า วัตถุนิยม
(materialism) หรือชีวิตด้านวัตถุต่างหากที่จะเป็นตัวกำหนดความคิด ความเชื่อ และ
ค่านิยม และการที่มนุษย์มาอยู่รวมตัวกันเป็นสังคมนั้น ด้วยเหตุผลทางวัตถุการเปลี่ยนแปลง
ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ แท้จริงจึงเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมเชิงวัตถุ
เกิดจากความขัดแย้งและความย้อนแย้ง (conflict and contradiction) อันเป็นผลจาก
กระบวนการผลิตที่เป็นกลไกสำคัญ ในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงขึ้นอยู่กับ
กันว่า ชนชั้นที่ถูกกดขี่จะสามารถสร้างจิตสำนึกทางชนชั้นได้หรือไม่ ซึ่งในทัศนะแบบวิชา
วิธี (dialectic) มาร์กซ นำหลักการที่ว่า สรรพสิ่งล้วนต้องขัดแย้งเปลี่ยนแปลงตนเองเพื่อ
ก้าวผ่านจากสถานะเดิมไปสู่สถานะใหม่ที่ดีกว่าจนกว่าจะถึงสภาวะสมบูรณ์ ซึ่งก็คือ

หลักการวิภาษวิธี (dialectic idealism) มาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงทางที่เกิดขึ้นในขณะนั้น และอธิบายสังคมผ่านการต่อสู้ทางชนชั้น โดยใช้วิธีการสำคัญที่เรียกว่า วัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์ (Historical Materialism)

ในงานเรื่อง A Contribution to the Critique of Political Economy (1859) มาร์กซได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างกำลังการผลิต โดยมุ่งให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องการกดขี่และการขูดรีดที่เกิดขึ้นในระบบทุนนิยมในช่วงศตวรรษที่ 19 และพบโครงสร้างอำนาจของรัฐ วิธีการครอบงำ ความไม่เสมอภาค การกดขี่ขูดรีด การถูกเอารัดเอาเปรียบจากคนในชั้นสูงของสังคมขณะนั้น โดยอธิบายว่า ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตจะแบ่งผู้คนออกเป็นสองชนชั้น คือ ชนชั้นกรรมาชีพ (Bourgeoisie) และชนชั้นนายทุนที่เป็นเจ้าของและกระบวนการผลิต ในคำอธิบายดังกล่าว มาร์กซ แบ่งโครงสร้างสังคมออกเป็นสองส่วน คือ โครงสร้างส่วนบน (superstructure) ประกอบด้วยระบบการเมือง การปกครอง (political system) และระบบความคิด ความเชื่อ และค่านิยมทางสังคมต่างๆ (ideology) ซึ่งถือเป็นอุดมการณ์ที่สามารถควบคุมถึงระดับจิตสำนึกของผู้คนในสังคม และโครงสร้างส่วนล่าง (infrastructure) ประกอบด้วย วิธีการผลิต (mode of production) และความสัมพันธ์ทางการผลิต (relations of production) โดยวิธีการผลิต ประกอบด้วยองค์ประกอบสองส่วน ได้แก่ พลังการผลิต (forces of production) หมายถึง ปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อความสามารถในการผลิต เช่น แรงงาน เครื่องมือ และความรู้ในการผลิต และความสัมพันธ์ในการผลิต (relation of production) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่เกิดขึ้นจากการร่วมมือกันผลิต โดยลักษณะของคู่ความสัมพันธ์จะขึ้นอยู่กับวิธีการผลิตของแต่ละยุคสมัย เช่น ชุนนางกับชาวนา หรือนายทุนกับกรรมมาชีพ โดยโครงสร้างส่วนบนจะทำหน้าที่ดำรงรักษาและสร้างความชอบธรรมให้กับความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ดำรงอยู่ผ่านอุดมการณ์ต่างๆ (ideologies) ซึ่งมาร์กซ

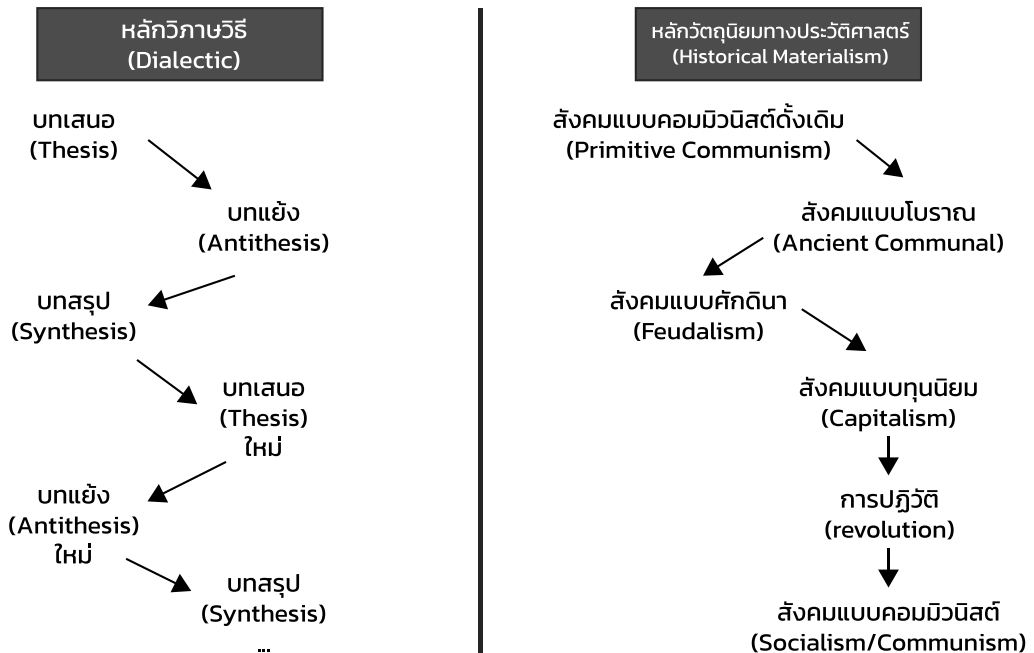
ว่าอุดมการณ์ที่ถูกผลิตขึ้นจากโครงการส่วนบนเหล่านี้ ไม่ได้สะท้อนความสัมพันธ์ที่แท้จริงในสังคมนิยม แต่กลับสร้างจิตสำนึกที่ผิดพลาด (false consciousness) ขึ้นในชนชั้นที่ถูกเอาเปรียบ ให้เกิดการยอมรับผลต่อการใช้อำนาจปกครอง และครอบงำ (domination) ซึ่งความเชื่อดังกล่าวมิได้เป็นเพียงแค่สิ่งที่ผิดพลาดหรือจิตสำนึกที่ผิดพลาดเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่ในการควบคุมชนชั้นหนึ่ง โดยเฉพาะชนชั้นที่ถูกเอาเปรียบหรือถูกปกครองด้วยการปิดบังมิให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เป็นจริงระหว่างชนชั้น ซึ่งจิตสำนึกที่ผิดพลาดนี้เอง เป็นสิ่งที่ทำให้การครอบงำยังคงดำรงอยู่ต่อไป และเป็นเหตุผลที่อธิบายว่า ทำไมสมาชิกของชนชั้นที่ถูกกดขี่จึงยังมีความเชื่อที่ขัดแย้งกับผลประโยชน์ของตนเองที่ได้รับเพียงเล็กน้อยจากการถูกกดขี่

ในการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของสังคมนิยม ด้วยวิธีที่เรียกว่าวิภาษวิธีวัตถุนิยม (dialectic materialism) หรือวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (historical materialism) เริ่มจากการค้นหาความขัดแย้งระหว่างบุคคล หรือชนชั้น อันเป็นเงื่อนไขที่เชื่อว่าจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change) โดยลักษณะของการเป็นปรปักษ์ต่อกันและใช้การวิเคราะห์ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น (class conflict) อันเป็นผลจากระบวนการผลิตในสังคม ที่มาร์กซเชื่อว่า เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นในสังคมทุกยุคสมัยและเป็นตัวการสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จากสังคมยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคสมัยหนึ่ง โดยมีวิธีการผลิต (mode of production) เป็นตัวกำหนดโครงสร้างและรูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคม (structure of social relations) และนำไปสู่การแบ่งชนชั้นในสังคม

ในยุคแรกสังคมอาจมีหลายชนชั้น แต่สุดท้ายจะเหลือเพียงชนชั้นนายทุนและกรรมกรชีพ โดยชนชั้นนายทุนจะเป็นผู้ผูกขาดเครื่องมือและปัจจัยการผลิตทั้งหมดเพื่อการครอบครองอำนาจและผลประโยชน์ของตน และทำการกดขี่อีกชนชั้นหนึ่ง คือ ชนชั้นผู้ใช้

แรงงาน และเมื่อการกดขี่เข้มแข็งเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันชนชั้นผู้ใช้แรงงานก็จะเกิดความรู้สึกแปลกแยก (alienation) เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ความรู้สึกแปลกแยกนี้เองที่ทำให้เกิดความสำนึกทางชนชั้น และเกิดการปฏิวัติโค่นล้มอำนาจของชนชั้นปกครองในที่สุด

มาร์กซแบ่งลำดับขั้นของวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ออกเป็นห้าขั้น โดยอิงจากวิธีการผลิต นั่นคือ ในขั้นแรก เรียกว่า สังคมบุพกาลคอมมิวนิสต์ (primitive communism) ในขั้นนี้จะยังไม่มี ความขัดแย้งทางชนชั้น ไม่มีการขูดรีด ไม่มีการต่อสู้ทางชนชั้น เนื่องจากประสิทธิภาพในการผลิตต่ำและคนในสังคมไม่สามารถสร้างมูลค่าส่วนเกินจากความจำเป็นในการดำรงชีวิตได้ ขั้นที่สองสังคมแบบโบราณ (ancient communal) ในขั้นนี้ กรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตเป็นของรัฐ (state ownership) โดยผู้มีอำนาจ จะมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัวที่สามารถเคลื่อนย้ายได้ เช่น ของใช้ส่วนตัว และทาสในสังคมขั้นนี้ ทาส (slavery) ถือเป็นกำลังสำคัญในระบบการผลิตทั้งหมด ซึ่งต่อมาได้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้มีอำนาจซึ่งเป็นเจ้าของทาสที่ทาสพยายามต่อสู้ให้ตนเองได้มาซึ่งอิสระภาพ ขั้นที่สามสังคมแบบศักดินา (feudalism) มีลักษณะคือ กรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน แรงงาน เป็นของขุนนาง ในขั้นนี้ชาวนาถือเป็นแรงงานในระบบการผลิต ชาวนาจะถูกขุนนางเอารัดเอาเปรียบ จึงนำไปสู่การต่อสู้เพื่อโค่นล้มระบบขุนนาง ขั้นที่สี่สังคมแบบทุนนิยม (capitalism) มีลักษณะคือ กรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน ทุน แรงงาน และเครื่องจักร เป็นของนายทุน โดยมีผู้ใช้แรงงานหรือกรรมมาชีพเป็นผู้ผลิต และขั้นสุดท้ายสังคมแบบคอมมิวนิสต์ (socialism/communism) กรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตเป็นของทุกคน ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน ไม่มีใครเอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 หลักทวิภาควิธีและการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ตามหลักวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (historical materialism)

ในช่วงเวลาที่มาร์กชนนำเสนองานขณะนั้น เป็นช่วงที่ยุโรปกำลังได้รับผลกระทบจากการกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรม นำมาซึ่งความยากจนและความคับข้องทางสังคมของชนชั้นผู้ใช้แรงงาน เช่น ระดับค่าจ้างที่ต่ำ ชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน และสภาพแวดล้อมในการทำงานที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ปัจจัยทางสังคมขณะนั้นจึงทำให้สังคมเกิดความระส่ำระสาย และนำไปสู่การปฏิวัติอีกครั้งในประเทศฝรั่งเศส ในปี 1848

ความขัดแย้งทางชนชั้นจึงเป็นปัจจัยหรือกลไกที่สำคัญที่สุดในการเปลี่ยนแปลงสังคมที่กำลังเกิดขึ้นสังคมในช่วงของการปฏิวัติอุตสาหกรรม โดยเป็นความขัดแย้งที่มาจากผลประโยชน์ที่แตกต่างกันของปัจเจกบุคคลและกลุ่มคนเป็นหลัก ในการวิเคราะห์การ

เปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงเสนอว่า ความขัดแย้งทางชนชั้นเป็นปัจจัยหรือกลไกที่สำคัญที่สุดในการเปลี่ยนแปลงสังคม

คำถามท้ายบท

1. ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรในการอธิบายปรากฏการณ์ของสังคมด้วยหลักทฤษฎีวิธีและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของสังคมนุชย์ตามลำดับขั้นวิวัฒนาการวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (historical materialism) ตามแนวคิดของมาร์กซ
2. ในการอธิบายปรากฏการณ์โดยแบ่งสังคมออกเป็นโครงสร้างส่วนบนและส่วนล่างนั้น ท่านคิดว่ายังสามารถใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมไทยที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้หรือไม่ และในปัจจุบันมีปรากฏการณ์ที่ท่านคิดว่าสามารถเทียบเคียงกับคำอธิบายดังกล่าว ขอให้อธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Marx K. & Engels F. (1969). The German Ideology

Marx, K., Engels, F., Lukes, S., Bronner, S. E., Tismaneanu, V., & Sassen, S. (2012). The Communist Manifesto (J. C. Isaac, Ed.). Yale University Press.

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. (2551). สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี: เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

คาร์ล มาร์กซ และเฟรเดริก เองเงิลส์. (2517). คำประกาศแห่งความเสมอภาค. แปลโดย องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์.

โคเซอร์, แอล. เอ. (2533). แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา ตอนคาร์ล มาร์กซ (Master of Sociological Thought) (จามะรี พิทักษ์วงศ์, ผู้แปล) (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

จิราภา วรเสียงสุข. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3). ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.

ยศ สันตสมบัติ. (2526). จากวานรถึงเทวดา : มาร์กซิสม์และมานุษยวิทยา มาซิสม์. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิทยา ศักยาภินันท์. (2533). ปรัชญามาร์กซ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทที่ 4

การกระทำทางสังคม (social action) และ การทำความเข้าใจเชิงตีความ (Vestehen): แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber)

4.1 นำเรื่อง

แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมนี ที่เสนอว่า สังคมวิทยาควรให้ความสำคัญกับ ‘การกระทำทางสังคม’ (social action) ไม่ใช่โครงสร้างทางสังคม (structures) โดยเสนอการใช้วิธีการศึกษาสังคมวิทยาในลักษณะของการตีความ และนำเสนอมุมมองที่น่าสนใจในหลาย ๆ ประเด็น เช่น ประเด็นเรื่องแนวคิดทางศาสนาต่อ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ให้คำอธิบายว่า แนวคิดทางศาสนามีอิทธิพลอย่างมากกับทิศทางของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ ในงานเขียนเรื่อง จริยธรรมโปรเตสแตนต์และจิตวิญญาณแห่งทุนนิยม (The Protestant ethic and the spirit of capitalism) ซึ่งนับว่าเป็นงานที่โด่งดังที่สุดของเวเบอร์ จากการตั้งสมมติฐานในเรื่องของจริยธรรมและแนวคิดของนิกายโปรเตสแตนต์ที่มีต่อการพัฒนาการของระบบทุนนิยม

4.2 แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber 1864–1920)

สำหรับประวัติโดยย่อ นั้น เวเบอร์ เกิดใน 1864 ณ เมืองอูเฟิร์ต (Erfurt) ทางตอนใต้ของประเทศเยอรมนี เป็นบุตรชายคนโตจากพี่น้องจำนวน 7 คน ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์ทางด้านเศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยไฟรบวร์ก (University of Freiburg) และต่อมาก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยไฮเดลเบิร์ก (Heidelberg University) นับได้ว่าเวเบอร์ประสบความสำเร็จในอาชีพตั้งแต่อายุยังน้อย อย่างไรก็ตาม ในช่วงหนึ่งของชีวิต ต้องหยุดกิจกรรมทางวิชาการทั้งหมดลงเป็นระยะเวลาประมาณ 5 ปี เนื่องจากมีอาการป่วยทางประสาทจนไม่สามารถทำงานได้อย่างปกติ สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากความขัดแย้งภายในจิตใจที่ก่อตัวมาตั้งแต่เยาว์วัยเกี่ยวกับค่านิยมของบิดามารดาที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง แต่ทั้งนี้ก็ปฏิเสธมิได้ว่า ผลงานทางวิชาการหลายชิ้นได้รับอิทธิพลต่อความสนใจในเรื่องการเมืองจากพ่อ และอิทธิพลต่อความสนใจในเรื่องศาสนาจากแม่

ในข้อเสนอของงานทางด้านสังคมศาสตร์นั้น เวเบอร์มีความเชื่อที่แตกต่างจากเดอร์ไคม์และมาร์กซ์ในประเด็นเรื่องโครงสร้างทางสังคม ที่เชื่อว่า โครงสร้างไม่ได้ดำรงอยู่ภายนอก (external) หรือไม่ได้เป็นอิสระจากปัจเจกบุคคล ทว่าโครงสร้างสังคมถูกสร้างขึ้นมาจากความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างการกระทำต่างๆ ในขณะที่เดอร์ไคม์และมาร์กซ์เชื่อว่าโครงสร้างดังกล่าว เป็นพลังที่อยู่ภายนอกตัวปัจเจกบุคคลและควบคุมคนในสังคมไว้

และในขณะที่มาร์กซ์ชี้ว่า ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่เวเบอร์กลับให้เหตุผลว่า แรงจูงใจและความคิดของมนุษย์ต่างหากที่เป็นพลังที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว กล่าวคือ ความคิด ค่านิยม และความเชื่อ เป็นสิ่งที่มีพลังที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ด้วยฐานความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ เวเบอร์ จึงมีความตั้งใจที่จะสร้างวิชาสังคมวิทยาขึ้นมาในรูปแบบใหม่ทั้งระเบียบวิธีการศึกษา (methodology) และเนื้อหาสาระ (substantive) โดยกล่าวว่าวิธีการศึกษามนุษย์และสังคมไม่ควรใช้วิธีการเดียวกับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เพราะมนุษย์มีเอกลักษณ์เฉพาะตน ไม่เหมือนกับสิ่งอื่น ๆ บนโลก มนุษย์ใช้ความคิดและมุมมองของตนเองในการให้ความหมายหรือตัดสินใจต่าง ๆ รอบตัวผ่านคุณค่า (values) ดังนั้นมนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่มีแนวโน้มนำในเรื่องของความหมายเชิงอัตวิสัย (subjective meaning) และเสนอไว้ ในผลงานเขียนเรื่อง The Methodology of Social Sciences (1949) เป็นงานเขียนเกี่ยวกับระเบียบวิธีขั้นสำคัญ และมีอิทธิพลต่อการศึกษาทางสังคมศาสตร์จนถึงปัจจุบัน ในงานศึกษาดังกล่าว เริ่มตั้งคำถามกับวิธีการศึกษาในแนวปฏิฐานนิยม (positivism) และโต้แย้งว่า ความรู้ในแบบวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมุ่งหาลักษณะร่วมของข้อมูลเชิงประจักษ์ เพื่อสร้างกฎ (laws) ในลักษณะที่เป็นสากล แต่ในงานสังคมศาสตร์นั้น เน้นศึกษามนุษย์ในฐานะผู้กระทำให้เกิดสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงเหตุการณ์เฉพาะเพื่อทำความเข้าใจความหมายที่เฉพาะเจาะจงของบุคคลหรือเหตุการณ์นั้น เป้าหมายของการแสวงหาความรู้ในทางวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์จึงแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้จึงไม่สามารถศึกษาด้วยแนวทางเดียวกัน

เวเบอร์ จึงเสนอแนวคิดและวิธีการศึกษาสังคมที่แตกต่างจากนักสังคมวิทยา รุ่นก่อนหน้า โดยเสนอว่าระดับของการวิเคราะห์สังคมควรมีพื้นฐานที่สุดอยู่ที่การกระทำทางสังคม (social action) ของปัจเจกบุคคล มิใช่โครงสร้างสังคม และแสดงให้เห็นว่าการกระทำทางสังคมนั้นมีความแตกต่างจากพฤติกรรม (reactive behavior) โดยพฤติกรรม

เป็นแค่ปฏิกริยาตอบสนองไม่ได้ผ่านกระบวนการทางความคิด ในขณะที่การกระทำทางสังคมเป็นพฤติกรรมที่มีความหมายผ่านกระบวนการทางความคิดและจิตสำนึกที่ซับซ้อน รวมถึงมีเป้าหมายของการกระทำอย่างชัดเจน (goal-oriented) ดังนั้นในทัศนะของเวเบอร์ สังคมวิทยาจึงเป็นศาสตร์เกี่ยวกับการกระทำทางสังคม โดยมีจุดเน้นอยู่ที่การวิเคราะห์ปัจเจกบุคคลในฐานะเป็นผู้กระทำการ (ทั้งนี้พฤติกรรมที่ปราศจากความหมายจะไม่มีอยู่ในขอบเขตของการวิเคราะห์ในงานของเวเบอร์)

ในการวิเคราะห์จะใช้วิธี การทำความเข้าใจเชิงตีความ (Vestehen) (ภาษาเยอรมันอ่านว่า แพร่ชเตเฮ่น) มีความหมายเท่ากับคำในภาษาอังกฤษว่า interpretive understanding หรือ comprehending ซึ่งหมายถึงการทำความเข้าใจชีวิตทางสังคมของมนุษย์ โดยทำความเข้าใจความหมาย (meaning) และแรงจูงใจ (motivation) ในการกระทำทางสังคมในมุมมองของผู้กระทำเอง (subjective) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นวิธีการศึกษาที่มุ่งค้นหาความหมายที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์หรือการกระทำที่สังเกตเห็นได้ และแบ่งประเภทของการทำความเข้าใจเชิงตีความออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) การทำความเข้าใจเชิงตีความที่เกิดจากการสังเกตโดยตรง (direct understanding) และ 2) การทำความเข้าใจเชิงตีความที่เกิดจากการอธิบายสาเหตุของการกระทำ (explanatory understanding) โดยเวเบอร์ยอมรับความจริงทางสังคมในสองระดับ คือ ระดับพฤติกรรมที่สังเกตได้ และระดับของความหมายที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมเหล่านั้น ดังนั้นในการวิเคราะห์ความจริง จึงต้องเข้าใจถึงระบบของความหมายที่ซับซ้อนของการกระทำที่กำลังศึกษาอยู่ให้ได้ และต้องเชื่อมโยงระบบแรงจูงใจของการกระทำนั้นๆ เข้ากับบรรทัดฐานทางสังคมที่การกระทำนั้นอ้างอิงอยู่

ในทัศนะของเวเบอร์ สังคมวิทยาจึงหมายถึง ศาสตร์ที่มุ่งเน้น “ทำความเข้าใจเชิงการตีความ” (interpretive understanding) ต่อการกระทำทางสังคม (social action) โดยมีเป้าหมายเพื่อศึกษาความหมายและแรงจูงใจในการกระทำการทางสังคมของมนุษย์

จากมุมมองของผู้กระทำเอง (subjective) ทั้งนี้เพื่อบรรลุซึ่งการอธิบายสาเหตุ กล่าวคือเพื่อที่จะหาสาเหตุและผล (casual-explanation) ของการกระทำทางสังคมนั้นๆ เวเบอร์จึงถือว่าการกระทำทางสังคมของปัจเจกบุคคลเป็นหัวใจในการทำความเข้าใจสังคมมนุษย์ และในผลงานหลายเรื่อง จึงทุ่มเทความคิดให้กับวิธีการในการศึกษาการกระทำทางสังคมของปัจเจกบุคคลในแต่ละสังคม และเสนอว่าสังคม คือ ผลรวมของการกระทำทางสังคมของมนุษย์ และการกระทำทางสังคมของมนุษย์นั้นมีผลประโยชน์เป็นตัวกำหนดสังคม จึงประกอบไปด้วย กลุ่มคน (grouping) กิจการ (enterprises) สมาคม (associations) และสถาบัน (institutions) ที่มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งกันและกัน โดยมีผลประโยชน์ (interest) เป็นแรงจูงใจ และมีความคิดเป็นตัวกำหนดผลประโยชน์ จึงไม่มีระบบที่เป็นวิทยาศาสตร์ใดที่สามารถแสดงถึงความเป็นจริงได้ทุกแง่มุม และไม่มีความคิดรวบยอดใดที่เป็นเครื่องมือในการศึกษาปรากฏการณ์นั้นๆ เพราะศาสตร์ทุกศาสตร์เกี่ยวข้องกับทางเลือกสรร (selection) และการสร้างนามธรรม (abstraction) มนุษย์จึงไม่สามารถเข้าถึงความรู้ต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ได้อย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ในการเข้าถึงความจริง มนุษย์จึงต้องเรียนรู้ความจริงผ่านโน้ตส์ (concept) ที่มนุษย์เป็นผู้คิดขึ้นมาเอง ความรู้ทางสังคมวิทยาจึงควรถูกจำกัดอยู่ที่ “คืออะไร” ไม่ใช่ “ควรจะเป็นอย่างไร” ดังนั้นระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมจึงต้องมีความเป็นกลางทางค่านิยม (value-neutral/value-free) และผู้วิจัยเองก็ต้องมีความเป็นกลางทางค่านิยมด้วยการวางค่านิยมของตนลงและไม่นำค่านิยมของตนไปตัดสินสิ่งที่จะศึกษาหรือผู้ที่จะศึกษา ซึ่งแม้จะยอมรับว่าการแยกคุณค่าออกจากกระบวนการศึกษาวิจัยเป็นเรื่องยาก แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่ควรทำ และเสนอว่า หากในขั้นตอนใดของการวิจัยที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงเรื่องคุณค่าได้ จะต้องใช้หลักเหตุผล (rational) ให้ได้มากที่สุด และทำการอนุมานเชิงตรรกะจากข้อมูลชุดดังกล่าวให้เห็นอย่างชัดเจน ด้วยมุมมองต่อปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ในสังคม เวเบอร์จึงสร้างตัวแบบในอุดมคติ (idea type) ขึ้น เพื่อใช้ในการจัดหมวดหมู่เปรียบเทียบเสมือนเป็นไม้บรรทัดที่ช่วยผู้ศึกษาวัดปรากฏการณ์ในสังคมว่ามีความคล้ายคลึงกัน หรือมีความแตกต่างจากแบบอุดมคติมากน้อยเพียงใด ในงานศึกษาของเวเบอร์ แบบอุดมคติจึง

ถูกสร้างขึ้นจากการสังเคราะห์ปรากฏการณ์จนกลายเป็นความคิดรวบยอดและถูกใช้เป็นเครื่องมือในระดับโน้ตทัศน์ (conceptual tool) เพื่อใช้ในการศึกษาสังคม ใช้ในการวิเคราะห์ และจัดหมวดหมู่ของความจริง

บริบทการทำงานของเวเบอร์ในขณะนั้น ผลจากการปฏิรูปทางศาสนา (reformation) ที่เกิดขึ้น มิได้เป็นการเปลี่ยนระบบศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็น การเปลี่ยนแนวความคิด ความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มโปรเตสแตนต์ (Protestant) ให้แตกต่างจากกลุ่มคาทอลิก (Catholic) อย่างเห็นได้ชัดเจน โดยกลุ่มคาทอลิก เป็นเพียงกลุ่มเดียวที่ยังคงยึดถือลัทธิความเชื่อแบบเดิม ในขณะที่กลุ่มโปรเตสแตนต์ ได้แบ่งแยกออกเป็นกลุ่มสาขา แต่ละกลุ่มก็มีผู้นำของตัวเอง เช่น กลุ่มของจอห์น คาลวิน (John Calvin) กลุ่มของมาร์ติน ลูเทอร์ (Martin Luther) และได้รวมตัวกันเรียกร้องเพื่อให้ศาสนามีการเปลี่ยนแปลงและตอบสนองต่อสังคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นที่นิยมในสังคมหัวก้าวหน้าและในกลุ่มปัญญาชนอย่างมาก

ในงานเขียนเรื่อง จริยธรรมโปรเตสแตนต์และจิตวิญญาณแห่งทุนนิยม (The Protestant ethic and the spirit of capitalism) (1904) ได้ชี้ให้เห็นถึงผลของการปฏิรูปที่เกิดขึ้นในระบบศาสนาต่อระบบเศรษฐกิจและปรากฏในคำสอนของนิกายต่างๆ ที่มีผลทำให้ระบบทุนนิยมขยายตัวอย่างรวดเร็ว เช่น ในนิกายแคลวิน (Calvinism) นิกายพิริตัน (Puritanism) นิกายเมธอดิสต์ (Methodism) นอกจากนี้ ยังวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อของคนในนิกายแคลวินกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังปรากฏในคำสอนที่ทำให้คนเชื่อว่า การทำงานหนักเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เป็นหน้าที่ของคนทุกคนและงานเป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องทำทั้งด้วยวัตถุประสงค์เฉพาะของตัวมันเอง และงานบางประเภทก็เป็นการช่วยเหลือสนับสนุนเกียรติคุณอันสูงส่งของพระเจ้า (contributing to the glory of God) นอกจากนี้ ความเชื่อบางอย่างของนิกาย

โปรเตสแตนต์ ยังมีบทบาทในการกระตุ้นให้คนเริ่มสนใจในการออมทรัพย์เพื่อลงทุน ประกอบกิจการทางเศรษฐกิจอีกด้วย

ในการอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าว เวเบอร์ เลือกจริยธรรมของศาสนาที่มีชื่อเสียงของโลก 6 ศาสนา ได้แก่ ขงจื้อ ฮินดู พุทธศาสนา คริสเตียน อิสลาม และยูดาเยน ที่มีความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจมาวิเคราะห์ถึงธรรมชาติที่แท้จริงของจริยธรรมทางเศรษฐกิจที่มีอยู่ในแต่ละศาสนา และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างนิกายโปรเตสแตนต์กับลัทธิทุนนิยม โดยเลือกสิ่งที่เป็นตัวเสริมกำลังใจเพื่อให้คนมีกำลังใจทำงานซึ่งเป็นหัวใจสำคัญต่อความสำเร็จของระบบทุนนิยมมาสร้างแบบจำลองแห่งจริยธรรมต่างๆ (idea types of ethic) (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 ผังความสัมพันธ์ระหว่างจริยธรรมโปรเตสแตนต์ ปัจเจกบุคคล และทุนนิยม

ในการวิเคราะห์ใช้วิธีการทำความเข้าใจเชิงการตีความ (interpretive understanding) ต่อการกระทำทางสังคม (social action) ซึ่งในที่นี้หมายถึงผลของคำสอนที่ปรากฏในนิกายโปรเตสแตนต์และมีสัมพันธ์กับเศรษฐกิจทุนนิยมของนิกายต่างๆ เช่น ในนิกายแคลวิน (Calvinism) เชื่อว่า วิญญาณทุกดวงของมนุษย์หลังจากตายไปแล้วก็ต้องไปที่แห่งใดแห่งหนึ่งไม่ว่านรกหรือสวรรค์อันเป็นผลจากอำนาจของกรรม โดยไม่สามารถเปลี่ยนแปลงใดๆ ได้ทั้งสิ้น ซึ่งตรงกันข้ามกับความสำเร็จหรือประโยชน์ที่ได้จากการทำงานหรือประกอบอาชีพ ฉะนั้น ตามความเชื่อนี้ ทุกคนจึงต้องทำงานหนักและพยายามที่จะได้รับความสำเร็จในชีวิตให้มากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไปอีกเพื่อให้ได้รับผลในการเปลี่ยนแปลง และถือว่าเป็นความผูกพันที่มนุษย์มีต่อกันระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า และทำ

ให้คนเชื่อว่า การทำงานหนักเพื่อให้ได้ผลในทางเศรษฐกิจเป็นหน้าที่ของคนทุกคน เพราะเชื่อว่ากิจกรรมเช่นนี้เป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่มีต่อพระเจ้า และพระเจ้าในศาสนาของแต่ละศาสนาได้กำหนดไว้เช่นนั้น ซึ่งเวเบอร์อธิบายว่า จากคำเชื่อนี้ ทำให้คนในยุโรปและอเมริกา ต่างก็ทำงานหนักอยู่ตลอดเวลาเพื่อจะให้ได้อะไรมาซึ่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และหาเงิน หากำไรมาลงทุนเพื่อทำประโยชน์ต่อไปเรื่อย ๆ ซ้ำแล้วซ้ำอีก ด้วยเหตุนี้ ความเชื่อบางอย่างของนิยายโปรเตสแตนต์จึงมีบทบาทในการกระตุ้นให้คนเริ่มสนใจในการออมทรัพย์เพื่อการลงทุนและประกอบการทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องและเป็นผลให้ทุนนิยมมีการเติบโตอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม ในข้อเสนอนี้ ทำให้เวเบอร์ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากถึงข้ออ้างเชิงสาเหตุที่เสนอว่า จริยธรรมของโปรเตสแตนต์นำไปสู่ระบบทุนนิยม โดยเฉพาะวิธีวิทยาในเรื่องของการเลือกกรณี (endogeneity) และการอธิบายความสัมพันธ์ในปรากฏการณ์ เนื่องจากในการเลือกจากศาสนาทั้ง 6 มีข้อโต้แย้งว่า เวเบอร์ใช้ความเคยชินของตัวเองที่มีมาแต่กำเนิด และตนเองก็นับถือศาสนานี้เป็นทุนอยู่แล้ว นอกจากนี้ จริยธรรมบางอย่างที่ถูกเลือกเป็นตัวแทนในการอธิบาย บางจริยธรรมก็เป็นสิ่งที่บางประเทศ เช่น ประเทศอังกฤษ ไม่เห็นด้วย ข้อเสนอแบบอุดมคติ (idea type) ที่เวเบอร์ได้ให้ความหมายเอาไว้ นั้น จึงถูกกล่าวหาว่า มีความเป็นยูโทเปีย (utopia) หรือยากที่จะนำมาปฏิบัติได้จริงและมีความตรงกันข้ามกับความเป็นจริงเชิงประจักษ์ (empirical) แบบจริยธรรมที่เวเบอร์เลือกให้มีความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจเพื่อใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้นนั้น จึงถูกวิพากษ์ในหลายประเด็น

ในประเด็นเรื่องอำนาจและความสัมพันธ์ที่ปรากฏในสังคมอุตสาหกรรม โดยเฉพาะสังคมระบบทุนนิยมนั้น เวเบอร์มีข้อโต้แย้งว่า ในการแบ่งคนในสังคมออกเป็นชนชั้นตามแนวทางของมาร์กซ์ ไม่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของคนในสังคมได้ เนื่องจากอำนาจมีประสิทธิภาพในการควบคุมการกระทำของมนุษย์ และการแบ่งคนเป็น

กลุ่มสถานภาพแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ทางสังคมได้ดีกว่าเพราะการแบ่งคนในลักษณะของช่วงชั้นไม่ใช่วิธีการแสดงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เด่นชัดและความสัมพันธ์ของมนุษย์ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานทางเศรษฐกิจอย่างเดียวยังมีมิติทางสังคมอื่นอีกที่สำคัญอีกด้วย

ในการอธิบายถึงเรื่อง สถานภาพและชนชั้น เวเบอร์จึงเสนอการแบ่งคนออกเป็นกลุ่มสถานภาพ (status group) หมายถึง กลุ่มคนที่มีแบบแผนการบริโภคและแบบแผนการใช้ชีวิต (life style) เหมือนกัน มีมิติทางสังคมที่สัมพันธ์กันมากกว่าทางเศรษฐกิจและแบ่งกลุ่มคนที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจหรือทรัพย์สินว่าช่วงชั้น (strata)) ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ช่วงชั้น คือ ชนชั้นที่มีทรัพย์สิน (the 'haves') กับ ชนชั้นที่ไม่มี (the 'have-nots') และเห็นว่า สิ่งที่ทำให้คนอยู่ในกลุ่มสถานภาพต่างจากคนกลุ่มอื่น คือ ความแตกต่างของการได้รับอภิสิทธิ์และการได้รับเกียรติสามประการ ซึ่งเวเบอร์เรียกว่า 3P ได้แก่ การมีอำนาจเหนือผู้อื่น (power) การมีอภิสิทธิ์เหนือผู้อื่น (privilege) และการได้รับการยอมรับ (prestige)

ในความแตกต่างของคำอธิบายเกี่ยวกับทุนนิยมนั้น ในขณะที่มาร์กซ์เชื่อว่าความขัดแย้งทางชนชั้น จะเป็นพลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เวเบอร์กลับเสนอว่าการจัดองค์กรสมัยใหม่ (bureaucratisation) หรือแนวคิดเรื่องระบบราชการ หรือการบริหารงานแบบองค์การ (Bureaucracy) เป็นวิถีทางเพียงอย่างเดียวเท่านั้นในการจัดองค์กรที่มีคนจำนวนมากได้อย่างมีประสิทธิภาพและขยายตัวไปพร้อมกับการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง และนับเป็นข้อเสนอที่มีชื่อเสียงมากอีกงานหนึ่งของเวเบอร์ ซึ่งในแนวคิดเรื่องระบบราชการ นอกจากจะเกี่ยวข้องกับอำนาจแบบใหม่ คือ อำนาจเชิงเหตุผล กฎหมายแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องแบบในอุดมคติ (idea type) ด้วย

ในช่วงเวลาดังกล่าวระบบสังคมกำลังมุ่งไปสู่การใช้อำนาจแบบมีเหตุผลตามกฎหมาย (legal-rational) บนฐานของการใช้กฎระเบียบ และบุคคลในสังคมเริ่มยอมรับการบังคับใช้อำนาจตามกฎหมาย เพราะเชื่อว่าเป็นวิธีการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีเหตุผลในการปกครอง และไม่ขึ้นอยู่กับบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แตกต่างจากการปกครองแบบเดิมในสมัยก่อนที่มีเจ้านายและขุนนางเป็นผู้ปกครอง อำนาจจะผูกติดอยู่ที่ตัวขุนนางหรือบุคคล ระบบการบริหารงานแบบองค์การ จึงเป็นรูปแบบของอำนาจที่อยู่บนหลักเหตุผลหรือกฎหมายที่สำคัญที่สุดในสังคมสมัยใหม่ เพราะการบริหารงานแบบองค์การในสังคมสมัยใหม่ได้มีการโอนย้ายอำนาจจากบุคคลมาไว้ที่กฎระเบียบ ดังนั้นระบบบริหารแบบองค์การจึงเป็นระบบที่ยึดหลักเหตุผล (rationality) ในการดำเนินงาน และมีรูปแบบการควบคุมแบบเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น

ในการพัฒนาแบบอุดมคตินี้ เวเบอร์ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบระบบการบริหารในประเทศต่างๆ แล้วเสนอตัวแบบระบบราชการที่ควรจะเป็น (normative) ที่เรียกกันว่าระบบราชการในอุดมคติ (ideal-type bureaucracy) อันเป็นที่มาของระบบราชการในสังคม โดยเชื่อว่าระบบราชการในอุดมคตินี้เป็นระบบบริหารที่มีเหตุผล โดยกลไกการบริหารที่เรียกว่า ระบบราชการในอุดมคติ (ideal-type bureaucracy) ตามที่เวเบอร์เสนอซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ มีการแบ่งงานตามหน้าที่โดยยึดความสามารถของบุคคลให้เหมาะสมกับตำแหน่งเป็นหลัก แต่ละหน้าที่ก็ถูกกำหนดขอบเขตงาน อำนาจ และหน้าที่ไว้ในกฎระเบียบ ข้อบังคับขององค์กรอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร (fixed official duties) องค์กรมีการจัดองค์กรแบบลำดับชั้น (hierarchy of authority) เพื่อให้สามารถควบคุมและประสานงานตำแหน่งต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการจัดหมวดหมู่ตำแหน่งในลักษณะของลำดับชั้นสายบังคับบัญชา โดยการดำเนินกิจการทั้งหมดขององค์กรจะถูกควบคุมด้วยกฎระเบียบ (systems of rules) อย่างเคร่งครัด เพื่อให้แน่ใจได้ว่าจะสามารถบรรลุประสิทธิภาพขององค์กร ทั้งนี้ กฎระเบียบของระบบราชการมี 2 ประเภท คือ กฎที่ควบคุมพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลที่อยู่ในองค์กร และกฎเชิงเทคนิคที่ควบคุมผลการ

กระบวนการปฏิบัติหน้าที่ตามแต่ละตำแหน่ง และบุคคลที่จะเข้ามาทำงานในระบบราชการ ได้จะต้องมีความเชี่ยวชาญเฉพาะ (technical expertise) และคุณภาพในการทำงานสูง เพราะใช้ระบบแต่งตั้งจากความรู้ ความสามารถในแต่ละตำแหน่ง ซึ่งต้องการความเชี่ยวชาญแตกต่างกันไป ระบบราชการประกอบไปด้วยปัจเจกบุคคลที่ยึดอาชีพข้าราชการเป็นอาชีพ (career service) เพื่อสามารถทำงานได้เต็มศักยภาพและความสามารถของแต่ละคนซึ่งมีบัญชีเงินเดือนของแต่ละตำแหน่งอย่างชัดเจน และข้าราชการไม่สามารถใช้ทรัพย์สินขององค์กรเพื่อประโยชน์ของตนเองได้ และมีการจดบันทึกอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร (written documentation) เพื่อให้แน่ใจว่าผลงานจะสามารถผลิตออกมาได้อย่างต่อเนื่องแม้ว่าจะเปลี่ยนผู้ที่อยู่ในตำแหน่งก็ครั้งก็ตาม การตัดสินใจหรือกฎต่างๆ จึงต้องอยู่ในรูปของการบันทึกอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้ผู้ที่มาดำรงตำแหน่งต่อไปสามารถศึกษาและติดตามการดำเนินงาน ตลอดจนการประสานงานอื่นได้

อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดดังกล่าวของเวเบอร์ มีอิทธิพลต่อการศึกษาการบริหาร ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ เพราะในขณะนั้นสังคมต้องการกลไกการบริหารที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อระหว่างผู้ปกครองและประชาชน ซึ่งทฤษฎีเรื่องระบบราชการของเวเบอร์นี้เชื่อว่า ระบบราชการเป็นกลไกการบริหารที่สามารถควบคุมและทำให้คนจำนวนมากยอมทำตามคำสั่งของผู้ปกครองได้ ภายใต้อำนาจการปกครองแบบมีเหตุมีผลตามกฎหมาย อย่างไรก็ตาม มีข้อโต้แย้งทางปรัชญา สังคมศาสตร์เกี่ยวกับระบบราชการในอุดมคติของเวเบอร์ว่าอยู่บนฐานของปรัชญา สังคมศาสตร์แบบสัจนิยม (realism) เพราะสิ่งที่เวเบอร์พยายามจะตัดออกไปจากตัวแบบอุดมคตินี้ก็คือ ธรรมชาติของมนุษย์ที่สามารถเรียนรู้และมีอิทธิพลต่อโครงสร้าง ตลอดจนสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างผ่านความสัมพันธ์ในสังคมได้ ทำให้เมื่อนำทฤษฎีนี้มาใช้ในทางปฏิบัติแล้วเกิดปัญหาอีกหลายประการ เพราะปัจจัยต่างๆ ที่นำไปสู่การไม่มีเหตุผล และไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรตามที่เวเบอร์อธิบายไว้ก็คือ มนุษย์ที่อยู่ในกลไกระบบราชการนั่นเองเพราะในความเป็นจริงแล้วโครงสร้างและกฎระเบียบเหล่านั้นไม่

สามารถดำเนินงานเองได้ จะต้องอาศัยมนุษย์เป็นผู้กระทำการ ดังนั้น เมื่อแต่ละสังคมที่มีพื้นฐานทางสังคมและบริบทที่แตกต่างกันนำระบบราชการในอุดมคติไปปฏิบัติ จึงไม่สามารถนำไปสู่เป้าหมายเดียวกันตามการอธิบายของเวเบอร์ได้

คำถามท้ายบท

1. ขอให้ระบุความหมายของข้อเท็จจริงทางสังคมตามแนวคิดของเวเบอร์ว่ามีความแตกต่างกับข้อเท็จจริงที่เป็นวัตถุกับข้อเท็จจริงที่ไม่ใช่วัตถุอย่างไร พร้อมทั้งตัวอย่างประกอบคำอธิบาย
2. ขอให้อธิบายว่าหลักศาสนาตามแนวคิดของเวเบอร์นั้น ทำให้แนวคิดเรื่องทุนนิยมเติบโตและพัฒนาอย่างรวดเร็วในสังคมตะวันตกได้อย่างไร
3. ขอให้วิเคราะห์ระบบราชการในฐานะที่เป็นแบบในอุดมคติตามแนวคิดของเวเบอร์ พร้อมทั้งวิเคราะห์ความเป็นไปได้หรือเป็นไปไม่ได้ ในการนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Max Weber. (1947). The Theory of Social and Economic Organizations. (Handerson, A.M. and Parsons, T. Trans). New York: Free Press.

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. (2551). สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี : เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.
- โคเซอร์, แอล. เอ. (2537). แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา ตอนแมกซ์ เวเบอร์ (Master of Sociological Thought) (อังกาบ กอศรีพน, ผู้แปล) (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มักซ์ เวเบอร์. (2561). จริยธรรมโปรเตสแตนต์กับจิตวิญญาณแห่งทุนนิยม (The Protestant ethic and the spirit of capitalism) (อธิป จิตตฤกษ์, ผู้แปล). กรุงเทพฯ : โครงการวรรณกรรมไม่จำกัด
- จิราภา วรเสียงสุข. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3). ห้างหุ้นส่วน จำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.

พิทยา บวรวัฒนา. (2547). รัฐประศาสนศาสตร์ : ทฤษฎีและแนวการศึกษา (ค.ศ.1887-ค.ศ.1970) (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภางค์ จันทวานิช. (2565). ทฤษฎีสังคมวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 10). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรุณี สันฐิตวิณิชย์. (2560). ฐานปรัชญาของระบบราชการในอุดมคติ (บทความปริทัศน์). วิทยาสารเกษตรศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์ 38, 679-688.

บทที่ 5

อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ: หลุยส์ อัลธุสเซร์ (Louis Althusser)

5.1 นำเรื่อง

หลุยส์ อัลธุสเซร์ (Louis Althusser) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส เกิดในครอบครัวชาวคาธอลิกที่เมืองเบอร์เมนเดรส์ (Birmendreis) ใกล้กับเมืองหลวงของประเทศอัลจีเรีย (Algiers) บิดามีลักษณะชอบใช้อำนาจและมารดาก็เป็นคนที่ยอมจำนนต่ออำนาจของสามี จึงเป็นพื้นฐานความสนใจวิเคราะห์เรื่องอำนาจในการยอมรับอุดมการณ์ กรอบความคิดของสังคมในเวลาต่อมา ในงานศึกษาพยายามแสดงให้เห็นถึงการครอบงำในอีกรูปแบบหนึ่งที่

เกิดขึ้นผ่านอำนาจนำ เช่น อุดมการณ์ และทำการผลิตซ้ำผ่านกลไกที่เรียกว่า กลไกอุดมการณ์ของรัฐ (Ideological State Apparatus) ได้อย่างแนบเนียน โดยให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์โครงสร้างส่วนบน อย่างอุดมการณ์ การเมือง กฎหมาย ที่เป็นเครื่องมือในการผลิตซ้ำทางสังคมผ่านกลไกของรัฐ (State Apparatus) ในงานเขียนที่มีอิทธิพลอย่างมากของอัลธูแซร์อย่างเช่น For Marx (1965) และ Lenin and Philosophy (1969) และ Idéologie et appareils idéologiques d'Etat ตีพิมพ์ ในปี 1970 หรือ ฉบับภาษาอังกฤษคือ Ideology and Ideological State Apparatus แม้แนวความคิดในหลายเรื่องของอัลธูแซร์ จะตอบโต้แนวความคิดในแบบมาร์กซิสต์ แต่ในวิธีการอธิบายปรากฏการณ์สังคมก็ยังคงใช้แนวทางวิภาษวิธี (dialectic) ตามสายเฮเกล

5.2 หลุยส์ อัลธูแซร์ (Louis Althusser 1918 – 1990)

บริบททางวิชาการในช่วงการทำงานของอัลธูแซร์นั้น เป็นช่วงการฟื้นฟูทางเศรษฐกิจภายหลังสงคราม ในช่วงเวลานี้ จึงเป็นช่วงเวลาสำคัญในการแทรกตัวของกระแสความคิดใหม่ที่เข้าไปแทนที่แนวคิดแบบโครงสร้างนิยม (structuralism) โดยแนวทางหลักในนำเสนอแนวคิดในการศึกษาของอัลธูแซร์นั้น เริ่มต้นจากการวิพากษ์แนวคิดเชิงประจักษ์นิยม (empiricism) ที่เชื่อว่า ความรู้ความจริง เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ ในเรื่องการเข้าถึงความรู้ความจริงที่เสนอว่าสามารถทำได้โดยผ่านการสังเกต และผู้ศึกษารับรู้ผ่านการจับต้อง สัมผัส สังเกต เท่านั้น ซึ่งการเข้าถึงความจริงในลักษณะนี้ อัลธูแซร์ ได้แย้งว่า แม้มนุษย์จะเข้าถึงความจริงโดยผ่านการสังเกตหรือพยายามแยกตัวตนออกจากความจริงอย่างไร แต่กรอบความคิดหรือฐานคติ ก็ย่อมส่งผลให้การสังเกตความเป็นจริงในสิ่งเดียวกันนั้นให้ผลที่แตกต่างกันไปตามรู้สึกนึกคิดอยู่ดี ความรู้จึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นในลักษณะหนึ่ง ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ ดังที่กลุ่มแนวคิดประจักษ์นิยมเคยเสนอไว้ และได้แย้งว่า

แก่นแท้สำคัญของความจริงนั้น มิอาจพบได้ในปรากฏการณ์จากภายนอก หากแต่เป็นสิ่งที่จะสามารถค้นพบได้ผ่านปฏิบัติการของกรอบแนวคิด (theoretical practice)

ในการนำเสนอแนวคิดของอัลธูแซร์นั้น เป็นความพยายามผสมผสานระหว่างแนวคิดทฤษฎีสายมาร์กซ์กับทฤษฎีโครงสร้างนิยม (structuralism) เนื่องจากด้านหนึ่งอัลธูแซร์เห็นว่า แนวคิดมนุษยนิยม (humanism) เป็นรูปแบบหนึ่งของอุดมการณ์แบบกระฎุมพี (bourgeois ideology) และมีอิทธิพลสูงมากกับชาวพรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสในยุคนั้น และปฏิเสธวิธีคิดที่ว่า ประวัติศาสตร์เกิดจากการกระทำที่รู้ตัวของปัจเจกบุคคล โดยเสนอว่า แท้จริงแล้วมนุษย์ ไม่มีประวัติศาสตร์ มีแต่คนในชนชั้นเท่านั้นที่มีประวัติศาสตร์ ดังนั้นถ้าเราสังกัดกลุ่มหรือสังคมแบบใด เราก็จะสร้างประวัติศาสตร์ไปตามกรอบวิธีคิดของชนชั้นหรือกลุ่มสังคมที่กำกับเราอยู่

ในทฤษฎีที่ตอบโต้แนวคิดของมาร์กซ์ ที่ใช้การคาดคะเน (speculation) ว่า ทุกๆ สังคมจะถูกคาดคะเนไว้ว่าจะต้องเปลี่ยนผ่านจากระบบศักดินา (feudalism) และระบบทุนนิยม (capitalism) ไปสู่ระบบสังคมนิยม (socialism) โดยไม่มีทางเป็นอื่นไปได้นั้น อัลธูแซร์มีความเห็นว่า แม้แต่ประวัติศาสตร์สังคมหรือการก่อตัวทางสังคม (social formation) ก็ไม่ใช่สิ่งที่ถูกกำหนดมาแล้วแต่อย่างใด เนื่องจากประวัติศาสตร์สังคม ถือเป็นกระบวนการผลิตชนิดหนึ่งที่ทำงงานอยู่ในโลกรอบตัวของเรา เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นชุดความคิดแบบศักดินา ทุนนิยม หรือสังคมนิยม ก็ไม่ได้วิวัฒน์แบบเป็นขั้นบันได หากแต่มีการผลิตซ้ำ (production and reproduction) เพื่อสืบทอดตัวมันเองอยู่ตลอดเวลา และได้แย่งการวิเคราะห์ที่แบ่งสังคมออกเป็นโครงสร้างเศรษฐกิจส่วนล่างและโครงสร้างส่วนบนของมาร์กซ์เช่นเดียวกับกรัมส์ซี โดยอธิบายว่าการวิเคราะห์ดังกล่าวมองเห็นแต่ด้านที่รัฐและอุดมการณ์ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนบนจะต้องถูกกำหนดจากฐานเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ในทางตรงกันข้ามอัลธูแซร์มีความเห็นว่าบทบาทของโครงสร้างส่วนบนอย่างอุดมการณ์ (ideology) มีความสำคัญมากกว่า เพราะเป็นกรอบวิธีคิดที่กำหนดความเข้าใจของคนใน

สังคม ทั้งกำหนดสิ่งอื่นและทั้งถูกสิ่งอื่นกำหนด โดยอุดมการณ์จะทำหน้าในการอำรงรักษา สภาพที่เป็นอยู่ (status quo) ให้สืบต่อไป โดยการตอกย้ำ หรือผลิตซ้ำ (reproduction) วิธีคิดอย่างต่อเนื่อง หรือที่เรียกว่า การผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดอุดมการณ์ (reproduction of ideology) เพื่อไม่ให้วิธีคิดนั้นสูญสลายไปจากสังคม ประวัติศาสตร์จึงไม่ได้เกิดจากการกระทำของปัจเจกบุคคล (impersonal) อีกทั้งอุดมการณ์ยังมีอำนาจในแง่ของการเป็นกรอบในการอธิบาย (explanation) ความสัมพันธ์ของคนในสังคม ดังนั้นโครงสร้างส่วนบนอย่างอุดมการณ์จึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ต่อโครงสร้างส่วนล่างอยู่ไม่น้อย

จากมุมมองในเรื่องอุดมการณ์นี้ อัลธูแซร์ ได้ขยายต่อแนวความคิดของมาร์กซ เกี่ยวกับเรื่องอุดมการณ์เพื่ออธิบายความเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกบุคคลและโครงสร้างด้วยวิธีการที่แตกต่างไป โดยอัลธูแซร์ ได้นำข้อสังเกตเรื่องอุดมการณ์มาชี้ให้เห็นถึง ระบบสังคมของทุนนิยมที่ผลิตซ้ำตัวมันเอง (reproduce) และลักษณะของอุดมการณ์ที่บังคับ ชี้นำพฤติกรรมของคนในสังคม ในการวิเคราะห์สังคม จึงให้ความสำคัญต่อการวิเคราะห์อุดมการณ์ที่รัฐใช้ครอบงำคนในสังคม เพราะอุดมการณ์ไม่ใช่แค่แนวคิดหรือความคิด (concept/idea) หากแต่เป็นชุดความคิดหรือกรอบวิธีคิด (set of idea/conceptual framework) ที่ได้รับการติดตั้งไว้สำหรับการทำความเข้าใจโลก สังคม และตัวเราอย่างแยกไม่ออก

ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนั้น อัลธูแซร์ อธิบายผ่านความคิดที่เรียกว่า การกำหนดตัวตนเชิงอุดมการณ์ (interpellation) อันเป็นกระบวนการที่ทำให้ปัจเจกบุคคลมีตัวตนอย่างองค์ประธาน (subject) ซึ่งโดยแนวคิดนี้เป็นการอธิบายว่า การที่บุคคลจะมีตัวตนขึ้นมาได้ ก็ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์กับคนในสังคม ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และเมื่อเรามีปฏิสัมพันธ์กับสังคม สังคมก็จะมีบทบาทในการกำหนดตัวตนของเรา อุดมการณ์จึงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดตัวตน (interpellation) ของบุคคลหรือองค์ประธาน (subject) หรือสามารถเรียกกระบวนการนี้ได้ว่าเป็นการทำให้ตัวตนเป็นทาส

(assujettissement) ซึ่งมีลักษณะสองประการ คือ หนึ่ง ยอมจำนนต่ออำนาจที่เหนือกว่า และสอง ยอมหมดเสรีภาพของตัวเองลงไป อย่างไรก็ตาม การที่องค์ประธานยอมทำให้ตัวตนเป็นทาสนั้น เกิดจากการยอมจำนนโดยอิสระ เช่น การคุกเข่า ยกมือไหว้ ในคำอธิบายนี้ จึงเป็นการมองจุดเชื่อมระหว่าง องค์ประธานและกลไก ซึ่งในมุมมองของอัลดูแซร์นั้น อุดมการณ์ จึงเป็นสิ่งเรียกตัวตนหรือทำให้ปัจเจกกลายเป็นองค์ประธาน เช่น การที่เราเดินบนถนน เมื่อเห็นพระสงฆ์เดินผ่าน เราจึงยกมือไหว้ นั่นเป็นเพราะ ปัจเจกหรือตัวเราตอบสนองต่ออำนาจที่อยู่บนร่างกายของผู้ที่ใส่จีวร ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวนี้ เรียกได้ว่าเป็นแนวคิดที่ปฏิเสธมนุษยนิยม (anti-humanism) โดยมองว่า ปัจเจกไม่ได้เป็นผู้สร้างตัวตน แต่ตัวตนนั้น เป็นผลมาจากโครงสร้างและอุดมการณ์ ที่เป็นผู้จัดวางความสัมพันธ์ของคนในสังคม

ในการตีความผ่านการกำหนดตัวตนเชิงอุดมการณ์ นี้ อัลดูแซร์ต้องการอธิบายการการผลิตซ้ำ ในสองเรื่องใหญ่ๆคือ 1) การผลิตซ้ำสภาพเงื่อนไขในการผลิต (the reproduction of the conditions of the production) อันหมายถึงวิธีการผลิตและพลังในการผลิตซึ่งอยู่ในตำแหน่งโครงสร้างส่วนล่าง และ 2) การผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางการผลิต (the reproduction of the relations of production) ซึ่งอยู่ในตำแหน่งโครงสร้างส่วนบนของการก่อรูปทางสังคมแบบทุนนิยม โดยจุดที่อุดมการณ์เชื่อมโยงกับกลไกนั้น อัลดูแซร์ อธิบายว่า อุดมการณ์จะถูกผลิตซ้ำโดยผ่านกลไกของรัฐ (State Apparatuses) ซึ่งประกอบด้วยกลไกสองกลไกหลัก คือ กลไกเชิงปราบปรามของรัฐ (Repressive State Apparatus: RSA) และกลไกเชิงอุดมการณ์ของรัฐ (Ideological State Apparatuses: ISA) แม้ว่าการผลิตซ้ำจะเกิดขึ้นทั้งในโครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่าง แต่อัลดูแซร์เน้นว่า การผลิตซ้ำมีความสัมพันธ์ทางการผลิตในโครงสร้างส่วนบน

ในการวิเคราะห์ อัลดูแซร์ได้จำแนกประเภทของอุดมการณ์ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ อุดมการณ์หลัก (dominant ideology) หรืออุดมการณ์ที่ชนชั้นปกครองผลิตและ

ผลิตซ้ำขึ้น เพื่อครอบงำให้คนในสังคมยอมรับและกลายเป็นกรอบความคิดหลักของสังคม
อุดมการณ์ทางเลือก (alternative ideology) เป็นกรอบความคิดที่ยอมรับอุดมการณ์หลัก
ในระดับหนึ่ง แต่ก็บนเงื่อนไขบางอย่าง (on condition) และอุดมการณ์ตรงข้าม /ต่อต้าน
(oppositional / counter-ideology) หรืออุดมการณ์ที่ปฏิเสธกรอบหรืออุดมการณ์หลัก
และเสนอจินตภาพของสังคมแบบใหม่ (new social imagination) เพื่อเรียกร้องให้ผู้คน
เข้ามามีส่วนร่วมต่อต้านกับโครงสร้างอุดมการณ์หลักของสังคม โดยในการจำแนก
อุดมการณ์ออกเป็น 3 ประเภทนี้ นอกจากจะเป็นการชี้ให้เห็นว่า ในสังคมหนึ่งๆ สามารถมี
กรอบวิธีคิดที่มากกว่าแค่การยอมรับในอุดมการณ์หลักเท่านั้น และแสดงให้เห็นว่า ไม่มี
อุดมการณ์ชุดใดที่จะยึดครองพื้นที่ความคิดของคนในสังคมได้ตลอดเวลา นั่นเพราะ
อุดมการณ์ต่างๆ เหล่านั้น จะมีการต่อสู้กันตลอดเวลาเพื่อพยายามสถาปนาแนวคิดนั้นให้
กลายเป็นอุดมการณ์หลัก หรือที่อัลตุสเซร์ เรียกว่า เป็นการแย่งชิงพื้นที่ทางอุดมการณ์ (war
of position) จุดต่างที่อัลตุสเซร์ย้ำในเรื่องอุดมการณ์ก็คือ แท้จริงมนุษย์ไม่สามารถที่จะผลิต
ความคิดได้อย่างอิสระ หากแต่เป็นโครงสร้างอุดมการณ์ชุดต่างๆ เหล่านี้ต่างหากที่ทำให้คน
มีความคิดยอมรับ รอมชอม หรือต่อต้านกับระบบการผลิตในสังคม

ทั้งนี้เมื่ออุดมการณ์ถูกสร้างขึ้นแล้ว จะมีกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด
อุดมการณ์ (reproduction of ideology) เพื่อธำรงให้อุดมการณ์เหล่านั้นคงอยู่ในสังคม
ผ่านกลไกทางสังคม 2 ประเภท ได้แก่ 1) กลไกด้านการปราบปราม (repressive state
apparatus) เป็นกลไกที่อาศัยการใช้กำลัง ความรุนแรง และการบังคับกดขี่โดยรัฐบาล
กองทัพ ตำรวจ คุก ค่าาย กฎหมาย ฯลฯ โดยกลไกด้านการปราบปรามมักมีลักษณะเป็น
ทางการและมีข้อจำกัดคือ ไม่สามารถครอบงำได้อย่างมีประสิทธิภาพยาวนาน และ 2)
กลไกด้านอุดมการณ์ (ideological state apparatus) เป็นกลไกสังคมที่ใช้การครอบงำใน
เชิงอุดมการณ์ ด้วยการกำหนดกรอบพฤติกรรมและความเชื่อของคนในสังคมให้รู้สึกเต็มใจ
และเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม ได้แก่ ศาสนา โรงเรียน ครอบครัว การเมือง วัฒนธรรม
สื่อสารมวลชน ฯลฯ ในการจำแนกกลไกทั้งสองประเภทนั้น อัลตุสเซร์ อธิบายว่า กลไกด้าน

การปราบปรามที่มีลักษณะเป็นทางการและมีการใช้ความรุนแรงนี้ มีข้อจำกัดที่ไม่สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ จึงต้องมีกลไกด้านอุดมการณ์เพื่อเป็นกลไกที่ช่วยผลิตซ้ำอุดมการณ์หลักให้สามารถสืบทอดได้อย่างยาวนาน อัลธูแซร์ อธิบายเพิ่มเติมว่า แม้กลไกอุดมการณ์ในสังคมจะมีอยู่มากมาย และมีลักษณะที่แตกต่างกันโดยพื้นฐาน แต่ในท้ายที่สุดแล้ว กลไกต่างๆนี้ ก็จะทำงานมุ่งหน้าไปสู่อุดมการณ์ชุดเดียวกัน หรือทำงานร่วมกันเพื่อติดตั้งกรอบแนวคิดให้ทุกคนรับรู้และเข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งอัลธูแซร์เรียกว่า การกำหนดทิศทางของอุดมการณ์หลักร่วมกัน (over-determination)

ในส่วนปฏิบัติการของอุดมการณ์ (ideological practices) นั้น กลไกอุดมการณ์จะทำให้คนในสังคมรู้สึกราวกับว่ากระบวนการนั้นเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ (naturalization) หรือเป็นไปแบบปริยาย โดยไม่ตั้งคำถามกับมัน เนื่องจากปฏิบัติการนั้นฝังลึกลงไปในระดับจิตไร้สำนึก (unconscious) โดยที่ปัจเจกไม่ได้ตระหนักถึง และผสมความจริงกับจินตนาการ (real-and-seemingness) จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เช่น การส่งผ่านสื่อ และอุดมการณ์จะทำงานผ่านชุดโครงสร้างความสัมพันธ์ (structuralist set of relations) โดยใช้การจับคู่ตรงข้าม (binary oppositions) แล้วให้ความหมายเพื่อกำหนดคุณค่าให้สิ่งหนึ่งดีกว่าสิ่งหนึ่ง เพื่อสนับสนุนอุดมการณ์ของตน โดยมีการกำหนดชั้นของคุณค่า (hierarchy of values) เช่น ความรวย-ความจน และการพัฒนา-ไม่พัฒนา

ในการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ (reproduction of ideology) ตามแนวคิดของอัลธูแซร์นี้ เกิดขึ้นเพื่อเป็นการธำรงรักษาสภาพที่เป็นอยู่ (status quo) และมีหน้าที่ในการเรียกกำหนดตัวตน (interpellation) ให้เป็นไปในแบบต่างๆ เพื่อประกอบสร้างอัตลักษณ์ต่างๆ ของในสังคม อย่างไรก็ตาม จะสังเกตได้ว่าเราแทบจะไม่เห็นพลังของปัจเจกในการต่อสู้หรือต่อรองกับอุดมการณ์ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนบนในมุมมองของอัลธูแซร์เลย ปัจเจกเป็นเพียงผู้ถูกป้อนอุดมการณ์เข้าไปในชีวิตประจำวัน แม้กระทั่งการไม่เห็นด้วยกับ

อุดมการณ์หลักก็เป็นเพียงเพราะปัจเจกมีอุดมการณ์ทางเลือกหรืออุดมการณ์ต่อต้านครอบ
อยู่อีกชุด มิได้มีความคิดในการสร้างสรรค์อุดมการณ์เอง

อัลธูแซร์ได้ย้ำว่าแม้แต่ประวัติศาสตร์ก็ไม่ได้เกิดขึ้นจากกระทำที่เป็นผลมาจาก
ความคิดของมนุษย์ หากแต่ถ้าเราสังกัดอยู่ชั้นไหน เราก็จะสร้างประวัติศาสตร์ไปตาม
กรอบวิธีคิดของชนชั้นนั้น สรุปได้ว่ามนุษย์ไม่ได้ผลิตความคิดและการกระทำได้อย่างเป็น
อิสระ แต่มนุษย์คิดและกระทำตามกรอบอุดมการณ์ชุดต่างๆ ที่ครอบงำความคิดของพวกเขาอยู่

คำถามท้ายบท

1. จงอภิปรายพร้อมยกตัวอย่างการดำรงอยู่ของอุดมการณ์ที่ปรากฏในสังคมไทย
โดยขอให้อภิปรายถึงกลไกทั้งสองกลไกที่มีส่วนช่วยให้อุดมการณ์นั้นยังคงอยู่
และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน
2. ขอให้ยกตัวอย่างบทละคร วรรณกรรม หรือวรรณคดี มา 1 ตัวอย่าง พร้อมทั้ง
อภิปรายว่า ตัวอย่างที่ยกมานั้น เป็นการครอบงำอุดมการณ์ใดของคนในสังคม
มีการผลิตซ้ำด้วยวิธีการใด ช่องทางใด และส่งผ่านสู่ผู้คนในสังคมเพื่อให้เชื่อ
และปฏิบัติตามอุดมการณ์นั้นโดยไม่ตั้งคำถามได้อย่างไร

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Althusser, L. (1969). For Marx. London Allen Lane 1971 'Ideology and ideological state apparatuses'. In Lenin and Philosophy. Londod New Left Book. 1984 Essays on Ideology. London Verso.

Althusser, L. and Etienne Balibar (eds.). (1970). Reading Capital. London. New Left Books.

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี: เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

จิราภา วรเสียงสุข. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3). ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.

ธีรณรงค์ สกฤตศรี กนกวรรณ ธรารวรรณ และคมกฤษ ตะเพียนทอง. (2560). พันธนาการข้ามยุค: อุดมการณ์เพศดิน (ไม่เคย) ได้. สารอาศรมวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. 17(2): 91-108.

สุภางค์ จันทวานิช. (2565). ทฤษฎีสังคมวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 10). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

หุขยส์ อัลธูซเซอร์. (2557). อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ (กาญจนา แก้วเทพ, (แปล). ปิยศิลป์ บุลสถาพร (บรรณาธิการ) (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์.

บทที่ 6

กลุ่มทางประวัติศาสตร์ (Historical bloc) และการครองอำนาจนำ (Hegemony): อันโตนิโอ กรัมสซี (Antonio Gramsci)

6.1 นำเรื่อง

นักทฤษฎีวิพากษ์ชาวอิตาลีที่โด่งดังและมีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิดทางสังคมของนักวิชาการและนักเคลื่อนไหวกิจกรรมทางการเมืองมาจนถึงปัจจุบัน โดยงานเขียนของกรัมสซีสะท้อนสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในศตวรรษที่ 20 ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นนั้น กรัมสซีใช้แนวคิดการครองอำนาจนำเป็นกรอบ

แนวคิดหลักในการอธิบายปรากฏการณ์ และไม่เห็นด้วยกับชุดคำอธิบายที่อิงปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นหลัก และมองว่า โครงสร้างส่วนบนอันประกอบไปด้วยพื้นที่ของระบบกฎหมาย ความเชื่อ ศีลธรรม และปัญญา นั้น เป็นส่วนสำคัญต่อการกำหนดสังคม ซึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้นั้นจะต้องทำการต่อสู้ทางอุดมการณ์ และอำนาจครอบงำอุดมการณ์ของชนชั้นนำที่มีต่อส่วนต่างๆ ของสังคม แท้จริงนั้นอยู่ที่การสร้างระบบศีลธรรม ขนบธรรมเนียม และพฤติกรรมในสังคมเพื่อควบคุมคนในสังคม ไม่ได้อยู่ที่การใช้ความรุนแรงหรือกำลังบังคับแต่อย่างใด

6.2 อันโตนิโอ กรัมชิ (Antonio Gramsci 1891-1937)

บริบททางสังคมในขณะนั้น เป็นช่วงยุคที่อุตสาหกรรมก้าวหน้า เกิดโรงงานมากมาย นำไปสู่ความขัดแย้งอย่างต่อเนื่องระหว่างนายทุนกับชนชั้นกรรมกร และนำไปสู่การจัดตั้งสหภาพแรงงาน (trade union) โดยกรัมชิได้เข้าร่วมพรรคคอมมิวนิสต์ในอิตาลี ปลายปี 1913 และถูกตำรวจของรัฐบาลจับกุมตัวที่กรุงโรม ผลงานส่วนใหญ่ถูกสร้างขึ้นระหว่างถูกจำคุกช่วงปี 1926-1935 กว่า 10 ปี และได้รับการตีพิมพ์ในภายหลัง

ความเชื่อพื้นฐานของกรัมชิในเรื่อง โครงสร้าง (structure) กับปัจเจกผู้กระทำการ (human agency) นั้น มีความแตกต่างจากมุมมองของมาร์กซ์แบบดั้งเดิม ที่เชื่อใน แนวคิดกำหนดนิยมแบบกลไกเศรษฐกิจ (Economic Determinism) และมองว่า อุดมการณ์เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนบน โดยมีปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนด ซึ่งกรัมชิปฏิเสธแนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์ดังกล่าว และเสนอมุมมองว่า อุดมการณ์มีความเป็นอิสระในระดับหนึ่งจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและยังเป็นกระบวนการที่มีลักษณะดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าสถาบันหลักของสังคม หรือวัฒนธรรมพยายามครอบงำความคิด การกระทำของมนุษย์ (ปัจเจกบุคคล) แต่ไม่ว่าจะตกอยู่ภายใต้กำกับของกรอบโครงสร้างเพียงใด

ปัจเจกก็มีศักยภาพ มีเจตจำนงอิสระ (free will) ที่จะดิ้นรนต่อสู้ ต่อรอง ตัดแปลง ต่อต้าน กับโครงสร้างเสมอ

นอกจากนี้ โครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่างนั้นไม่ได้แยกขาดออกจากกัน อย่างชัดเจน ทั้งโครงสร้างส่วนบนและส่วนล่างต่างก็เป็นตัวกำหนดความเป็นไปของสังคม ด้วยเช่นกัน การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงไม่ได้เกิดจากโครงสร้างส่วนล่าง ซึ่งขับเคลื่อนโดยปัจจัยทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างส่วนบนด้วย โดยการเสนอแนวคิดโครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่างของกรัมซึ้นนั้น เป็นการตอบโต้การมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบมาร์กซิสต์ดั้งเดิมที่เชื่อในเศรษฐกิจ กำหนดนิยมแบบกลไกซึ่งกรัมซึมองว่า เป็นการอธิบายที่ทำให้เรามองไม่เห็นมิติจากโครงสร้างส่วนบนที่ทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ด้วยเช่นกัน ดังนั้นกรัมซึ จึงให้ความสำคัญกับโครงสร้างส่วนบนควบคู่ไปกับโครงสร้างส่วนล่างที่ต่างก็เป็นผลสะท้อนของกันและกัน

ในการต่อยอดความคิดดังกล่าว กรัมซึ วิเคราะห์โครงสร้างสังคมให้มีพลวัต (dynamic) มากขึ้น และอธิบายว่า แท้จริงแล้วสังคม ประกอบไปด้วยกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ อยู่หลายกลุ่ม เช่น กลุ่มนายทุน กลุ่มกรรมมาชีพ โดยกลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้ จะมีตัวแทนของกลุ่มเข้าไปสังกัดอยู่ในรัฐ ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนบนและใช้กลไกของรัฐในสองด้านในการสร้างกลไกเพื่อครอบงำ ด้านแรก คือ กลไกด้านการปราบปราม/การใช้ความรุนแรง (repressive apparatus) โดยกรัมซึอธิบายว่า กลไกนี้จะทำงานอยู่ในพื้นที่ของสังคมการเมือง (political society) ใช้อำนาจรัฐผ่านกลไกต่างๆ ในลักษณะของการใช้อำนาจบังคับ (coercion) ผ่านกลไกอำนาจต่างๆ เช่น กฎหมาย กองทัพ ตำรวจ และรัฐบาล ซึ่งเป็นการใช้อำนาจบังคับในพื้นที่สังคมการเมืองเพื่อครอบครองอำนาจนำ ซึ่งกรัมซึเชื่อว่า การครอบครองในลักษณะนี้ ทำได้เพียงชั่วคราว ไม้มีความยั่งยืน ส่วนอีกกลไกที่ควบคู่กันไปก็คือ กลไกการครอบงำทางความคิด/อุดมการณ์ (ideological apparatus)

กลไกนี้ทำงานอยู่ในพื้นที่ประชาสังคม (civil society) เช่น ครอบครัว โรงเรียน ศาสนา ฯลฯ เพื่ออบรมบ่มเพาะ ปลูกฝัง ผลิตซ้ำ เพื่อธำรงรักษาอุดมการณ์ต่างๆ ในสังคม ซึ่งกรัมซีอธิบายว่ากลไกทั้งสองไม่ได้แยกขาดจากกัน

เมื่อกล่าวัดนี้ รัฐ จึงกลายเป็นเครื่องมือของกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ในสังคม โดยกลุ่มผลประโยชน์นี้จะเข้าไปใช้กลไกของรัฐในการครอบงำความคิดและอุดมการณ์ของคนในสังคม เพื่อรักษาหรือเอื้อผลประโยชน์ให้กับกลุ่มตนเอง ดังนั้น จากคำอธิบายของมาร์กซ์ที่กล่าวว่า หากคนกลุ่มใดเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต (mean of production) ก็จะสามารถควบคุมวิธีการผลิตจิตสำนึกอุดมการณ์ (mean of ideological production) ของคนในสังคมไปโดยปริยายนั้น จึงไม่เป็นไปตามที่ให้ความหมายไว้ เพราะในมุมมองของกรัมซีนั้น แม้แต่ในโลกของจิตสำนึกและอุดมการณ์ มนุษย์ก็สามารถมีศักยภาพของการต่อสู้ต่อรองได้เช่นกัน ดังนั้นในการจำแนกคนออกเป็นกลุ่มๆ โดยใช้เกณฑ์ทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานในการแบ่งคนแต่ละชนชั้น จึงไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขสภาพความเป็นจริง เนื่องจากในความเป็นจริง คนแต่ละชนชั้นไม่ได้แยกขาดออกจากกันอย่างสมบูรณ์ และมีหลายครั้งที่กลุ่มทางเศรษฐกิจ อาจมีการรวมตัวเฉพาะกิจระหว่างกันในบริบท หรือเกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม (bloc) ข้ามชนชั้น ในรูปแบบที่เรียกว่า กลุ่มทางประวัติศาสตร์ (historical bloc) ก็ได้โดยผู้คนที่รวมตัวกันข้ามชนชั้นนี้ จะมีการมรดกความรู้สึบบางอย่างร่วมกัน ดังนั้นการรวมกลุ่มข้ามชนชั้น จึงเป็นการผูกร้อยผู้คนเข้าไว้ผ่านอุดมการณ์หรือเป้าหมายทางสังคมร่วมกัน (common ideology) กลายเป็นอัตลักษณ์ร่วมกันในทางการเมือง (political identity) และอาจกลายเป็นพลังที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงหรือการปฏิวัติของมวลชนได้ เช่น การรวมตัวกันของขบวนการนักศึกษาที่เป็นชนชั้นกลางกับชาวนาหรือแรงงาน เป็นต้น

ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ จึงเสนอวิธีการวิเคราะห์ช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ (conjuncture analysis) เพื่อศึกษาว่าในแต่ละช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์นั้น มีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มแบบใดบ้าง โดยเป็นการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคม

(social relation) ระหว่างชนชั้นและกลุ่มพลังต่างๆ ที่อยู่ภายในโครงสร้างของสังคม แทนแนวคิดเศรษฐกิจกำหนดแบบกลไกของสำนักคิดเดิม โดยข้อเสนอของการเกิดกลุ่มทางประวัติศาสตร์ เป็นการก้าวข้ามความเป็นชนชั้นออกไป เนื่องจากกลุ่มดังกล่าวผู้กร้อยผู้คน เข้าไว้ผ่านอุดมการณ์หรือเป้าหมายทางสังคมร่วมกัน (common ideology) จนกลายเป็นอัตลักษณ์ร่วมกันในทางการเมือง (political identity) เช่น เหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 และ พ.ศ. 2519 ที่เกิดการรวมตัวกันของกลุ่มคนหลายชนชั้นที่ไม่จำกัดแค่ชนชั้นที่มีปัจจัยทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกันเท่านั้น

ในการวิเคราะห์ทางการเมืองประวัติศาสตร์ (Historico-Political) ผู้วิเคราะห์จำเป็นต้องแบ่งกลุ่มพลังทางสังคมออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ๆ ได้แก่ กลุ่มพลังทางสังคมทั่วไป (relation of social forces) ที่มีความสัมพันธ์ของกลุ่มพลังทางสังคมโดยเฉพาะในภาคเศรษฐกิจ ระบบการผลิต หรือโครงสร้างส่วนล่าง เช่น กลุ่มของนายจ้าง กลุ่มของลูกจ้าง และความสัมพันธ์ของกลุ่มพลังทางการเมือง (relations of political forces) และความสัมพันธ์ของกลุ่มพลังทางการทหาร (relation of military forces) เป็นกลุ่มพลังที่มีจิตสำนึกกระลึกถึงผลประโยชน์ของตนเอง ชนชั้น และสังคมส่วนรวม สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับ ระดับแรกคือ ความสัมพันธ์แบบเศรษฐกิจดั้งเดิม (primitive economic level) เป็นกลุ่มที่มีจิตสำนึกทางผลประโยชน์เศรษฐกิจแต่ยังจำกัดอยู่ในกลุ่มอาชีพเดียวกัน เช่น การรวมตัวกันของพ่อค้าในการจัดตั้งสมาคมการค้า ระดับที่สอง เป็นระดับความสัมพันธ์ของกลุ่มพลังสังคมและชนชั้นที่มีจิตสำนึกในเรื่องผลประโยชน์อย่างเหนียวแน่น แต่ก็ยังจำกัดอยู่ในพื้นที่ทางเศรษฐกิจ นั่นคือ ระดับของการครองอำนาจนำ (hegemony) เป็นกลุ่มพลังหรือชนชั้นที่มีจิตสำนึกในเรื่องผลประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจ การเมือง รวมถึงอุดมการณ์ที่มีต่อตัวเองและคนอื่นๆ ในพื้นที่สาธารณะ โดยเป็นกลุ่มพลังทางการเมืองจึงเป็นกลุ่มพลังที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างส่วนบนอย่างลึกซึ้ง ในการวิเคราะห์อำนาจนำที่เกิดขึ้นในสังคม จึงมีความจำเป็นอย่างมากที่ต้องวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพลังสังคมต่างๆ ดังที่ได้กล่าวไป เนื่องจากในการสร้างภาวะการครอบครองความคิด และมีอำนาจนำ

เหนือกลุ่มชนชั้นอื่นๆ ในสังคม โดยที่การใช้อำนาจดังกล่าวนั้นปราศจากการใช้ความรุนแรง หรือการบังคับในเชิงกายภาพ แต่เป็นการใช้อำนาจผ่านทางกลไกชนิดต่างๆ กลุ่มผู้ปกครอง หรือชนชั้นปกครอง หรือกลุ่มผู้ดำเนินการสร้างภาวะครองอำนาจนำ (hegemony) จะพยายาม (attempt) ที่จะสร้างแนวร่วม และแปรสภาพ (transform) อุดมการณ์ของ พันธมิตร (alliance) จากกลุ่มหรือชนชั้นต่างๆ รวมถึงกลุ่มที่เป็นอริ (rival) ให้เป็นหนึ่ง เดียวกันให้ได้ เพื่อให้เกิด ภาวะการครองอำนาจนำอย่างสมบูรณ์

กรัมซี ได้จำแนกกลยุทธ์ของการครองอำนาจนำ แบ่งออกเป็น 2 ด้านด้วยกัน คือ การครองอำนาจนำทางการเมือง (political hegemony) หมายถึง การสถาปนาระบบ การเมืองระบบใดระบบหนึ่งให้กลายเป็นระบบการเมืองหลักของสังคม เช่น ระบบ ประชาธิปไตย และหากใครต้องการทำลายระบบนี้ก็จะกลายเป็น กลุ่มผู้ไม่หวังดี หรือกลุ่ม ผู้ก่อการร้าย และการครองอำนาจนำทางวัฒนธรรม (cultural hegemony) หมายถึง กระบวนการสร้างระบบความคิดหลักของสังคมขึ้นเพื่อนำไปสู่การสร้างความเห็นพ้อง ต้องกัน (consensus) โดยในการเผยแพร่วัฒนธรรมหลักดังกล่าวนี้ จะมีสื่อมวลชนเป็น กลไกสำคัญในการผลักดันความคิด/จิตสำนึก ที่แทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวันของมวลชนใน การสร้างความยินยอมพร้อมใจ (consent) อันถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของการครอง อำนาจนำผ่านการควบคุมจิตสำนึกและความเห็นพ้องต้องกัน (consensus)

ดังนั้นอำนาจจึงมีลักษณะเป็นพลวัตที่มีการต่อสู้แย่งชิงระหว่างชนชั้นอยู่เสมอ กรัมซีเรียกการต่อสู้นี้ว่า สงครามแห่งการเคลื่อนยัดพื้นที่ (war of manoeuvre) ซึ่งเป็น การดำเนินสงครามโดยใช้พลังอำนาจแห่งการบังคับ หรือพลังความรุนแรงเชิงกายภาพ เช่น การใช้อาวุธ ช่มชู้ เป็นหลัก และสงครามแห่งการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (war of position) อันหมายถึง การต่อสู้ทางด้านคุณค่าหรือความหมายซึ่งอยู่ในระดับโครงสร้าง ส่วนบน (superstructure) ชนชั้นใดที่สามารถยึดกุมชุดความคิดหลักหรือพื้นที่ของสามัญ สำนึก (common sense) ของคนส่วนใหญ่ในสังคมได้ ก็จะถือเป็นผู้กุมชัยชนะ และ

กลายเป็นผู้ที่ครอบครองการนำในที่สุด โดยมีเป้าหมายสูงสุดของการครอบครอง คือ การสร้างความชอบธรรมทางอุดมการณ์ ผ่านการควบคุมสามัญสำนึกและความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) ของคนในสังคม เนื่องจากสามัญสำนึกเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ ‘ราวกับคิดไปเอง’ ว่าความคิดและการกระทำต่างๆ ต้องเป็นไปเช่นนั้น ซึ่งจะทำให้ปัจเจกบุคคลยินยอมพร้อมใจที่จะเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรอบอุดมการณ์หลักที่ได้รับการผลิตหรือผลิตซ้ำเอาไว้

ในการวิเคราะห์ กรัมซิมุ่งความสนใจไปที่กลุ่มคนชนชั้นกลาง (the bourgeoisie) เพราะเป็นกลุ่มคนที่กำลังขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในสังคม และเป็นกลุ่มคนที่ทำงานอยู่ในกลไกรัฐทั้งสองด้าน เช่น สังกัดอยู่ในสถาบันที่ใช้ความรุนแรงอย่างกองทัพ หรือสถาบันที่ผลิตอุดมการณ์อย่างมหาวิทยาลัย สื่อมวลชน ฯลฯ ดังนั้นคนกลุ่มนี้จึงยืนอยู่หลายบทบาทและพร้อมที่จะเข้าข้างกลุ่มผลประโยชน์ที่มีอำนาจอยู่ในแต่ละช่วงประวัติศาสตร์ และเน้นที่บทบาทหน้าที่ของคนในสังคมมากกว่าสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม หรือชาติกำเนิดซึ่งกรัมซีให้ความสำคัญกับบทบาทของกลุ่มปัญญาชน (intellectuals) เป็นอย่างมาก เพราะปัญญาชนมิใช่แค่่นักคิดหรือผู้มีการศึกษาเท่านั้น แต่ปัญญาชนยังมีบทบาทในการจัดระเบียบและแพร่กระจายความคิด รวมถึงเป็นผู้สร้างสำนึกร่วมทางความคิดและอุดมการณ์ให้กับคนในสังคมได้อีกด้วย

กรัมซีได้จำแนกปัญญาชนออกเป็นสามประเภท ได้แก่ 1) ปัญญาชนแบบดั้งเดิม (traditional intellectual) เป็นกลุ่มนักคิดแท้ ๆ ซึ่งเป็นผู้ผลิตและเผยแพร่อุดมการณ์หลักของสังคม แต่จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับชนชั้นหรือผลประโยชน์ทางการเมืองโดยตรง 2) ปัญญาชนแบบก้าวหน้า (progressive intellectual) เป็นกลุ่มนักคิดที่เสนอแนวคิดใหม่ ๆ ที่ล้ำหน้าไปกว่าอุดมการณ์ที่มีอยู่ในช่วงเวลาหนึ่งๆ ของสังคม แม้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของชนชั้นโดยตรง แต่ปัญญาชนกลุ่มนี้ก็สนใจวิพากษ์วิจารณ์หรือปฏิรูประบบความคิดแบบเดิมและป้อนความคิดใหม่ให้กับสังคม และ 3) ปัญญาชนที่ยึดโยงกับชนชั้น (organic intellectuals) โดยการใช้คำว่า organic นี้อธิบายถึงความสัมพันธ์ใดที่ผูกมอง

ว่าเป็นพื้นฐาน (fundamental) เป็นโครงสร้าง (structural) ดังนั้นปัญญาชนในกลุ่มนี้จึงเป็นปัญญาชนที่ถูกผูกโยงอยู่กับโครงสร้างสังคมนั้นๆ ปัญญาชนในกลุ่มนี้ จึงเป็นกลุ่มนักคิดที่มีแนวคิดหรือผลประโยชน์ผูกติดโดยตรงกับชนชั้นหนึ่งๆ ดังนั้นการกระทำหรือความคิดของคนกลุ่มนี้จึงมีผลประโยชน์ทางชนชั้นมากำกับอยู่เสมอ กรัมนซีให้ความสำคัญกับปัญญาชนกลุ่มนี้มาก เพราะปัญญาชนกลุ่มนี้มีได้มีหน้าที่แค่สร้างสำนึกร่วมเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้ที่กระทำการต่อสู้ช่วงชิงความเป็นเจ้าด้วย และเป็นกลุ่มที่จะนำไปสู่การต่อสู้ทางชนชั้นได้ เพราะปัญญาชนจะเป็นผู้มีบทบาทได้ในหลายพื้นที่ของสังคม ซึ่งพื้นที่หลักๆ ที่ปัญญาชนมักมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคม คือ ระบบการศึกษา เช่น โรงเรียน หรือมหาวิทยาลัย ในสังคมยุโรปสมัยก่อนจึงไม่อนุญาตให้ปัญญาชนที่มีความเห็นต่างทางการเมืองเข้าเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย เพราะอาจารย์สามารถแพร่กระจายความคิดของตนลงสู่เด็กได้ รัฐจึงมองว่าเป็นภัยอันตรายต่อบ้านเมือง เป็นต้น

ในการวิเคราะห์นี้ กรัมนซี พยายามชี้ให้เห็นถึง บทบาทของปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ต่อคนในสังคมในฐานะที่เป็นผู้สนับสนุนให้อำนาจปกครองบังคับสังคมเอาไว้ แต่ในอีกทางหนึ่ง ก็มีบทบาทในการต่อต้านเพื่อให้ชนชั้นที่ถูกครอบงำ เช่น ชนชั้นแรงงาน สามารถต่อต้าน ต่อรอง และสร้างอุดมการณ์อีกชุดที่ขัดกับอำนาจครอบงำได้ การปฏิบัติของชนชั้นก็จะเกิดขึ้น และมีข้อเสนอเพิ่มเติมที่ต่อยอดจากการปฏิบัติทางชนชั้นว่า ต้องจัดตั้งสภาคนงาน (work's council) ขึ้นมา เพราะสภาคนงานเป็นองค์กรที่ไม่ติดอยู่กับดักของหลักการแบบทุนนิยมอย่างองค์กรเดิม เช่น รัฐสภา พรรคการเมือง สหภาพแรงงาน กล่าวคือ สภาคนงานเป็นพื้นที่ที่ปลอดอำนาจจากชนชั้นนายทุน มีลักษณะโครงสร้างคือรวมผู้ถูกกดขี่ ชาวไร่ ชาวนา เสมียน และแรงงาน เข้าด้วยกัน องค์กรนี้จึงเป็นพื้นที่การสื่อสารโดยคนงาน ของคนงาน และเพื่อคนงาน สภาคนงานถือเป็นแหล่งกำเนิดของความคิดสร้างสรรค์ของมวลชนและกระตุ้นให้เกิดสภาวะความตื่นตัวทางจิตสำนึกของชนชั้น

คำถามท้ายบท

1. ขอให้อภิปรายประกอบการยกตัวอย่างว่า ความเชื่อพื้นฐานของกรัมซีในเรื่องโครงสร้าง (structure) กับปัจจัยผู้กระทำการ (human agency) ของกรัมซี มีความแตกต่างจากมุมมองของมาร์กซแบบดั้งเดิมอย่างไร และมุมมองที่แตกต่างนั้น ส่งผลต่อการอธิบายปรากฏการณ์หรือความสัมพันธ์ของคนในสังคมตามคำอธิบายของกรัมซีอย่างไร
2. ขอให้อภิปรายเพิ่มเติมว่า หากสังคม มีการสร้างอำนาจนำโดยชนชั้นปกครองผ่านกลไกต่างๆ ตามที่กรัมซีเสนอ เพื่อให้คนบางกลุ่มในสังคม สามารถหลีกเลี่ยงจากการครอบงำดังกล่าวได้ ท่านคิดว่ามีแนวทางอย่างไร ขอให้ อภิปราย พร้อมยกตัวอย่างแนวทางที่เห็นเป็นรูปธรรมเพื่อประกอบการอธิบาย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Gramsci, A. (1971). Selections from the Prison Notebooks. Edited and Translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell-Smith. London: Lawrence and Wishart.

Gramsci, A. (2014). A Great and Terrible World: The Pre-Prison Letters, 1908-1926. Edited and Translated by Derek Boothman. London: Lawrence and Wishart.

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี: เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

จิราภา วรเสียงสุข. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยาคุณคาสลิด (พิมพ์ครั้งที่ 3). ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.

สุภางค์ จันทวานิช. (2565). ทฤษฎีสังคมวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 10). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วัชรพล พุทธรักษา. (2550). แนวความคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของกรัมซี (Gramsci): บททดลองเสนอในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองไทย. บทความนำเสนอในงานประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์แห่งชาติครั้งที่ 8 ณ ศูนย์การประชุมนานาชาติ ไบเทคบางนา, 13 ธันวาคม 2550.

----- (2557). บทสำรวจความคิดทางการเมืองของ อันโตนิโอ กรัมซี (A Survey of Gramsci's Political Thought). กรุงเทพฯ: สมมติ.

----- (2561). อันโตนิโอ กรัมสกี กัับการจัดวางความคิดทางการเมือง: ปรัชญา
ปฏิบัติ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการปลดปล่อยมนุษย์ (Gramsci and
Political Installation: Philosophy of Praxis, Social Transformation, and
Human Emancipation). กรุงเทพฯ: สมมติ.

บทที่ 7

พื้นที่สาธารณะ (public sphere): เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas)

7.1 เกริ่นนำ

เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas) เกิดในปี 1929 ณ เมือง กุมเมอร์สบัค (Gummersbach) ประเทศเยอรมนี โดยเป็นผู้ที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของกลุ่มคนชั้นกลางที่มีบทบาทสำคัญที่ทำให้เกิดพื้นที่สาธารณะ (public sphere) หรือนักวิชาการบางท่านอาจเรียกว่า “ปริมนทลสาธารณะ” หรือ “อาณาบริเวณสาธารณะ” โดยได้นำเสนอแนวคิดนี้ในหนังสือเรื่อง เรื่อง The Structural Transformation of the Public Sphere : an Inquiry into a Category of Bourgeois

Society) ในปี 1962 ที่ได้อธิบายถึงกระบวนการเกิดสำนักสาธารณะ หรือสำนักส่วนรวม และได้ชี้ให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของการขยายอาณาเขตจากพื้นที่ส่วนตัว (private sphere) ภายในครอบครัวหรือกลุ่มออกมาสู่พื้นที่สาธารณะและพื้นที่ดังกล่าวนี้ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและจัดโครงสร้างใหม่ทางสังคมแบบใหม่และทำหน้าที่ในการเป็นพื้นที่ที่ถ่วงดุลอำนาจรัฐที่สำคัญ

7.2 เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas 1929–present)

ฮาเบอร์มาสเป็นหนึ่งในนักคิดสำนักแฟรงค์เฟิร์ต (Frankfurt School of Critical Theory) ที่โดดเด่นมากในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 โดยแนวคิดมีทั้งลักษณะที่สืบทอดและต่อยอดจากนักวิพากษ์รุ่นก่อน เช่น การนำความคิดเรื่องพื้นที่ในสังคมของเฮเกลมาใช้ในการอธิบายเพิ่มเติมและอธิบายใหม่ด้วยแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะ ในความหมายถึงพื้นที่ที่อยู่กึ่งกลางและเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ทางการเมือง (political society) และพื้นที่ประชาสังคม (civil society) โดยพื้นที่สาธารณะได้ถูกนำไปเชื่อมโยงกับเรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมือง ในฐานะที่เป็นแกนหลักของสังคมประชาธิปไตยอย่างหนึ่ง และในฐานะที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการพัฒนาตนเองของปัจเจกชน (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะ

ในการให้ความหมายของพื้นที่สาธารณะนั้น ฮาเบอร์มาส เสนอว่า เป็นพื้นที่ของชีวิตสังคมที่เปิดกว้างให้แก่ทุกคน เพื่อเข้ามาร่วมกันสร้างความคิดเห็นสาธารณะ โดยพื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงสังคมกับรัฐและเป็นพื้นที่ที่ผู้คนในสังคมมาร่วมกันทำ มีลักษณะเด่น คือ การสนทนาอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม โดยไม่มีการบังคับข่มขู่ ชักจูง คุกคาม หรือออกคำสั่ง

คำว่าพื้นที่สาธารณะ (public sphere) ปรากฏครั้งแรกในผลงานของอิมมานูเอล แคนท์ (Immanuel Kant) และฮาเบอร์มาสได้นำมาอธิบายเพิ่มเติมในผลงานชื่อ Strukturwandel der Öffentlichkeit ฉบับภาษาเยอรมัน ในปี 1962 และได้รับการแปลเป็นฉบับภาษาอังกฤษในปี 1989 ชื่อหนังสือว่า The Structural Transformation of the Public Sphere : An Inquiry into a Category โดยอธิบายถึงกระบวนการเกิดสำนักสาธารณะ ว่าเกิดขึ้นจากการที่ปัจเจกบุคคลใช้ความรู้และแสดงออกทางความคิดอย่างมีเหตุผลและเปิดเผยในที่สาธารณะซึ่งเดิมเคยถูกควบคุมโดยรัฐและต่อมาพื้นที่ดังกล่าวก็ได้แปรเปลี่ยนเป็นพื้นที่ของการถกเถียงวิพากษ์วิจารณ์การเมืองรวมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์ตัวอำนาจรัฐด้วย พื้นที่สาธารณะจึงกลายเป็นอำนาจใหม่ที่ท้าทายอำนาจเดิมของสังคมศักดินาในยุโรป

ในการศึกษา ฮาเบอร์มาสได้ใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของยุโรปตะวันตก นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา เพื่อศึกษารูปแบบของพื้นที่สาธารณะในยุคสมัยต่างๆ และพบว่า ในยุคสมัยสังคมศักดินาช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 มีเพียงกษัตริย์พระราชวงศ์ ขุนนางชั้นสูงและพระเท่านั้น ที่มีสิทธิในการเข้าถึงและครอบครองพื้นที่สาธารณะ ซึ่งในยุคนั้น คือ พระราชวัง โบสถ์ และสถานที่สำคัญ ๆ โดยกลุ่มคนดังกล่าวจะใช้พื้นที่ในการแสดงตนให้ประชาชนได้ชื่นชมหรือประกอบพิธีกรรม และมีเป้าหมายเพื่อใช้อำนาจในการตัดสินใจกิจการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสาธารณะหรือคนหมู่มาก และเพื่อแสดงอำนาจอภิสิทธิ์ที่สูงกว่าผู้อื่น เช่น การออกกฎหมาย การผูกขาดความรู้และอำนาจ

การผูกขาดการโฆษณาเผยแพร่ความรู้แก่สาธารณะ เป็นต้น ในช่วงเวลานั้น การปรากฏตัว เพื่อให้เป็นที่รู้จักในสังคมไม่ใช่เรื่องที่ใครก็สามารถกระทำได้ มีเพียงบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมเพียงพอในฐานะที่เป็นบุคคลสาธารณะเท่านั้น เพราะรัฐจะกำหนดอำนาจที่จะใช้ความรุนแรงปราบปรามคนกลุ่มอื่นที่รุกกล้าเข้ามาในพื้นที่สาธารณะดังกล่าว การสื่อสารในพื้นที่สาธารณะของยุคสมัยนั้นจึงมีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบทางเดียวหรือบนลงล่าง (top-down communication) สำหรับพื้นที่สาธารณะในยุคสมัยปลายศตวรรษที่ 17 ถึงต้นศตวรรษที่ 18 เป็นช่วงที่คนในสังคม เกิดการตื่นตัวทางศิลปะวิทยาการ เช่น กลุ่มศิลปิน นักเขียน นักคิด ช่างฝีมือ กลุ่มพ่อค้า และปัญญาชน จึงเกิดกลุ่มคนที่ถือเป็นชนชั้นใหม่ในสังคมที่อยู่กึ่งกลางระหว่างชนชั้นศักดินากับชนชั้นล่าง เรียกว่า ชนชั้นกลาง (bourgeois) ในเวลานี้ เป็นช่วงที่เศรษฐกิจและความรู้ไม่ได้ถูกผูกขาดไว้ที่ชนชั้นสูงหรือพระอีกต่อไป นอกจากนี้ ในยุคสมัยดังกล่าวยังเป็นช่วงของการพัฒนาความเป็นเมืองในยุโรป จึงเริ่มปรากฏพื้นที่สาธารณะที่ชนชั้นกลางใหม่มาพบปะสังสรรค์กัน เช่น ร้านกาแฟ โรงเหล้า ห้องรับแขกของผู้ที่มีฐานะ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า พื้นที่ที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้ เป็นเขตปลอดจากอำนาจของกษัตริย์และศาสนาเนื่องจากสังกัดอยู่ในพื้นที่ที่ประชาสังคม (civil society) โดยกิจกรรมที่กลุ่มชนชั้นกลางกระทำในพื้นที่สาธารณะจะเป็นไปในลักษณะของการนัดพบปะกันอย่างสม่ำเสมอเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารทั้งด้านการค้า ความรู้เกี่ยวกับปรัชญา วรรณกรรม ที่สำคัญคือมีการพูดคุยถกแถลงกันอย่างมีอิสระและมีเหตุผลในประเด็นทางสังคมต่างๆ เช่น กฎหมาย การเมือง การปกครอง ซึ่งการวิพากษ์วิจารณ์ถกเถียงกันนี้ดำเนินไปบนหลักของความเสมอภาคเท่าเทียมกัน เพื่อหาทางออกที่เป็นที่ยอมรับร่วมกัน ดังนั้นเรื่อง πουคุยกันจะเป็นประเด็นของผลประโยชน์ร่วมกัน โดยในยุคนี้เป็นยุคที่เริ่มมีหนังสือพิมพ์เกิดขึ้น หนังสือพิมพ์จึงเป็นศูนย์กลางของข้อมูลข่าวสาร ที่สมาชิกใช้ในการถกเถียงแลกเปลี่ยนกันในลักษณะของสภากาแฟ เป็นต้น

ฮาเบอร์มาบอกว่า พื้นที่สาธารณะของชนชั้นกลางในศตวรรษที่ 17 – 18 เป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อสู้ทางการเมือง เพราะการพูดคุยมิได้เป็นไปเพื่อการแลกเปลี่ยนข้อมูลแต่เพียงเท่านั้น หากแต่กลุ่มผู้ชนทนามีความต้องการให้ผลลัพธ์ของการพูดคุยนำไปสู่การกระทำด้วย ดังนั้นพื้นที่สาธารณะในยุคนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อสร้างเวทีที่ประชาชนพลเมือง (citizen) ทั่วไปสามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจประเด็นสาธารณะที่มีผลกระทบต่อส่วนรวมและให้ผลลัพธ์จากการตัดสินใจนั้นเป็นการตัดสินใจที่ผ่านกระบวนการอภิปรายโต้แย้งกันมาแล้วอย่างรอบคอบ มิใช่การตัดสินใจบนฐานอำนาจของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง การสื่อสารในพื้นที่สาธารณะในยุคนี้จึงเป็นการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) หรือการสื่อสารแบบเปิด (open communication) กล่าวได้ว่า พื้นที่สาธารณะในยุคนี้จึงเป็นพื้นที่ต่อสู้ทางการเมืองของชนชั้นกลาง เพราะนอกจากการพูดคุยดังกล่าวจะเป็นช่องทางให้สมาชิกในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในชีวิตสาธารณะแล้ว ยังเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสารเพื่อใช้ตรวจสอบผู้ปกครองในขณะนั้นด้วย ซึ่งการพูดคุยในพื้นที่สาธารณะในยุคนี้ นำมาซึ่งการเปลี่ยนสำคัญของประวัติศาสตร์การเมืองยุโรป เช่น การปฏิวัติฝรั่งเศส ในปี 1789 หรือในประเทศไทยแนวคิดนี้ได้ถูกประยุกต์ใช้ในพื้นที่ของเวทีประชาพิจารณ์ เป็นต้น แสดงดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 พื้นที่สาธารณะและปฏิบัติการทางสังคมในแต่ละยุคสมัย

ประเด็น	ยุคศตวรรษที่ 16	ยุคศตวรรษที่ 17 – 18
ผู้มีสิทธิ์เข้าถึง	กษัตริย์ พระราชวงศ์ ขุนนางชั้นสูง และพระ	ชนชั้นกลาง (พ่อค้า ข่างมือ นักวิชาชีพปัญญาชน)
สถานที่	พระราชวัง โบสถ์ สถานที่สำคัญ	พื้นที่ที่ไม่เป็นทางการ เช่น ร้านกาแฟ โรงเหล้าห้องรับแขก

ประเด็น	ยุคศตวรรษที่ 16	ยุคศตวรรษที่ 17 – 18
การกระทำ/ กิจกรรม	ไซเพื่อเป็นพื้นที่ในการปรากฏตัว ไซเป็นรัฐจักร ออกวาราชการ ประกอบพิธีกรรม	ไซเพื่อเป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยน เพื่อไซผลลั้นำไปสู่การปฏิบัติ
เป้าหมาย	ไซเป็นพื้นที่เพื่อการตัดสินใจ กิจการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ สาธารณะหรือคนหมู่มาก	ไซเป็นพื้นที่ไซประชาชนพลเมือง (citizen) ทั่วไปสามารถมีส่วนร่วม ในการตัดสินใจประเด็นสาธารณะที่ มีผลกระทบถึงส่วนรวม
หน้าที่ของ พื้นที่	ออกกฎหมาย เผยแพร่ความรู้และ อำนาจ จากรัฐหรือชนชั้นปกครอง	ไซสมาชิกในสังคมได้เข้ามา มีส่วนร่วมและแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร
การสื่อสาร	สื่อสารทางเดียวจากบนลงล่าง	สื่อสารสองทาง

อย่างไรก็ตามเมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 19 – 20 พื้นที่สาธารณะตามความหมายของ ฮาเบอร์มาสเริ่มลดบทบาทลง โดยชนชั้นกลางที่เคยต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐ เมื่อได้รับชัยชนะแล้วก็ได้แปลงความหมายของพื้นที่สาธารณะจากที่เป็นเขตพูดคุยเรื่องการเมืองให้กลายเป็น เขตปลอดการเมือง (depoliticized area) เช่น กลายเป็นสวนสาธารณะ ศูนย์การค้า หรือสถานที่พักผ่อนแบบต่างๆ ซึ่งฮาเบอร์มาส กล่าวว่าพื้นที่สาธารณะในยุคนี้เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมมากกว่าเป็นปริมณฑลทางการเมือง ดังนั้น การรวมตัวกันของผู้คนในพื้นที่สาธารณะยุคนี้อาศัยวัตถุประสงค์เพื่อหาความสนุก เพื่อสร้างความบันเทิง มิใช่การถกแถลงกันทางการเมืองอีกต่อไป ทำให้สถานภาพของประชาชนที่เป็นพลเมือง (citizen) กลายเป็นผู้บริโภค (consumer) อันส่อนัยยะว่าสังคมมีความเป็นส่วนตัวหรือปัจเจกบุคคล (individual) มากขึ้น พื้นที่สาธารณะที่มีอยู่ในศตวรรษที่ 20 จึงเป็นเพียงพื้นที่สาธารณะแบบเทียม (pseudo-public sphere) มากไปกว่านั้นหนังสือพิมพ์ที่เคยมีบทบาทในการเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสาร เริ่มเปลี่ยนเป้าหมายเป็นเพื่อการค้า

(commercial press) มากขึ้น ซึ่งต่างจากอดีตที่หนังสือพิมพ์มีเป้าหมายหลักคือ การทำให้ผู้คนขาดโอกาสในการร่วมกันวิพากษ์วิจารณ์ และการมีส่วนร่วมการเมืองเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม (political press) อันเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของพื้นที่สาธารณะตามที่คณะของฮาเบอร์มาส

แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะนี้ ยังคงมีข้อถกเถียงเชิงวิพากษ์ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการแสดงบทบาทเชิงสัญลักษณ์และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ที่แสดงในพื้นที่สาธารณะ เช่น ชนชั้นกลาง คนผิวขาว ชนชั้นน้ำ หรือนายทุน ซึ่งในความเป็นจริงอาจมีกลุ่มอื่นอาจถูกกีดกัหรือเปียดขับออกไปจากการมีส่วนร่วมในพื้นที่ดังกล่าว เช่น ชนชั้นล่าง ชนชั้นแรงงาน แม่บ้าน หรือชนกลุ่มน้อย ที่แทบจะไม่ปรากฏให้เห็นในการวิเคราะห์ ซึ่งฮาเบอร์มาสเองก็ยอมรับว่า ไม่ได้เสนอภาพที่ไม่เป็นจริงได้ทั้งหมดเกี่ยวกับองค์ประกอบที่เป็นอิสระและมีเสรีภาพในพื้นที่สาธารณะของชนชั้นกลาง แต่เพียงแสดงให้เห็นอุดมคติอันหนึ่งเท่านั้น

นอกจากประเด็นในเรื่องของพื้นที่สาธารณะแล้ว ยังให้คำอธิบายถึงความมีเหตุผลในการสื่อสาร (Communicative Rationality) ที่อธิบายถึงความมีเหตุผลในการสื่อสารที่ทำให้การสื่อสารระหว่างคนในชุมชนเกิดความเข้าใจกันและเห็นพ้องต้องกันที่สุดในหนังสือ Theory of Communicative Action (1985) แยกปฏิบัติการของการสื่อสารในชีวิตประจำวันกับวาทกรรม (discourse) ออกจากกัน โดยในการสื่อสารในโลกของวาทกรรมจะมีอุดมคติ (ideal speech) ที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งในสถานการณ์ของการสื่อสารในอุดมคตินั้น ข้อถกเถียงที่จะได้รับการยอมรับว่าเป็นความจริงแท้และเที่ยงตรงนั้นขึ้นอยู่กับน้ำหนักของหลักฐานและการให้เหตุผล ความจริงจึงเป็นสิ่งที่เกิดจากการพูดคุยถกเถียงในพื้นที่ที่เปิดกว้างจนก่อให้เกิดฉันทานุมัติ หรือความเห็นร่วมกัน (concensus) ซึ่งฮาเบอร์มาสกล่าวว่า ฉันทานุมัติจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเป็นไปตามเกณฑ์ 4 ประการที่ผู้สนทนาให้การยอมรับ คือ 1) สื่อสารด้วยคำพูดโดยต้องไม่มีการกดดันและปิดบังข้อมูล 2)

ภาษาที่ใช้ในการสื่อสารต้องมีความชัดเจนมีความชัดเจนเข้าใจตรงกัน 3) เป็นการสนทนาที่มีการแสดงความคิดเห็นของทุกคน และ 4) มีการพิจารณาความเที่ยงตรงของข้อความที่สื่อสารกันอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ หนึ่ง ข้อความนั้นเกิดจากความซื่อสัตย์หรือความจริงใจ (sincerity) สอง ตรงตามความจริงและมีประสิทธิภาพตามองค์ความรู้ (truth or efficiency) และ สาม มีความถูกต้องเหมาะสมตามบรรทัดฐานทางสังคมและวัฒนธรรม (rightness) จากข้อเสนอในหนังสือดังกล่าวนี้ จึงจะเห็นได้ว่า การสื่อสารอย่างเป็นเหตุเป็นผล (communicative action) มีความแตกต่างจากการสื่อสารปกติ มิใช่เพียงการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเพียงเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาถึงความเที่ยงตรงของข้อความที่สื่อสารด้วย จากการเสนอตามแนวทางดังกล่าว ฮาร์เบอร์มาสจึงได้ชื่อว่า เป็นผู้พัฒนาทฤษฎีความจริงอีกแบบหนึ่งขึ้นมา คือ ทฤษฎีความจริงแบบฉันทานุมัติ (Consensus Theory of Truth)

คำถามท้ายบท

1. ขอให้อภิปรายพร้อมยกตัวอย่างพื้นที่สาธารณะและการสื่อสารในพื้นที่ดังกล่าวตามแนวคิดของฮาร์เบอร์มาสที่เกิดขึ้นในประเทศไทย พร้อมทั้งให้เหตุผลประกอบการอภิปรายว่าพื้นที่ดังกล่าวสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงได้หรือไม่ อย่างไร
2. ท่านคิดว่าในอนาคตคำอธิบายของแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะจะยังสามารถใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้หรือไม่ได้อย่างไร

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Habermas, J. (1986). The Theory of Communicative Action. Vol.1: Reason and the Rationalization of Society. Cambridge: Polity Press.

Habermas, J. (1989). The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society (T. Burger, Trans.). Cambridge, MA: MIT Press.

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี: เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

จิราภา วรเสียงสุข. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3). ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.

เจมส์ กอร์ดิน ฟินเลย์สัน. (2559). ฮาเบอร์มาส: มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ (Habermas: a very short introduction); วรารักษ์ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์, ผู้แปล (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ : สวนเงินมีมา.

สุภางค์ จันทวานิช. (2565). ทฤษฎีสังคมวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 10). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทที่ 8

ทุนทางวัฒนธรรม และการผลิตซ้ำทางชนชั้น: ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu)

8.1 นำเรื่อง

ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) เกิดในปี 1930 ณ เมืองด็องแก็ง (Denguin) ซึ่งเป็นเขตชนบทแบบสังคมชาวนา ทางตอนใต้ของฝรั่งเศส จบชั้นระดับปริญญาเอก ด้านปรัชญาที่สถาบันเอกอล นอร์มอล ซูเปรีเออร์ (École Normale Supérieure) ซึ่งเป็นสถาบันที่ให้ความรู้แก่ปัญญาชนชั้นนำของฝรั่งเศสมาเป็นเวลานาน จากประสบการณ์ในการร่วมกับกองทัพฝรั่งเศสในประเทศอัลจีเรีย ในปี 1956 เป็นจุดเริ่มต้นให้บูดิเยอร์ก้าวข้ามสาขาวิชาจากทางปรัชญามาสู่วิทยาศาสตร์ และเริ่มงานในสาขามานุษยวิทยาและชาติ

พันธุ์วรรณา (ethnography) ผลงานของบูดีเยอร์ นับได้ว่ามีเนื้อหาครอบคลุมในหลายประเด็นด้วยกัน และผลงานชิ้นสำคัญนำเสนอเกี่ยวกับการบริโภค รสนิยมทางวัฒนธรรม และรูปแบบการดำเนินชีวิต (lifestyles) ของชาวฝรั่งเศส ซึ่งนับเป็นงานชิ้นแรกๆ ที่ตั้งคำถามกับวัฒนธรรมการบริโภคของคนในสังคม

8.2 ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu 1930–2002)

ด้วยบูดีเยอร์เป็นนักวิชาการฝรั่งเศสที่เริ่มชีวิตวิชาการในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 งานวิชาการของบูดีเยอร์จึงมีลักษณะร่วมกับนักวิชาการระหว่างหลายสำนักคิด เช่น แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) หรือสำนักหน้าที่นิยม เช่น เอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) และทฤษฎีการปฏิบัติของบูดีเยอร์ ประกอบด้วยมโนทัศน์หลายส่วน ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง field, strategy, habitus, cultural capital, symbolic capital, symbolic violence, distinction ฯลฯ ซึ่งมีมโนทัศน์แต่ละส่วนต่างก็เชื่อมโยงไม่แยกขาดจากกันและมีอิทธิพลต่อกัน

ในการอธิบายเรื่องทุน มาร์กซให้ความสนใจเรื่อง การผลิตและการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดทุนทางเศรษฐกิจ (economic reproduction) ซึ่งบูดีเยอร์ก็ให้ข้อสรุปในทำนองเดียวกันว่า ทุนวัฒนธรรมและทุนสัญลักษณ์เองก็มีกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดเช่นเดียวกัน โดยการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์นี้ กระทำผ่านสถาบันการศึกษาและโรงเรียน (Reproduction in Education, Society and Culture) (1977) ในงานดังกล่าว เสนอว่า สถาบันจึงมิใช่เป็นเพียงเครื่องมือครอบงำทางอุดมการณ์เท่านั้น หากทว่ากลไกของโรงเรียนหรือสถาบัน ยังเป็นเครื่องมือในการสะสมทุนวัฒนธรรมและทุนสัญลักษณ์ด้วย (accumulation of cultural / symbolic capital) นอกจากนี้ ในการอธิบายเรื่องการครอบงำของระบบทุน ในขณะที่มาร์กซสนใจเรื่องการครอบงำของระบบทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) แต่บูดีเยอร์เสนอว่า ในช่วง

ศตวรรษที่ 20 การครอบงำของระบบทุนได้ขยายขอบเขตออกจากการทำงานไปสู่ช่วงเวลาของการพักผ่อน (leisure life) หรือช่วงเวลาส่วนตัว (private life) ด้วย จนอาจมีคำกล่าวที่ว่า “ไม่มีพื้นที่ใดที่ปราศจากการครอบงำของกลุ่มทุน” และการครอบงำนี้ได้ขยายจากทุนทางเศรษฐกิจไปถึงทุนวัฒนธรรม ทุนสัญลักษณ์ และปฏิบัติการอยู่ในชีวิตประจำวันผ่านการทำงานของกลไกต่างๆของสังคม เช่น โรงเรียน ศาสนา ครอบครัว สื่อสารมวลชน ฯลฯ และคนส่วนใหญ่จะไม่มีทางเลือกและรู้สึกว่าเป็นการครอบงำ

นอกจากแนวคิดของมาร์กซในเรื่องการผลิตและการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดของทุน ดังที่กล่าวไปแล้ว บูติเยอร์ยังได้นำแนวคิดในเรื่อง ชนชั้น ความแตกต่างทางชนชั้นและการต่อสู้ทางชนชั้น ที่เป็นหัวใจของแนวคิดเรื่องทุนในแบบมาร์กซ มาใช้วิเคราะห์ในสังคมด้วย แต่ทั้งนี้ ความแตกต่างในการนิยามคำว่า ชนชั้น ซึ่งในขณะที่มาร์กซให้ความสำคัญกับขั้นตอนของการผลิต ดังนั้นกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการวัดชนชั้นจึงเป็นเรื่องทุนทางเศรษฐกิจ

ในช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่ 20 บูติเยอร์ ให้ความสนใจกับระบบทุนนิยม และพยายามชี้ให้เห็นว่า ระบบทุนนิยมได้ทำให้คนแต่ละชนชั้นมีรูปแบบการบริโภคต่างกัน แม้จะเป็นสินค้าชนิดเดียวกัน รูปแบบของการบริโภค จึงเป็นเครื่องมือวัดชนชั้น และเป็นเครื่องมือรักษาความแตกต่างของชนชั้นเอาไว้ โดยแสดงออกในรูปของวิถีชีวิต เกณฑ์ในการวัดชนชั้นตามทัศนะของบูติเยอร์ จึงประกอบด้วยความเป็นเจ้าของทุนเศรษฐกิจและการเป็นเจ้าของทุนวัฒนธรรม

ในการอธิบาย บูติเยอร์ แบ่งชนชั้นของคนในสังคมออกเป็น *แบ่งตามแนวตั้ง* จะแบ่งได้เป็นชนชั้นกลุ่มคนร่ำรวยและคนยากจน โดยกลุ่มคนยากจน จะไม่มีทั้งทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางวัฒนธรรม และ *แบ่งตามแนวนอน* จะแบ่งชนชั้นในกลุ่มคนมั่งคั่งด้วยตัวเอง โดยแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนรวยที่มีทั้งทุนเศรษฐกิจและทุนวัฒนธรรม ทุนสัญลักษณ์ และกลุ่มคนรวยที่มีทุนอย่างเดียวอย่างหนึ่ง เช่น กลุ่มผู้ที่ร่ำรวยใหม่ อาจมีทุน

เศรษฐกิจแต่ไม่มีทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งในกลุ่มตามแนวนอนนี้ จะพยายามสะสมหรือขยาย ทุน ด้านที่ตนขาดแคลนออกไป เช่น พวกที่รวยใหม่ก็ต้องพยายามปรับปรุงรสนิยมในการใช้ ชีวิตให้ยกระดับมากขึ้น ส่วนผู้ร่ำรวยที่มีทุนวัฒนธรรม ก็อาจจะพยายามแต่งงานกับนัก ธุรกิจที่รวยใหม่ โดยต่างฝ่ายก็พกพาทุนตัวเองที่มีไปแลกเปลี่ยน สะสม ขยายทุนดังกล่าวให้ กว้างออกไปอีก

ทุนเศรษฐกิจ (economic capital) ตามความหมายของมาร์กซ นั้นหมายถึง ทุนที่เป็นเงิน รวมถึงการครอบครองพื้นที่ทางเศรษฐกิจ เป็นรูปแบบของทรัพย์สิน รูปแบบของ ทุนประเภทนี้จะดำเนินอยู่ใน field เศรษฐกิจ แต่ก็สามารถเคลื่อนย้ายไปยัง field อื่นๆ ได้ ส่วนทุนวัฒนธรรม (cultural capital) บูดิเยอร์แบ่งรูปแบบของทุนวัฒนธรรมออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1) Objected form ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของวัตถุที่ ปัจเจกบุคคลครอบครอง 2) Institutionalised form ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบ สถาบัน เช่น นามสกุล ชื่อเสียงของสถาบันการศึกษา และ 3) Embodied form ได้แก่ ทุน ที่ฝังอยู่ในตัวของปัจเจกบุคคล เช่น ความสามารถ บุคลิกที่สง่างาม โดยความหมายของ Embodied form ที่อยู่ในปัจจุบันนี้อาจมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่าฮาบิทัส (habitus) โดยทุนที่ฝังอยู่ในตัวของปัจเจกบุคคลนี้ จะอยู่ในพื้นที่ (field) วัฒนธรรม โดยปัจเจกที่อยู่ใน ครอบครัวยุคชนชั้นกลาง หรือชนชั้นสูง มักจะเป็นกลุ่มที่สามารถเข้าถึงทุนวัฒนธรรมได้ ตั้งแต่เกิด เช่น สามารถเรียนเปียโน เต้นบัลเล่ต์ ยิมนาสติก รวมถึงเป็นคนที่มีบุคลิกภาพ สง่างาม และมีความมั่นใจในตนเอง

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากทุนวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง นั่นก็คือ รสนิยม (taste) ซึ่งบูดิเยอร์ ให้ความสนใจในเรื่องรสนิยมมาก และนำเสนอไว้ในหนังสือ Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste (1984) และเสนอว่า รสนิยมนี้เองเป็นกลไก สำคัญในการแสดงความแตกต่างทางชนชั้น และเป็นเครื่องดำรงรักษาโครงสร้างชนชั้นให้ อยู่ต่อไป โดยทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital) ทุนประเภทนี้ บูดิเยอร์ให้ความหมายถึง

สถานภาพ ชื่อเสียง การได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น และเจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบกว่าคนอื่น เช่น สถานะทางสังคม ความสวย ผิวขาว และรูปร่างดี โดยทุนทางสัญลักษณ์อาจมีทุนทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานและในขณะเดียวกันทุนทางสัญลักษณ์ก็สามารถเปลี่ยนมาเป็นทุนเศรษฐกิจได้ ทุนประเภทนี้จึงยากที่จะระบุว่าจะอยู่ในพื้นที่ (field) แบบใด เช่นเดียวกับ ทุนทางสังคม (Social Capital) ที่เป็นทุนความสัมพันธ์ของสมาชิกของกลุ่มและเครือข่ายสังคม เป็นเหมือนทรัพยากรอย่างหนึ่งที่สามารถเอื้อประโยชน์ได้ เช่น ในทางญาติครอบครัวของบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีชื่อเสียงหรือเส้นสายก็จะสามารถฝากบุคคลใดบุคคลหนึ่งเข้าทำงานในองค์กรต่างๆได้ สำหรับบูดีเยอร์ ทุนทางสังคมถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคมและนำไปสู่ความไม่เท่าเทียม

นอกจากนี้บูดีเยอร์ยังเสนอว่า ทุนสามารถแปรสภาพจากประเภทหนึ่งไปอีกประเภทหนึ่งได้ กล่าวคือ ผู้ที่มีทุนทางเศรษฐกิจสูง สามารถสร้างทุนทางวัฒนธรรมได้ง่ายกว่า และคนที่มีความรู้วัฒนธรรมเดียวกัน ก็จะทำให้มีทุนทางสังคมที่สูงขึ้น ซึ่งทุนทางสังคมที่สูงกว่านี้เองสามารถสร้างโอกาสในการสร้างทุนเชิงสัญลักษณ์ และทุนทางเศรษฐกิจได้มากขึ้นไปอีก

ในงานศึกษาของบูดีเยอร์ช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมผ่านโครงสร้างของชนชั้น โดยพิจารณาจากการแสดงออกของบุคคลที่แสดงให้เห็นชนชั้นที่ดำรงอยู่ โดยในการอธิบายได้เสนอแนวคิดเรื่อง ทุนทางวัฒนธรรม ฮาบิทัส รสนิยม และชนชั้น ในการอธิบายเรื่องการแบ่งลำดับชั้นทางสังคม บูร์ดิเยอได้นำเอาทศนะของเดอริโคม เรื่องการแบ่งงานกันทำ (division of labor) มาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมเพิ่มเติม โดยนำไปใช้ในการอธิบายในเชิงเปรียบเทียบกับลำดับชั้นทางสัญลักษณ์ว่า ในอดีตชนชั้นสามารถบ่งบอกได้จากการเป็นเจ้าของปัจจัยทางเศรษฐกิจ แต่ตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา การบ่งบอกของชนชั้น จะแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์ เช่น ยี่ห้อของรถยนต์ที่ขับ ประเภทของนิตยสารที่อ่าน นาฬิกาที่ใส่ และนำเสนอประเด็นดังกล่าวนี้ ผ่านงานเขียนเรื่อง Distinction: A

Social Critique of the Judgement of Taste (1984) ที่ทำการวิเคราะห์วิถี รูปแบบการดำเนินชีวิต แบบแผนการบริโภคทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับฐานะทางชนชั้นของแต่ละกลุ่มคน และเสนอว่า รสนิยม ไม่ใช่ความเป็นธรรมชาติของคนในแต่ละชนชั้น แต่เป็นผลมาจากสภาพเงื่อนไขในการดำรงชีวิตของชนชั้นที่รับทุนทางวัฒนธรรมเข้ามาในตัวเรา จนทำให้รู้สึกเหมือนเป็นธรรมชาติ โดยอาศัยการทำงานของฮาบิทัส ที่คอบก้ำกับการกระทำของคน และด้วยการทำงานของฮาบิทัสนี้เองที่ทำให้รสนิยม มีการผลิตซ้ำวิถีชีวิตและความเป็นชนชั้นนั้นต่อไป และการเป็นเจ้าของทุนวัฒนธรรม จึงเป็นการแบ่งชนชั้นของคนในสังคม

อย่างไรก็ตาม ในความเห็นของบูดีเยอร์ มีความเห็นแย้งว่า เรื่องการแบ่งแยกสังคม ออกเป็นโครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่างนั้น เป็นวิธีการวิเคราะห์ที่ไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ได้อย่างแท้จริง เนื่องจากในความเป็นจริง โครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่างนั้นมีการประสานกันตลอดเวลา ในงานศึกษา จึงเสนอแนวคิดในเรื่อง field ที่ถูกแปลเป็นภาษาไทย เช่น “บริเวณทางสังคม” “วงการ” “แวดวง” “สนาม” และฮาบิทัส (habitus) เพื่อเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ ซึ่งปรากฏในหนังสือเรื่อง Outline of a Theory of Practice (1977) โดยเสนอว่า ฟีลด์ (field) เป็นพื้นที่นามธรรมสำหรับบุคคลที่มีลักษณะเฉพาะเหมือนกัน เข้ามารวมกลุ่มใช้ทรัพยากรร่วมหรือแย่งชิงแข่งขันกัน เช่น วงการศิลปะ แวดวงนักวิชาการ ซึ่งในแต่ละวงการหรือแต่ละฟีลด์ จะมีความเป็นอิสระต่อกัน แต่ก็มีปฏิสัมพันธ์กันได้ บุคคลที่อยู่ในฟีลด์ใด จะเป็นทั้งผู้ที่ถูกกำหนดและเป็นผู้กำหนด โครงสร้างไปพร้อมๆ กัน โดยแต่ละฟีลด์ จะมีโครงสร้างและกติกาที่ผู้มีอำนาจหรือกลุ่มบุคคลที่มีอำนาจมากกว่า พยายามควบคุมโครงสร้างและกฎที่ดำรงความมีอำนาจเหนือกว่าของตนไว้ ในขณะที่ผู้มีอำนาจน้อยกว่าก็พยายามท้าทายให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและกฎใหม่ ในแต่ละฟีลด์จึงเป็นทั้งพื้นที่แห่งการร่วมมือและต่อรองทางอำนาจของผู้ที่อยู่ในฟีลด์

บูร์ดิเยอจึงเสนอว่าฟิลด์ (field) จึงเป็นเสมือนบริเวณทางสังคม (social arena) ที่มีการต่อรอง ช่างชิง และแบ่งปันทรัพยากร และในแต่ละฟิลด์ (field) จะมีเนื้อหาที่เป็นแก่นในโครงสร้างของตัวเอง จะมีตำแหน่งต่างๆ ทางสังคมที่บุคคลครอบครองอยู่นอกจากนี้ ในฟิลด์ (field) จะมีฮาบิทัส (habitus) ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงกัน และมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน และในความสัมพันธ์ระหว่างฟิลด์ ฟิลด์ (field) กับ ฮาบิทัส (habitus) ก็คือฟิลด์ (field) จะเป็นทั้งสถานที่ผลิตฮาบิทัส (habitus) แบบต่างๆ และในขณะเดียวกันฟิลด์ (field) เองก็จะเป็นผลผลิตของฮาบิทัส (habitus) เช่นเดียวกัน

แนวคิดในเรื่องฮาบิทัส (habitus) บูดิเยอร์ให้ความหมายว่า หมายถึง กิริยาท่าทาง ความคิด มารยาทของบุคคลที่ได้สั่งสมอยู่ในตัว จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของความคิดความอ่านในชีวิตประจำวัน อยู่ในระดับจิตไร้สำนึก ทำให้มีการตอบสนองต่อสิ่งต่างๆ โดยไม่ต้องคิด ซึ่งบูดิเยอร์ ใช้คำว่า ฮาบิทัส (habitus) เพื่อแยกให้เห็นความแตกต่างกับคำว่านิสัย (habit) ในสองด้าน ด้านแรก คือฮาบิทัส (habitus) ไม่ใช่สิ่งที่เป็นปกติธรรมดาในการกระทำของบุคคล แต่ทำให้บุคคลสามารถประพฤติปฏิบัติได้อย่างเป็นธรรมชาติหรือเป็นอิสระในพื้นที่ทางสังคมโดยที่ไม่รู้สึกว่าจะต้องควบคุมคำพูดหรือการกระทำของตนเอง โดยปกติเราจะรู้ว่าเรามี habitus เช่นไร ก็ต่อเมื่อเราเข้าไปอยู่ในสถานที่ที่เราไม่ได้ใช้ชีวิตอยู่ตามปกติ ไม่รู้จักกฎเกณฑ์ของปฏิสัมพันธ์ และวิธีการปฏิบัติตัว ซึ่งในสังคมปัจจุบัน ไม่ได้วัดจากความแตกต่างทางชนชั้นหรือปัจจัยในการผลิต แต่ฮาบิทัส (habitus) ถูกวัดจากการบริโภค (consumption) ซึ่งในขั้นตอนของการบริโภคนี้เองที่เราจะสามารถมองเห็น ฮาบิทัสของแต่ละชนชั้นได้อย่างชัดเจน บูดิเยอร์จึงให้คำอธิบายความหมายของฮาบิทัส ว่าเป็นระบบของแบบแผนเพื่อสร้างการกระทำบางอย่างโดยเฉพาะได้มาจากการรับมรดกทุนทางวัฒนธรรมผ่านสิ่งแวดล้อมในครอบครัว โดยผู้ที่ได้รับมรดกทุนทางวัฒนธรรมจะมีความรู้ ความเข้าใจและรสนิยมที่ถูกต้องกลมกล่อมโดยไม่รู้ตัวเพราะไม่มีการเรียนรู้อย่างเป็นทางการ และมีการแสดงออกของคุณสมบัติต่างๆ ในพื้นที่สังคม เช่น มารยาทในการกินอาหาร ประเภทของกีฬาที่เล่น ความคิดเห็นทางการเมือง วิธีการแสดงความคิดเห็น ซึ่งคนในแต่ละ

ชั้นก็จะมีฮาบิทัสที่แสดงออกในพื้นที่ทางสังคมที่แตกต่างกัน ในบางครั้งเราอาจแปลคำว่าฮาบิทัส เป็นภาษาไทยว่า จริต ซึ่งหมายถึงแนวทางการประพฤติที่บุคคลได้สั่งสมลงไป ในตนเองโดยไม่รู้ตัว และในบางครั้งแสดงออกผ่านสิ่งที่เรียกว่ารสนิยม ซึ่งหากมองตามกรอบวิเคราะห์นี้ รสนิยม จึงไม่ใช่เรื่องตามธรรมชาติ และไม่ใช่เรื่องส่วนตัวของปัจเจกบุคคล แต่ รสนิยม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมที่บุคคลใช้ชีวิตอยู่ และเป็นเรื่องที่มาจากการขัดเกลาทางสังคม

แนวคิดในเรื่องรสนิยม จึงเป็นแนวคิดที่ต่อเนื่องมาจากแนวคิดเรื่องฮาบิทัส เพราะ รสนิยม คือผลผลิตที่จับต้องได้ของฮาบิทัส และฝังตัวอยู่ใน 2 มิติ คือ เงื่อนไขของการมีวัตถุประสงค์ของเครื่องใช้ที่อยู่ในการครอบครองที่มีความแตกต่างกันในเชิงสัญลักษณ์ (symbolic differentiation) เช่น ซึ่งทำให้เกิดความหมายทางสังคมแก่ผู้ที่ครอบครองหรือใช้วัตถุ เช่น การขับรถยนต์ หรือการใช้โทรศัพท์ที่มีราคาแพง และด้วยสิ่งของนั้น มีความสัมพันธ์ในเรื่องรสนิยมกับชนชั้น ในส่วนนี้ จึงเป็นหัวใจสำคัญในการอธิบายแนวคิดของบูดีเยอร์ในเรื่องรสนิยม และการรับรู้รสนิยมทั้งจากฝ่ายคนรวยและคนจนนั้น เกิดจากการทำงานของกลไกต่างๆ ของสังคมที่สร้างอำนาจเชิงสัญลักษณ์ขึ้นมา และบูดีเยอร์กล่าวว่า สถาบันทางสังคม เช่น โรงเรียนเป็นสถาบันหนึ่งที่เป็นทั้งพื้นที่แสดงและหล่อหลอมให้รสนิยมของคนในชนชั้นที่รวยกับคนจน มีความแตกต่างกัน เพราะหากเปรียบเทียบโรงเรียนเป็น ฟิลด์ (field) หนึ่งที่มีลักษณะเหมือนเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ โดยฮาบิทัส (habitus) จะเป็นเสมือนโครงสร้างทางสังคมของคนที่อยู่ในบริเวณสังคมเดียวกัน ที่กำหนดตำแหน่งทางสังคมของคนในอยู่ตรงนั้น ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการอยู่ในฟิลด์ใดฟิลด์หนึ่ง จึงเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของกลุ่มคนในวงการเดียวกัน เช่น จบจากสถานศึกษาเดียวกัน การเป็นรุ่นพี่ รุ่นน้อง อย่างไรก็ตาม ในขณะที่บุคคลถูกกำกับโดยโครงสร้างหรือกฎเกณฑ์บางอย่าง บุคคลก็ยังสามารถที่จะเลือกกระทำการได้ด้วยตนเองอยู่ด้วย เพราะแม้ฮาบิทัส (habitus) จะเป็นโครงสร้างที่ถูกสร้างขึ้น ขณะเดียวกันก็เป็นตัวกำหนดการกระทำของบุคคลด้วย เพราะแม้บุคคล จะตกอยู่ภายใต้กำกับของฮาบิทัสใดฮาบิทัสหนึ่ง ในขณะเดียวกันก็สามารถสร้างฮา

บิตส์ใหม่ๆ ขึ้นเพื่อขยายอาณาบริเวณในการเลือกปฏิบัติได้ มนุษย์จึงมีทั้งอิสระและอยู่ภายใต้ขีดจำกัดทางฮาบิตส์ของตนเอง และก็ยังสามารถสร้างสายสัมพันธ์ข้ามฟิลด์ (field) เพื่อสร้างทุนประเภทต่างๆ ได้ ซึ่งการทำกิจกรรมนี้ บูดิเยอร์เชื่อว่า เป็นกิจกรรมที่มนุษย์ทำทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัวในการต่อสู้ ดิ้นรน แข่งขัน ต่อรอง และสร้างทุน ซึ่งในการสร้างทุนประเภทต่างๆ นี้เองที่ถูกมองว่าเป็นตัวการผลิตซ้ำความแตกต่างทางสังคม (social distinction) และทำให้เกิดชนชั้นในสังคม ซึ่งในบรรดาทุนทั้งหมด ทุนเศรษฐกิจมีความสำคัญต่อการเป็นชนชั้นนำในสังคมน้อยกว่าทุนประเภทอื่น ในขณะที่ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคมและทุนสัญลักษณ์เป็นทุนที่มีความสำคัญมากที่สุด เพราะต้องใช้เวลาในการสร้าง ส่งเสริม ให้เกิดการยอมรับในสังคม การเป็นชนชั้นนำในสังคมจึงถูกแสดงออกด้วยการมีตำแหน่งในฟิลด์ (field) ทางสังคมหลายๆ ฟิลด์ เพราะแสดงถึงการมีทุนที่มีปริมาณมาก และมีความหลากหลาย

คำถามท้ายบท

1. ขอให้อธิบายเรื่องการแบ่งชนชั้นของคนในสังคมตามแนวคิดของบูดิเยอร์ ว่ามีความแตกต่างจากการแบ่งชนชั้นในแบบเดิมอย่างไร
2. ขอให้เขียนอธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบเรื่องรสนิยมกับการแบ่งชนชั้นของคนในสังคมและท่านคิดว่า แนวคิดนี้ยังสามารถใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ของสังคมในปัจจุบันได้หรือไม่และอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Bourdieu, P. (1977). Outline of a theory of practice. New York: Cambridge University Press.

----- (1984). Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. London: Routledge.

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี : เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

จิราภา วรเสียงสุข. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3). ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.

สุภางค์ จันทวานิช. (2565). ทฤษฎีสังคมวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 10). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุนีย์ ประสงค์บัณฑิต. (2553). แนวความคิดฮาปัทสของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ กับทฤษฎีทางมานุษยวิทยา. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยา (องค์การมหาชน).

บทที่ 9

ชนชั้นและการผลิตซ้ำทางสัญลักษณ์: เฟอ์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure)

9.1 นำเรื่อง

นักสังคมศาสตร์ชาวสวิสเซอร์แลนด์ ที่ใช้ศาสตร์ด้านสัญวิทยาและภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้างเป็นเครื่องมือในการศึกษา ระบบความคิด ระบบการสื่อความหมายที่สื่อสารกันระหว่างคนในสังคม โดยเป็นผู้เสนอว่า ความหมายของสิ่งใดๆ ก็ตามไม่ได้ดำรงอยู่ในตัวของสิ่งนั้น แต่ความหมาย เกิดขึ้นโดยโครงสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคมเดียวกัน ดังนั้น

หากเข้าใจกฎเกณฑ์หรือโครงสร้างที่ควบคุมแล้ว ก็จะสามารถเข้าใจโครงสร้างของ ความหมายและมุมมองต่อการเข้าใจความจริงของสังคมได้

9.2 เฟร์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure 1857–1913)

เฟร์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) เกิดในปี 1857 ณ เมือง เจนีวา ประเทศสวิสเซอร์แลนด์ โซซูร์เติบโตมาในครอบครัวนักวิชาการด้านวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียง ซึ่งในช่วงแรกโซซูร์ได้พยายามเจริญรอยตามเส้นทางความสำเร็จของครอบครัว ด้วยการเรียนต่อในสาขาวิชาฟิสิกส์และเคมีที่มหาวิทยาลัยเจนีวา (University of Geneva) ในปี 1875 แต่ก็ได้ย้ายมาเรียนในสาขาวิชาภาษาศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยเลพซิก (University of Leipzig) ในอีกหนึ่งปีให้หลัง และมีความชำนาญเกี่ยวกับภาษาและอินโดยูโรเปียนเป็นอย่างมาก ในปี 1880 โซซูร์จึงได้ย้ายไปอยู่ที่ปารีส และได้เข้าเป็นอาจารย์ด้านศิลปะกอธิค และภาษาเยอรมันดั้งเดิมที่ Ecole Pratique des Hautes Etudes ด้วยอายุเพียง 24 ปี ก่อนที่จะย้ายกลับมาเป็นศาสตราจารย์ด้านภาษาสันสกฤตที่มหาวิทยาลัยเจนีวา ทั้งนี้โซซูร์ เสียชีวิตลงในปี 1913 ซึ่งภายหลังการเสียชีวิต ลูกศิษย์ต่างช่วยกันรวบรวมเนื้อหาและแนวคิดต่างๆ ที่โซซูร์เคยบรรยายไว้ในชั้นเรียนในช่วงปีค.ศ. 1907 – 1911 มาตีพิมพ์และเผยแพร่ในผลงานชื่อ Cours de Linguistique Generale ใน ปี 1916 และในภายหลัง งานชิ้นนี้ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษ ในชื่อว่า Course in General Linguistics (1966)

บริบทในการทำงานทางของโซซูร์นั้น เป็นช่วงหลังเหตุการณ์ความวุ่นวายที่ ประเทศฝรั่งเศสในเดือนพฤษภาคม 1968 โดยความพ่ายแพ้ในครั้งนี้ทำให้หนุ่มสาวชาว ฝรั่งเศสในยุคนั้น เริ่มค้นหาญาณวิทยาและวิถีวิทยาแบบอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากกลุ่มแนวคิด มาร์กซิสต์ ซึ่งหนึ่งในนั้น ก็คือ กลุ่มทฤษฎีสัญญาวิทยาที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับสัญญาะ ที่ให้ความ

สนใจกับกฎบางอย่างที่ควบคุมและผลิตซ้ำระบบสัญญาณ ความสัมพันธ์ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านภาษา และความหมายที่ถูกประกอบสร้างและซ่อนความหมายไว้โดยคนในสังคม กล่าวคือ ในขณะที่ทฤษฎีวิพากษ์สำนักอื่นสนใจกระบวนการผลิต ผลิตซ้ำแรงงานและวัตถุ หรือผลผลิตรูปธรรมต่างๆ เพอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ ชี้ให้เห็นถึงพลังของสัญญาณ กระบวนการสร้างความหมาย และการต่อสู้ในโลกของความหมาย โซซูร์ผู้บุกเบิกศาสตร์นี้ ได้ให้นิยามสัญวิทยาไว้ว่าเป็น ศาสตร์ที่ศึกษาวิถีชีวิตแห่งสัญญาณ (the life of signs) ที่ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม มุ่งเน้นการทำความเข้าใจสัญญาณต่างๆ ถูกสร้างขึ้นว่ามีที่มาอย่างไร และโครงสร้างใดที่ควบคุมระบบสัญญาณเหล่านั้น นักวิชาการคนสำคัญในกลุ่มนักคิดสัญวิทยามีอยู่หลายท่านด้วยกัน เช่น เพอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ โรลิ่งด์ บาร์ต และฌาคส์ แดร์ริดา เป็นต้น แม้จะเป็นนักคิดที่อยู่ในสายสกุลสัญวิทยาแนววิพากษ์เหมือนกันยังมีจุดยืน ทางความคิดในการศึกษาตัวสัญญาณและความหมายแตกต่างกันไป

อาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ในยุคที่สังคมเต็มไปด้วยสัญญาณจากระบบการบริโภคแบบทุนนิยม นับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของแนวทางการศึกษาภาษาและความหมาย และในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ เป็นยุคที่อิทธิพลทางความคิดจากทฤษฎีสายวิพากษ์มีบทบาทอย่างมาก จนนำมาสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift) ในการศึกษาภาษาและความหมายในหลายด้าน และศาสตร์ดังกล่าวถูกพัฒนาจนกลายเป็นศาสตร์ที่ได้รับความนิยมมากขึ้น ซึ่งรู้จักกันที่เรียกว่า สัญวิทยา (semiology) หรือสัญญาณศาสตร์ (semiotic) ภายใต้ทัศนะแบบการประกอบสร้าง (constructionist approach) ที่มีฐานความเชื่อว่า ความหมายใดๆ มิใช่สิ่งที่เกิดเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่สังคมวัฒนธรรมสร้าง ขึ้นมา (socially constructed/culture) และตั้งคำถามต่อไปด้วยว่า ความหมายที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมานั้นถูกกำหนดผ่านอำนาจทางความคิดและความเชื่อในเรื่องใด

ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมผ่านระบบสัญญานั้น โชซูร์ ได้กำหนดกรอบความคิดเกี่ยวกับการศึกษาภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้างที่สำคัญ ๆ ไว้หลายประการ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นฐานคิดของสำนักโครงสร้างนิยมและสัญวิทยา ซึ่งในการวิเคราะห์เสนอให้แยกระหว่างสิ่งที่เรียกว่า ภาษา (langue) กับการพูดหรือการใช้ภาษา (parole) ออกจากกัน โดยนำเสนอแนวคิดนี้ผ่านงานเขียนเรื่อง Course in General Linguistics (1966)

โชซูร์ ให้ความหมายของ ภาษา (langue) ในความหมายของระบบ หรือองค์รวมที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง และมีกฎเกณฑ์ในการจัดประเภทแยกแยะแบบต่างๆ ส่วนการพูดหรือการใช้ภาษา (parole) ให้ความหมายถึง การกระทำทางสังคม อันเป็นผลมาจากความสามารถในการใช้ภาษาของบุคคลรวมกับชุดของกฎเกณฑ์จารีตปฏิบัติจำเป็นที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับ เพื่อให้การติดต่อสื่อสารพูดคุยเป็นไปได้ และเสนอว่า นักภาษาศาสตร์ควรให้ความสำคัญกับภาษามากกว่าการพูด เพราะมนุษย์สามารถสื่อสารการพูดด้วยวิธีใดก็ได้ แต่ระบบภาษา คือ ระบบของสัญญะที่สื่อถึงความคิด ความหมายต่างๆ และมนุษย์ได้คิดค้นขึ้นมาเพื่อใช้ในการสื่อสารกันในสังคม ซึ่งถือเป็นกฎเกณฑ์กติกาที่เป็นข้อตกลงร่วมกันในสังคมส่วนรวม (public) ดังนั้นระบบภาษาจึงมีลักษณะที่แน่นอนตายตัว ทุกคนซึ่งสื่อสารหรือใช้ภาษาในสังคมนั้นๆ จะต้องอยู่ในกฎ โครงสร้างที่สังคมกำหนดเอาไว้แล้ว หรือกล่าวได้ว่าเป็นด้านของภาษาที่มนุษย์ถูกกำหนดไว้แล้วด้วยโครงสร้าง (structure) บางอย่าง

สาระสำคัญในความคิดของโชซูร์ คือ แนวความคิดในเรื่องสัญญะ (sign) ที่มองภาษา คือ ระบบของสัญญะแบบหนึ่งที่สื่อถึงความคิดต่างๆ ไม่แตกต่างไปจากระบบของงานเขียน ในความหมายของโชซูร์นั้น สัญวิทยา (semiology) จึงหมายถึง ศาสตร์ที่ศึกษาถึงความเป็นไปต่างๆ ของสัญญะในสังคม โดยอธิบายว่า การพูด วาทะ และการใช้ภาษา ถือเป็นเรื่องของปัจเจกชนแต่ละคน ดังนั้นจึงมีได้หลายรูปแบบและมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละคน ขึ้นอยู่กับว่าบุคคลจะเลือกรูปแบบหรือวิธีการที่จะสื่อสารแบบใด ถือเป็น

องค์ประกอบด้านส่วนตัว (private) แต่การมุ่งความสนใจไปที่ส่วนของภาษาไวยากรณ์ทำให้โซซูร์เป็นที่รู้จักในนามของนักคิดสายสัญวิทยาแนวโครงสร้าง (structural semiology) โดยเสนอว่าหน่วยที่เล็กที่สุดของระบบภาษาดังกล่าวคือ สัญญะ (sign) ที่ถือเป็นระบบที่สื่อความหมายหรือความคิดต่างๆ เพื่อให้เกิดการสื่อสารระหว่างมนุษย์ในสังคมขึ้น และเป็นระบบที่เป็นอิสระจากการเปลี่ยนแปลงไปตามความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญญะและความหมาย โซซูร์เสนอว่าสัญญะมีองค์ประกอบ (composition of sign) อยู่สองส่วนย่อยคือ หนึ่งส่วนที่เป็นรูปสัญญะ (signifier) ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งภาพ เสียง และลักษณะทางกายภาพใดๆ เช่น ตัวอักษรที่เขียนว่า ‘ขวด’ ‘bottle’ หรือ ‘bouteille’ ที่ปรากฏอยู่ในภาษาไทย อังกฤษ และฝรั่งเศส ตามลำดับ และสองส่วนที่เป็นความหมายสัญญะ หมายถึง (signified) คือ แนวคิดที่เกิดขึ้นในใจ (mental concept) ที่เชื่อมโยงไปถึงรูปสัญญะนั้นๆ ทั้งนี้สัญญะหนึ่งๆ จะมีความหมายได้ก็ต่อเมื่อมีกระบวนการสร้างความหมาย (process of signification) เกิดขึ้น ผ่านการเชื่อมโยงระหว่างตัวอ้างอิง (reference) ซึ่งเป็นตัววัตถุจริงๆ (ในที่นี้คือขวด) และตัวสัญญะ (sign) กล่าวคือ ต้องมีการจัดความสัมพันธ์ระหว่างตัวอ้างอิงและสัญญะดังกล่าวเอาไว้ จึงจะเกิดกระบวนการสร้างความหมายต่อ ‘ขวด’ ตามมา

จากแนวคิดข้างต้นเห็นได้ว่า ความหมายของสรรพสิ่งมิได้ดำรงอยู่ในตัวของมันเอง แต่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของสิ่งนั้นกับสิ่งอื่น ๆ ภายใต้ระบบโครงสร้างของสังคมเดียวกัน ดังนั้นการศึกษาความหมายของสิ่งใดๆ ก็ตาม จึงมิใช่การศึกษาแค่ความหมายของสิ่งนั้นแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะต้องศึกษาโครงสร้างความสัมพันธ์ของสิ่งนั้นกับสิ่งอื่น ๆ ในสังคมเดียวกันอีกด้วย ในส่วนนี้ โซซูร์อธิบายว่ารูปสัญญะกับความหมายสัญญะมีความสัมพันธ์กันในลักษณะดังนี้ 1) เป็นความสัมพันธ์ที่ปราศจากหลักเกณฑ์ใดๆ (arbitrary) เช่น ตัวอักษร ‘ขวด’ ไม่ได้มีความสัมพันธ์อันใดกับวัตถุที่เป็นขวดจริง ๆ 2) เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ตั้งใจ (unmotivated) กล่าวคือ เราอาจจะไม่รู้ที่มาที่ไปว่ารูปสัญญะกับความหมายเชื่อมโยงกันได้อย่างไร และ 3) เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

(unnatural) กล่าวคือ ‘คนเราจะรู้จักหรือเข้าใจสัญลักษณ์ได้ จะต้องผ่านการเรียนรู้ทางสังคม’ เช่น เมื่อเรารู้คำหนึ่ง เช่น คำว่า ขวด จากการมองเห็นหรือฟังเสียงตัววัตถุจริง สมอจะทำหน้าที่ แปลคำ ๆ นั้นให้ตรงกับมโนทัศน์ที่มีอยู่ ซึ่งเป็นข้อมูลอันได้มาจากประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้วว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร เช่น รูปร่าง หน้าตา การเดิน หรือการส่งเสียง เป็นต้น โดยที่มนุษย์ทุกคนจะรับรู้ความหมายเหมือนกัน เนื่องจากมโนทัศน์ในสมอนั้นเป็นสากล ดังนั้น ผู้ที่เข้าใจภาษาไทยก็จะรับรู้คำว่า ขวด ในความหมายเดียวกันเหมือนกันทุกคน ทั้งนี้ ไม่มีเหตุผลที่แน่นอนระหว่างรูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์ เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าว ได้ถูกกำหนดขึ้นและผ่านกระบวนการจนกลายเป็นที่ยอมรับของสังคมนั้นๆ ไปแล้ว จึงมีอาจมีคำอื่นมาทดแทนคำนั้นๆ จะเห็นได้ว่าแนวทางการศึกษาสัญลักษณ์ตามทัศนะแบบ โครงสร้างนิยม จะมองเห็นรูปสัญลักษณ์เป็นเพียง คำ ซึ่งอ้างอิงไปถึง สิ่งหนึ่งเท่านั้นซึ่งเป็นการมองความหมายและความสัมพันธ์แบบตายตัวระหว่างคำหนึ่งคำกับมโนทัศน์ที่สัมพันธ์กัน เท่านั้น

อิทธิพลทางความคิดภาษาศาสตร์ของโซซูร์ที่ส่งมาถึงคนรุ่นหลังในสองรูปแบบ คือ รูปแบบแรก การศึกษาระบบที่แอบแฝงซ่อนเร้นที่ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ที่ปรากฏอยู่ดังเช่น คำพูด และรูปแบบที่สอง คือ การศึกษาวัฒนธรรม ภาษาและสังคมในฐานะที่เป็นระบบของ สัญลักษณ์ที่เอื้อต่อการสื่อสารและการสร้างความหมายในวัฒนธรรมของมนุษย์ โดยโซซูร์ มุ่งเน้นการวิเคราะห์ระบบที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังของการพูดในชีวิตประจำวัน โดยชี้ให้เห็นว่าภาษานั้น มี 2 มิติ คือ มิติเชิงกระบวนการ (paradigmatic) และมิติเชิงวากยสัมพันธ์ (syntagmatic) ดังนั้น การวิเคราะห์ความหมายตามกรอบแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างนิยม จึงหมายถึง การค้นหาความสัมพันธ์อันประกอบด้วยความสัมพันธ์เชิงกระบวนการและความสัมพันธ์เชิงวากยสัมพันธ์

ในการวิเคราะห์เชิงกระบวนการนี้ มีประโยชน์ในการตรวจสอบการแสดงภาพตัวแทนแบบต่างๆ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีประโยชน์อย่างมาก เช่น ในการศึกษาสัญลักษณ์

ต่างๆ ที่อยู่ในบทละคร ภาพยนตร์ที่ถูกนำเสนออย่างมีความหมายภายใต้อุดมการณ์ที่ซ่อนอยู่นั่นเอง ซึ่งนักคิดหลังโครงสร้างนิยมในระยะต่อมา เช่น โรลิ่งด์ บาร์ต ซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป ได้พยายามแก้ไขจุดบอดของโครงสร้างนิยมในประเด็นดังกล่าวและวิเคราะห์ด้านที่ลื่นไหลของความหมายมากยิ่งขึ้น โดยได้ขยายขยายแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาภาษาและความหมายออกไปให้กว้างขึ้นกว่านักภาษาศาสตร์ที่สนใจแค่ตัวอักษร ภาษาพูด และภาษาเขียนเท่านั้น

ในการวิเคราะห์โซซูร์ได้ขยายความต่อไปว่า ทุกอย่างสามารถถูกมองเป็นภาษาได้ หากบรรจุไว้ซึ่งความหมาย เช่น กิริยาท่าทาง รอยสัก การแต่งกาย ฯลฯ โดยเรียกพื้นที่การสื่อสารที่บรรจุความหมายเอาไว้เช่นนี้ว่า ตัวบท (text) และอธิบายว่า ความหมายจะถูกบรรจุอยู่ในพื้นที่ของภาษาที่เรียกว่าตัวบท (text) ซึ่งจะแปรเปลี่ยนได้ตามแต่เงื่อนไข/บริบท (context) ของการสร้างความหมาย เช่น ในยุคเกษตรกรรม ‘ควาย’เคยถูกนิยามว่าเป็นสัตว์ที่มีพระคุณต่อชีวิตชาวนาไทย แต่พอก้าวเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม ความหมายของควายชุดนี้ได้สูญสลายไปและถูกนิยามใหม่ที่แสดงถึงความโง่ หรือล้าหลัง ดังนั้นในมุมมองของโรลิ่ง บาร์ต นักสัญวิทยาที่จะกล่าวถึงต่อไปนั้น ได้ให้ความหมายของสัญยะว่าไม่มีลักษณะหยุดนิ่ง หากแต่มีวงจรของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและสูญสลายไป (life cycle of sign) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความหมายจะแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขหรือยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการที่มนุษย์สร้างสัญยะขึ้นมาแทนที่ตัวอ้างอิงของจริงนั้น ทำให้สัญยะสามารถโยกย้ายข้ามเวลาและพื้นที่ (time and space) ได้ โดยไม่จำเป็นต้องยกวัตถุจริงข้ามเวลาและสถานที่ แต่สามารถใช้สัญยะเป็นตัวแทนของวัตถุจริง ๆ เหล่านั้น เช่น การนำธงชาติไทยไปเป็นสัญยะแทนประเทศและคนไทยในกีฬาโอลิมปิกที่จัดงานแข่งขันอีกทวีปโลกหนึ่ง เป็นต้น

คำถามท้ายบท

1. ขอให้อธิบายความแตกต่างระหว่างภาษากับคำพูดว่ามีความแตกต่างกันอย่างไรตามทัศนะของโซซูร์
2. ขอให้อภิปรายมุมมองเชิงโครงสร้างที่ใช้ในการวิเคราะห์สื่อต่างๆ ตามแนวคิดของโซซูร์ว่ายังสามารถใช้วิเคราะห์ในสถานการณ์ปัจจุบันได้หรือไม่ พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบการอธิบาย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

De Saussure, Ferdinand. (1966). Course in General Linguistics (Edited by Charles Bally and Albert Sechehaye, Translated by Wade Baskin). New York, Toronto, London: McGraw-Hill Book Company.

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี : เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

จิราภา วรเสียงสุข. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยาคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3). ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์. กรุงเทพฯ : วิชาษา.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ:วิชาษา.

ธีรยุทธ บุญมี. (2558). การปฏิวัติสังคมศาสตร์ของโซซูร์ เส้นทางสู่โพสต์โมเดิร์นนิสม์.

สุภางค์ จันทวานิช. (2565). ทฤษฎีสังคมวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 10). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทที่ 10

มายาคติ: โรล็องด์ บาร์ต (Roland Barthes)

10.1 เกริ่นนำ

โรล็องด์ บาร์ต (Roland Barthes) นักวิชาการชาวฝรั่งเศส ผู้วิเคราะห์เกี่ยวกับระบบคุณค่าร่วมสมัยทางสังคมและวัฒนธรรมสมัยใหม่ โดยใช้กระบวนการวิเคราะห์ในแบบสัญวิทยาเพื่อแสดงให้เห็นถึงการสื่อความหมายผ่านระบบสัญญาณ โดยผลงานงานต่างๆ ได้ถูกตีพิมพ์ในนิตยสารวรรณกรรมวิจารณ์ฝรั่งเศส Les Lettres nouvelles และรวบรวมเป็นหนังสือ ชื่อ Mythologies ที่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยว่า “มายาคติ” ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 1957

10.2 โรล็องด์ บาร์ต (Roland Barthes 1915 – 1980)

โรล็องด์ บาร์ต เกิดในปี 1915 ณ แคว้นนอร์มันดี (Normandie) ประเทศฝรั่งเศส หลังจากสำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาเอกแล้ว ได้เป็นอาจารย์ในสถาบันการศึกษาอยู่หลายเมืองและหลายประเทศ เช่น ปารีส (ฝรั่งเศส) บูดาเปสต์ (โรมาเนีย) อเล็กซานเดรีย (อียิปต์) ฯลฯ และในช่วงทศวรรษที่ 1960 – 1970 เป็นช่วงเวลาที่มุ่งมั่นเขียนงานวิจารณ์วรรณกรรมและทฤษฎีด้านวรรณกรรม โดยเน้นการวิเคราะห์ตัวบท (textuality) เป็นหลัก แต่ก็ถูกนักวิชาการฝรั่งเศสบางคน เรียกว่า เป็นพวกกลุ่มวิพากษ์แนวใหม่ (the new criticism) และถูกโจมตีอยู่บ่อยครั้งว่างานเขียนขาดความเคารพต่อนักทฤษฎีรุ่นก่อน ในปี 1977 ภายหลังจากการเสียชีวิตของมารดาตัวเอง ได้กลายมาเป็นแรงบันดาลใจของบาร์ตในการผลิตงานเขียนกึ่งวิชาการแสดงความรำลึกถึงมารดาในหนังสือชื่อ Camera Lucida (1993) ซึ่งเป็นงานเขียนที่วิเคราะห์ภาพเก่า ๆ ที่บันทึกรูปมารดาเอาไว้ และผลิตบทความเรื่อง The Death of the Author (1967) ซึ่งกลายเป็นผลงานชิ้นสำคัญที่ผลักดันให้ทฤษฎีสัญญาวิทยาที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีวิพากษ์แนวมาร์กซิสม์มีมุมมองเชิงวิพากษ์มา เป็นที่แพร่หลายและนักสัญญาวิทยารุ่นหลังได้นำไปขยายความต่อเป็นอย่างมาก

ในการวิเคราะห์ตามแนวทางของสัญญาวิทยาของบาร์ตนั้น ได้กล่าวถึงความหมายสัญญาในฐานะเป็นพื้นที่ชุกชอนอุดมการณ์ หรือที่บาร์ตเรียกว่า มายาคติ (myth) ให้ความหมายถึง กระบวนการสรุปรวบยอดความคิด (conceptualization) ของคนในแต่ละสังคม ต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นผลผลิตทางสังคมและวัฒนธรรมของคนกลุ่มหนึ่ง และต้องใช้รหัส ที่รู้กันเฉพาะในกลุ่มคนกลุ่มเดียวกันเท่านั้นจึงจะเข้าใจความหมายในระดับอุดมการณ์ที่ปรากฏในวัฒนธรรม ความเชื่อในแต่ละสังคม โดยเน้นย้ำว่า ความหมายที่เกิดขึ้นนั้น เป็นความหมายที่ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ (not natural) แต่เป็นการสื่อความหมายในระดับอุดมการณ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับคุณค่าทางวัฒนธรรม ความเชื่อที่มีอยู่ร่วมกันของคนในสังคม และความหมายนั้นถูกทำให้ดูราวกับเป็นธรรมชาติ (naturalization) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ แม้ว่าภาษา ความหมายจะเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยมีเงื่อนไขทางวัฒนธรรมเป็น

ตัวกำหนด แต่สิ่งเหล่านี้ก็เป็นไปโดยที่เราแทบจะไม่ตระหนัก หรือตั้งคำถามใดๆ เลย (what goes without saying) ว่าความหมายนั้นมีที่มาที่ไปอย่างไร ดังนั้นในยุคที่ชน ชั้นกลาง มีอำนาจกำกับควบคุมกลไกทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของสังคมนั้น คุณค่าและบรรทัดฐานแบบชนชั้นกลางหรือชนชั้นกระฎุมพี (bourgeois norms) จะถูกกระจายไปทั่วทุกช่องทางสื่อสาร โดยกระบวนการทำให้วัฒนธรรมดูราวกับเป็นธรรมชาติที่กล่าวมาข้างต้นนี้เอง จะถูกกำกับไว้เพื่อควบคุมอำนาจโดยชนชั้นกลางนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้บาร์ตจึงนำเอาหลักสัญวิทยาของโซซูร์ ในการศึกษาภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง (structural linguistics) มาขยายความเป็นวิธีการหาความรู้แนวสัญวิทยา หรือสัญศาสตร์ ซึ่งเป็นที่นิยมใช้กันในการศึกษากันในแวดวงวรรณคดีวิจารณ์ (literary criticism) และวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) มาใช้ในการวิเคราะห์ตีความประเภทต่างๆ โดยภาพรวมแล้ว สัญวิทยา (semiology) และสัญศาสตร์ (semiotics) แม้จะเป็นศาสตร์ที่อยู่บนพื้นฐานหลักๆ ของการเป็นวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการสื่อความหมาย โดยพิจารณากระบวนการเข้ารหัส (encode) และการถอดรหัส (decode) เพื่อที่จะเข้าใจต่อความหมายที่ถูกสื่อออกมา แต่การศึกษาแนวสัญวิทยานี้จึงถือว่าตัวกำหนดของการสื่อสารไม่ได้ขึ้นอยู่กับกระบวนการของการสื่อสาร แต่ระบบสัญญาณ ถูกควบคุมการกำหนดการสร้างความหมายโดยสังคม สิ่งรอบตัวและลักษณะของวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมนั้นๆ เอง โดยต่อยอดจากแนวคิดของโซซูร์ ที่แบ่งสัญญาณออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกคือ รูปแบบสัญญาณ หรือรูปแบบทางกายภาพของสัญลักษณ์ (signifier) และส่วนที่สองคือ ความหมายของสัญญาณ (signified) นั้นโดยนำมาวิเคราะห์ต่อยอดในกระบวนการสร้างและถ่ายทอดความหมายนั้น โดยได้พัฒนาแนวคิดเรื่องสัญญาณและการสร้างความหมายของโซร์ซุออกไปให้กว้างขึ้น โดยกล่าวว่าความหมายของการสื่อสารมิได้มีอยู่แค่ระดับเดียว แต่ความหมายของการสื่อสารมีอยู่ 2 ระดับ ได้แก่ ระดับที่หนึ่งเรียกว่า ความหมายโดยตรง (denotative meaning) เป็นความหมายลำดับแรกที่มีลักษณะเป็นวัตถุวิสัย (objective)

หรือถ้าเทียบเคียงก็คือเป็นความหมายตามตัวของภาษา (literal meaning) ที่เปิดค้นได้จากพจนานุกรมทั่วไป

ในวิธีการวิเคราะห์ บาร์ทจะให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน ระหว่างรูปสัญลักษณ์ และความหมายสัญลักษณ์ โดยให้คำอธิบายว่า ในรูปสัญลักษณ์นั้นจะมีลักษณะเชิงวัตถุ เช่น เสียง วัตถุ รูปภาพ ส่วนความหมายสัญลักษณ์จะเป็นตัวแทนทางความคิดของสิ่งของต่างๆ ที่ทั้งรูปและความหมายจะรวมตัวกันเรียกว่าสัญลักษณ์ และเสนอวิธีการจัดแยกหมวดหมู่ของสัญลักษณ์ด้วยวิธีการสามแบบ อันประกอบด้วย วิธีการแรก จัดหมวดหมู่ตามวิธีการทำให้ความหมายสัญลักษณ์นั้นเป็นจริง วิธีการที่สอง วิเคราะห์การขยายตัวที่ซ้อนทับกันของความหมายของสัญลักษณ์ที่ต่างๆ และวิธีที่สาม วิเคราะห์ความหมายและการตอบสนองของความหมายต่อรูปสัญลักษณ์ในวัฒนธรรมนั้นๆ โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการของการใช้ภาษาที่สื่อให้เห็นถึงภาพพจน์และความหมายแฝงต่างๆ ที่แสดงออกในวัฒนธรรม จารีต ประเพณี และอุดมการณ์หลักของสังคม เพื่อแสดงให้เห็นถึงความหมายของสัญลักษณ์ในระดับอุดมคติที่ก่อตัวขึ้นในความหมายเดิมที่มีมาก่อนอยู่แล้วแต่ถูกสร้างขึ้นเป็นความหมายในชุดที่สองโดยคนในสังคม เช่น ในปัจจุบันคำว่า ‘ชิง’ หากเปิดค้นในพจนานุกรม จะหมายถึงชื่อไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง เหง้ามีกลิ่น รสเผ็ด ใช้ประกอบอาหารและทำยาได้ และระดับที่สองเรียกว่าความหมายโดยนัย (connotative meaning) เป็นความหมายลำดับที่สองที่มีลักษณะเป็นอัตวิสัย (subjective) หรือบางครั้งก็ถูกมองว่าเป็นการตีความที่ถูกใส่ความหมายเชิงสังคม/วัฒนธรรม (social/cultural meaning) เอาไว้ เช่น คำว่า ‘ชิง’ ที่วัยรุ่นนิยมใช้กันในปัจจุบัน แปลความหมายอีกนัยหนึ่งได้ว่าการอวดใส่กัน หรือ การเกทับกัน ดังนั้น การสร้างความหมาย (signification) จึงจะมีสองระดับเช่นกัน โดยความหมายโดยตรงจะถูกสร้างในขั้นที่หนึ่ง ส่วนความหมายโดยนัยจะถูกสร้างในขั้นที่สอง บาร์ทกล่าวว่า สังคมแต่ละสังคมไม่ได้หยุดการสร้างความหมายเพียงเพื่อสื่อสารในลำดับแรกแค่นั้นเท่านั้น แต่สังคมส่วนใหญ่จะสร้างความหมายในขั้นที่สองด้วย โดยแปลง ‘สัญลักษณ์ (3)’ ให้กลายเป็น ‘รูปสัญลักษณ์’ ในอีกขั้นหนึ่งที่มี ‘ความหมายสัญลักษณ์’ อันเป็นความหมาย

ทางสังคมเพิ่มเข้าไป และกลายเป็น ‘สัญลักษณ์’ ในระดับความหมายโดยนัย/มายาคติ (connotation/myth) อีกทอดหนึ่ง

บาร์ตให้ความสนใจกับการสร้างความหมายในระดับที่สอง (secondary signification) เพราะความหมายโดยนัยมักถูกแต่งเติมออกไปจากการสร้างความหมายในระดับแรก (primary signification) และมักจะเป็นพื้นที่ที่ชุกช่อนอุดมการณ์ทางสังคมเอาไว้ ดังนั้นในความหมายโดยนัยจึงแฝงฝังไปด้วยมายาคติที่ชุกช่อนอยู่ซึ่งเบื้องหลังของมายาคติเหล่านั้นก็คือภาคปฏิบัติการณ์ของอุดมการณ์ต่างๆ ที่สังคมต้องการครอบงำปัจเจกเอาไว้ เช่น มายาคติที่กล่าวว่าผู้หญิงคือเพศที่อ่อนแอ เข้าใจยาก เน้นแต่อารมณ์ และมายาคติที่กล่าวว่าผู้ชายคือเพศที่เข้มแข็ง มีเหตุผล มีผล ซึ่งเบื้องหลังกรอบวิธีคิดดังกล่าวก็ถูกผลิตออกมาจากอุดมการณ์ที่เชื่อว่าเพศชายมีอำนาจมากกว่าเพศหญิง อย่างไรก็ตาม บาร์ตได้ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมด้วยว่า ที่ใดก็ตามที่มีมายาคติทำงานอยู่ ที่นั่นก็จะมีการผลิตมายาคติต่อต้าน (counter-myth) อยู่ด้วย ดังนั้นมายาคติต่างๆ จะอยู่ในสนามการต่อสู้ทางความหมายอยู่ตลอดเวลา

ในบทความเรื่อง The Death of the Author กล่าวว่าภาษาและวรรณกรรมต่างๆ นั้น ไม่ได้เป็นช่องทางการสื่อสารที่เกิดจากเจตจำนงของผู้ประพันธ์ (authorial intention) เพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้ามผู้อ่าน (reader) ก็สามารถสร้างความหมายได้เอง ไม่ว่าผู้ประพันธ์นั้นจะมีความตั้งใจหรือเจตนาสื่อสารอะไรออกมาก็ตาม ดังนั้นตัวบททุกชนิดล้วนมีความลื่นไหล ไม่ตายตัว และเปิดกว้างต่อการตีความอยู่ตลอดเวลา ซึ่งบาร์ตเรียกปรากฏการณ์แห่งโลกความหมายดังกล่าวว่าเป็น อวสานของผู้ประพันธ์ (death of the author) จะเห็นได้ว่าในทัศนะของบาร์ต ความหมายไม่จำเป็นต้องกำหนดมาแล้วผ่านภาษา เพราะความหมายไม่เคยมีหนึ่งเดียว (no single meaning) แต่เป็นความลื่นไหลของความหมาย (the play of meanings) ไปตามผู้อ่าน ผู้ตีความสาร ผู้รับสารมีอำนาจเข้าร่วมเป็นผู้สร้างความหมายจากตัวบท (co-author of the text) แนวคิดดังกล่าวนี้ถือเป็น

จุดยืนหลักของกลุ่มสำนักโครงสร้างนิยม (post-structuralism) ที่ย้ายความสนใจจากการวิเคราะห์ตัวบทมาสู่การศึกษาผู้อ่าน (reader) มากขึ้น และภายหลังแนวคิดนี้ได้กลายเป็นแนวคิดที่มีผลอย่างมากต่อนักสัญวิทยาวิพากษ์ในเวลาต่อมา เช่น ฌาคส์ แดร์ริดา รวมถึงกลุ่มทฤษฎีวิพากษ์แนววัฒนธรรมศึกษาแห่งอังกฤษ (British cultural study)

คำถามท้ายบท

1. ขอให้อธิบายแนวคิดเรื่องการสื่อความหมายในระดับมายาคติตามแนวคิดของ บาร์ตที่เกิดขึ้นในสังคมไทยพร้อมยกตัวอย่างประกอบการอธิบาย
2. ขอให้อธิบายว่า การสื่อความหมาย 3 ระดับ ได้แก่ ความหมายตรง ความหมายแฝง และความหมายในระดับมายาคติหรือความหมายในระดับวัฒนธรรม มีความแตกต่างกันอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Barthes, Roland. (1993). *Camera Lucida*. Translated by Richard Howard.

London, England: Vintage Classics.

Newton, K.M. (1997). Roland Barthes: 'The Death of the Author'. In: Newton,

K.M. (eds) *Twentieth-Century Literary Theory*. Palgrave, London.

https://doi.org/10.1007/978-1-349-25934-2_25

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี : เศรษฐศาสตร์*

การเมืองกับสื่อสารศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

จิราภา วรเสียงสุข. (2559). *ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. ห้างหุ้นส่วน

จำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยม*

กับการศึกษารัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ:วิภาษา.

โรล็องด์ บาร์ตส์. (2558). *มายาคติ: Mythologies*. (วรรณพิมพ์ อังคศิริสรรพ, ผู้แปล; พิมพ์

ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ : คบไฟ.

สุภางค์ จันทวานิช. (2565). *ทฤษฎีสังคมวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 10)*. สำนักพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทที่ 11

ทฤษฎีวัฒนธรรม การบริโภค: ฌอง โบดริยาร์ด (Jean Baudrillard)

11.1 นำเรื่อง

ฌอง โบดริยาร์ด (Jean Baudrillard) เกิดในปี 1929 ณ เมืองแร็งส์ (Reims) ประเทศฝรั่งเศส ในปี 1966 โบดริยาร์ดได้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกด้านสังคมวิทยาที่มหาวิทยาลัยปารีสที่ 10 นองแตร์ (University of Paris – X Nanterre) หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้ว ได้เริ่มเข้าทำงานเป็นอาจารย์สอนด้านสังคมวิทยาที่มหาวิทยาลัยปารีสที่ 10 และดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ในปี 1972 ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เอง

โบดริยาร์ดได้เริ่มขยับขยายความสนใจมิติของการบริโภควัตถุมาสู่มิติการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ และความหมายมากขึ้น และเป็นนักคิดหลังโครงสร้างนิยมคนหนึ่งที่วิจารณ์องค์ความรู้ของยุคสมัยใหม่และระบบทุนนิยมในช่วงปลายศตวรรษที่ 20

11.2 มอง โบดริยาร์ด (Jean Baudrillard 1929–2007)

โบดริยาร์ดเป็นนักวิชาการที่มีได้รับเอาอิทธิพลจากแก่นักวิชาการคนใดคนหนึ่ง หรือสำนักคิดใดสำนักหนึ่งเท่านั้น หากแต่นำความคิดของเขาได้รับอิทธิพลมาจากนักวิชาการหลายท่านจากหลายสำนัก โดยแนวคิดของโบดริยาร์ดได้พัฒนาขึ้นในช่วงกลางศตวรรษที่ 20 บริบททางวิชาการในขณะนั้นเป็นช่วงที่ทฤษฎีสังคมวิทยาแนววิพากษ์กำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก

ในช่วงการทำงานนั้น เป็นสังคมในยุคศตวรรษที่ 20 ที่พลังการผลิตได้ก้าวหน้าขึ้นจนทำให้ระบบทุนนิยมเริ่มเผชิญกับปัญหาใหม่ ๆ เช่น การมีอุปทานที่ล้นเกิน (oversupply) หรือการที่สินค้าและบริการในตลาดเริ่มขายตัวเองไม่ได้อีกต่อไปแล้ว ทำให้วัฒนธรรมและระบบสัญลักษณ์ถูกผนวกในเข้ากับระบบอุตสาหกรรมสมัยใหม่ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการบริโภคสินค้าในท้องตลาดเพิ่มขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ตัวโบดริยาร์ดเองสนใจวิเคราะห์ในมิติการบริโภค (consumption) มากกว่ามิติการผลิต และได้ปรับเปลี่ยนวิธีวิเคราะห์สินค้าจากมิติเศรษฐกิจมาสู่มิติทางวัฒนธรรม โดยให้คำนิยามว่า สินค้า (commodity) คือ ผลผลิตรูปธรรมที่สุดของวัฒนธรรม เนื่องจากกระบวนการผลิต การแพร่กระจาย การบริโภคสินค้าต่างๆ จะมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขของวัฒนธรรมในแต่ละสังคม ดังนั้นสินค้าจึงถูกผลิตขึ้นมาในรูปแบบที่แตกต่างกันในแต่ละสังคม เพื่อสนองต่อผู้บริโภคที่แตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ เป้าหมายการผลิตในช่วงศตวรรษดังกล่าวนี้ จึงมิได้เป็นไป

เพื่อประโยชน์ของการใช้สอยแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคในรูปแบบที่หลากหลายและแพร่กระจายไปสำหรับผู้บริโภคแตกต่างกันเพื่อกระตุ้นให้เกิดการบริโภค จนอาจกล่าวได้ว่า สินค้าเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งวัฒนธรรม ซึ่งนอกจากสินค้าจะมีสัมพันธ์กับรสนิยมของผู้บริโภคอย่างมากแล้ว สินค้ายังมีหน้าที่หลักในการธำรงรักษาภูมิกษัตริย์ทางวัฒนธรรมไปด้วย กล่าวคือ เป็นกลไกธำรงรักษาชนชั้นทางเศรษฐกิจและสังคม (social / economic class) นั้นเอง

โบดริยาร์ด ได้จำแนกประเภทของสินค้าออกเป็นสองประเภทหลัก ๆ คือ สินค้าทั่วไป (consumer commodity) กับสินค้าทางวัฒนธรรม (cultural commodity) ซึ่งในขณะที่สินค้าทั่วไป ถูกนำมาบริโภคเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก แต่สินค้าทางวัฒนธรรมจะเป็นสินค้าที่มีผลกระทบในระดับจิตใจ จิตวิญญาณ (spiritual impact) เช่น การบริโภคสินค้าที่มียี่ห้อต่างๆ แตกต่างกันไป ทั้งที่ในความเป็นจริงนั้นมีคุณค่าในการใช้สอยไม่แตกต่างกัน และย้ำว่าสินค้าทางวัฒนธรรมเป็นสินค้าที่ขายสัญลักษณ์เป็นหลัก โดยเน้นขายคุณค่า ความหมาย รสนิยม และรูปแบบการใช้ชีวิต ฯลฯ

ในหนังสือ The System of Objects (1968) ของโบดริยาร์ด นับเป็นหนังสือเล่มแรก ๆ ที่อธิบายประเด็นการวิเคราะห์สัญลักษณ์ในฐานะที่เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ โดยอธิบายว่า วัตถุ (object) ต่างๆ ไม่ได้เป็นเพียงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อการบริโภคเท่านั้น หากแต่วัตถุที่บริโภคได้เข้ามากำหนดความหมายในพื้นที่ชีวิตประจำวันของปัจเจกด้วย กล่าวคือ คน กับ วัตถุ ที่เลือกบริโภคนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น โดยโบดริยาร์ดได้จำแนกระดับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัตถุดังกล่าว หรือเรียกว่า ตรรกะของการบริโภค (logic of consumption) ออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ 1) ตรรกะของมูลค่าใช้สอย (logic of use value) / ตรรกะเชิงอรรถประโยชน์ (logic of utility / practical) หมายถึง

ความสัมพันธ์ที่มนุษย์บริโภคเพื่อประโยชน์ใช้สอย เช่น การกินข้าวเพื่อให้อิ่มท้อง ซื้อ
กระเปาะเพื่อบรรจุของ ซื้อเสื้อกันหนาวในช่วงฤดูหนาว เป็นต้น 2) ตรรกะของมูลค่า
แลกเปลี่ยน (logic of exchange value) / ตรรกะเชิงความเท่ากัน (logic of
equivalence) หมายถึง ความสัมพันธ์ที่มนุษย์เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกันโดยมีสิ่งของ
เป็นตัวกลาง เช่น มนุษย์แปลงวัตถุเป็นสินค้า และนำเงิน ซึ่งเป็นวัตถุอีกชนิดหนึ่ง มาซื้อ
หรือเป็นตัวกลางที่เชื่อมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ 3) ตรรกะของการแลกเปลี่ยนเชิง
สัญลักษณ์ (logic of symbolic exchange) หรือตรรกะเชิงคุณค่านามธรรม (logic of
ambivalence) หมายถึง วัตถุนั้นได้กลายเป็นสัญลักษณ์ (symbol) บางอย่าง ที่ม
ีความหมายบางอย่างกับปัจเจก และตัวปัจเจกใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวสื่อสารแลกเปลี่ยน
ความหมายกับผู้อื่น การให้ของที่ระลึกงานฌาปนกิจ การให้ของขวัญปีใหม่ เป็นต้น
ตรรกะนี้ถือเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างกันโดยผ่านระบบสัญลักษณ์ที่แนบมาใน
ตัววัตถุนั้นๆ และ 4) ตรรกะของมูลค่าเชิงสัญลักษณ์ (logic of sign value) หรือตรรกะของ
ความแตกต่าง (logic of difference) จะเกิดขึ้นเมื่อสถานะของตัววัตถุที่บริโภคถูก
เปลี่ยนเป็นสัญลักษณ์ (sign) และมนุษย์ใช้สัญลักษณ์นั้นเปรียบเทียบกับสัญลักษณ์อื่น ๆ เพื่อสร้าง
ความแตกต่างระหว่างมนุษย์ด้วยกัน เช่น รถยนต์สามารถเป็นยานพาหนะนำพาไปถึง
จุดหมายได้เหมือนกัน แต่ทว่ารถอีโคคาร์กับรถหรูอย่างเบนซ์ ก็อาจเป็นสัญลักษณ์ที่จำแนก
ความแตกต่าง (distinguish) ระหว่างผู้ขับขี่กับผู้เป็นเจ้าของออกจากกัน ซึ่งโบ德里ยาร์ดได้
ให้ความสนใจกับตรรกะในระดับนี้มากที่สุด

ทั้งนี้ในการสร้างสัญลักษณ์ให้กับวัตถุทำได้หลายวิธี เช่น สร้างหีบห่อบรรจุผลิตภัณฑ์
สินค้า (packaging) การตั้งตราสินค้า (branding) การกำหนดราคา (price) โดยผลที่
ตามมาของการสร้างสัญลักษณ์ให้กับวัตถุก็คือ สถานภาพพิเศษ (prestige) ให้กับผู้เสพ หรือ
ครอบครองวัตถุนั้นๆ ซึ่งโบ德里ยาร์ดกล่าวว่าตามตรรกะของมูลค่าเชิงสัญลักษณ์ มนุษย์มิได้

บริโภคหรือครอบครองวัตถุแค่รูปธรรมเท่านั้น แต่ยังเสพสัญญาะพวงติดไปด้วย เช่น การตีพิมพ์ราคาแพง เพื่อบ่งบอกรสนิยมและฐานะทางเศรษฐกิจสังคมของผู้ตีพิมพ์ เป็นต้น ซึ่งการเสพมูลค่าเชิงสัญญานี้จะทำให้การบริโภคเป็นไปได้ไม่สิ้นสุด เพราะการบริโภคนั้นๆ ไม่ได้เกิดจากความต้องการที่แท้จริง แต่เกิดจากสัญญาะที่ทำให้มนุษย์ต้องการบริโภคเพื่อสร้างความแตกต่าง (need for difference) ด้วยเหตุนี้ สัญญาะจึงได้เข้ามากำหนดแบบแผนการบริโภคของผู้คนและถือเป็นกลไกที่ระบบทุนนิยมยุคใหม่ใช้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม (added value) และกระตุ้นให้เกิดการบริโภค เนื่องจากวัตถุไม่ได้มีมูลค่าที่แท้จริงของตัวเอง หรือในภาษาสัญวิทยาเรียกว่า ตัวอ้างอิง (referent) แต่วัตถุมีมูลค่าที่เกิดจากตัวสัญญาะที่ถูกสร้างขึ้นจากสัญญาะนั้นเอง

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจจะกล่าวโดยสรุปได้ว่า เจตจำนงของการบริโภค ไม่ใช่เพียงแค่การเสพเชิงวัตถุเท่านั้น หากแต่เป็นการเสพคุณค่าในเชิงสัญญาะอีกด้วย เป้าหมายแห่งการบริโภคสัญญาะจึงเป็นไปเพื่อการสร้างอัตลักษณ์ (identity) หรือการบอกว่า เราเป็นใคร และเหมือนหรือต่างจากคนอื่นอย่างไร โบ德里ยาร์ด อธิบายว่า ในการบริโภคจึงมีทั้งการบริโภคเพื่อการเลียนแบบ (imitation) คือ การบริโภคเพื่อให้เราเหมือนและเป็นเช่นเดียวกับคนอื่นที่อยู่ในกลุ่มสังคมเดียวกับเรา และการบริโภคเพื่อการสร้างความแตกต่าง (distinction) เพื่อให้เราต่างจากคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม

ในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 สื่อประเภทอิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยในทัศนะเชิงวิพากษ์ของโบ德里ยาร์ดที่มีต่อเทคโนโลยีและสื่อต่างๆ ในสังคมหลังสมัยใหม่นั้นให้ความเห็นว่า สื่อต่างๆ ไม่ได้เป็นไปเพื่อถ่ายทอดสารสนเทศอย่างแท้จริง ในทางตรงกันข้าม เป้าหมายหลักของการผลิตภาพตัวแทนก็คือการครอบงำ เพื่อสร้างผลกำไรทางเศรษฐกิจและประโยชน์ในทางการเมืองของกลุ่มอำนาจต่างๆ ด้วยเหตุนี้จึงอธิบาย

ไว้ในหนังสือเรื่อง Simulacra and Simulation (1994) ว่า สารสนเทศจะบ่อนทำลาย (devour) เนื้อหาของตัวเอง และยังจะทำลายการสื่อสารและสังคมของมนุษย์อีกด้วย ในทัศนะของโบ德里ยาร์ด สารสนเทศจึงถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการสร้าง ความสับสนยุ่ง (entropy) และสร้างภาพนิมิต หรือโลกเสมือนจริง

ในการวิเคราะห์ภาพตัวแทน (representation) นั้น ได้ให้คำอธิบายว่าภาพตัวแทนเป็นระบบภาษาที่เชื่อมโลกของสัญญาณ (sign) กับโลกของความเป็นจริง (the real) เข้าไว้ด้วยกัน โดยโบ德里ยาร์ดได้แบ่งยุคความคิดเกี่ยวกับสัญญาณออกเป็น 4 ยุค ในหนังสือเรื่อง Symbolic Exchange and Death (1993) มีใจความสำคัญเกี่ยวกับสัญญาณว่า สภาวะหลังสมัยใหม่ (post-modernism) ถือเป็นจุดสิ้นสุดของยุคสัญญาณในแบบดั้งเดิม กล่าวคือ สัญญาณของยุคหลังสมัยใหม่อาจไม่ได้มีความสัมพันธ์อันใดกับของจริงเลย หรืออาจกลายเป็นภาพนิมิตที่สมบูรณ์ในตัวเอง (a sign is 'its own pure simulacrum') ตัวอย่างเช่น ภาพยนตร์ที่สามารถสร้างสัญญาณแบบภาพนิมิตของสัตว์ประหลาดเอเลี่ยนส์ และก๊อตซิลล่า ฯลฯ ซึ่งโบ德里ยาร์ดได้วิเคราะห์กระบวนการสร้างภาพนิมิต โดยจำแนกออกเป็นยุคต่างๆ 4 ช่วง ดังนี้ 1) ยุคก่อนสมัยใหม่ หรือยุคการสร้างภาพนิมิตในลำดับแรก (first-order simulation) หมายถึง ช่วงฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) ในโลกตะวันตก ในยุคนี้เป็นยุคที่สัญญาณกับของจริงนั้นเชื่อมโยงกับของจริงอย่างแนบแน่น สัญญาณต่างๆ เช่นภาพและเสียงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความเป็นจริงขั้นพื้นฐาน ความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาณและของจริงจะอยู่ในลักษณะของ การทำเทียมและเลียนแบบ (counterfeit) ซึ่งผู้คนยังพอจำแนกได้ว่าอะไรเป็นของจริง/ของปลอม เช่น ภาพวาด ปูนปั้น แผนที่ ฯลฯ 2) ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการในยุโรป หรือยุคการสร้างภาพนิมิตในลำดับที่สอง (second-order simulation) ในยุคนี้ เป็นยุคที่สัญญาณเริ่มเป็นมากกว่าภาพตัวแทนโดยสัญญาณต่างๆ จะปิดบังและบิดเบือนความเป็นจริงขั้นพื้นฐานบางอย่างเอาไว้ แต่ยังมีความสัมพันธ์

เชื่อมโยงอยู่กับสิ่งที่ดำรงอยู่จริงอยู่บ้าง หรืออาจจะเรียกได้ว่า เป็นยุคของการผลิตซ้ำของจริง ได้เหมือนยิ่งกว่าจริง เช่น การเกิดขึ้นของภาพถ่าย ภาพข่าว การสำเนาด้วยเครื่องถ่ายเอกสาร ฯลฯ ในยุคนี้ของจริงเป็นเช่นไร สำเนา ก็จะทำซ้ำออกมาเหมือนกันกับต้นฉบับ เช่นนั้น โดยที่ยังมีตัวอ้างอิงของจริงอยู่และสามารถผลิตซ้ำออกมาได้เป็นจำนวนมาก ๆ ตามตรรกะของระบบอุตสาหกรรม และ 3) ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม หรือยุคการสร้างภาพนิมิตในลำดับที่สาม (third-order simulation) เป็นยุคที่ สัญญาปิดบังการที่ความ เป็นจริงพื้นฐานบางอย่างไม่ได้ดำรงอยู่จริง เช่น อนุสาวรีย์ รูปเคารพต่างๆ ซึ่งในยุคนี้ เป็นจุดเริ่มต้นของสังคมบริโภคนิยมที่สัญญาได้ถูกใช้เป็นเครื่องหมายแสดงสถานะและอำนาจ ผ่านการบริโภคสินค้า/วัตถุต่างๆ ทั้งนี้โบดริยาร์ดกล่าวว่า โลกแห่งภาพนิมิตจะมีลักษณะทั้งเป็นของปลอมที่ถูกทำขึ้น (hype/deception) และเป็นของที่พรางเลือนความจริงออกไป (obfuscation/obscure) เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า การยุบรวมของสัญญา (implosion of signs) ซึ่งหมายความว่า ไม่มีเส้นกั้นแบ่งระหว่างรูปสัญญากับความหมายสัญญาและตัวอ้างอิงของจริงอีกต่อไป 4) ยุคหลังอุตสาหกรรม เป็นยุคสังคมสารสนเทศซึ่งมีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นส่วนสำคัญในวิธีการผลิตของผู้คน และสัญญาไม่ได้มีความสัมพันธ์ใดๆ เลยกับความเป็นจริง สัญญาจึงเป็นเพียงความจริงเสมือนหรือภาพจำลองเท่านั้น ในยุคนี้เองที่ตรรกะการผลิต/บริโภคของสังคมทุนนิยมได้เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ตรรกะของการสร้างภาพนิมิต (logic of simulation) ซึ่งตัวโบดริยาร์ดเองได้สนใจศึกษาตรรกะของการสร้างภาพนิมิตที่อยู่ในยุคสังคมหลังอุตสาหกรรม โดยอธิบายว่า แม้ว่าภาพนิมิตกับตัวอ้างอิงของจริงจะไม่มี ความสัมพันธ์กันเลย ในยุคดังกล่าวนี้ แต่ภาพนิมิตนี้ กลับทำให้ผู้คนมีแนวโน้มจะถูกล่อลวง (seduced) ด้วยอำนาจของสัญญามากยิ่งขึ้น เนื่องจากผู้บริโภคสัญญาเริ่มขาดศรัทธาในการจำแนกแยกแยะระหว่างของจริงกับสิ่งลวง โดยอธิบายว่า เหตุผลสำคัญที่ทำให้ภาพนิมิตมีอำนาจแห่งการล่อลวง (power of seduction) เป็นเพราะด้านหนึ่งสัญญาได้ถูกสร้างขึ้นอย่างแนบเนียนและมีกลยุทธ์อันแยบยลจนผู้คนแยกของจริงกับของลวงไม่ได้

ชัดเจน ทำให้การจำแนกแยกแยะของผู้บริโภคได้ลดลงน้อยลง ในอีกด้านหนึ่งการที่ผู้คนมีแนวโน้มเสพภาพตัวแทนภาพนิมิตโดยที่ไม่มีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับของจริงรองรับนั้น ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เราตกอยู่ใต้อำนาจล่อลวงของโลกสัญญาณดังกล่าวได้ ดังนั้นในการวิเคราะห์ภาพนิมิตทุกครั้ง จึงต้องให้ความสำคัญกับผู้ประกอบสร้างภาพนิมิต (power of simulate) และกำหนดความเป็นจริง (reality) นอกจากนี้ โบตริยาร์ดยังกล่าวเพิ่มเติมว่าการที่โลกทุกวันนี้เต็มไปด้วยการลอกเลียนแบบและสร้างสถานะเสมือนจริง อันทำให้ผู้คนเริ่มห่างไกลออกไปจากแหล่งที่มาของต้นฉบับ (original) มากขึ้นทุกวัน จะทำให้ผู้คนมีแนวโน้มตกอยู่ในสภาพของการโหยหาอดีต (nostalgia) ที่พยายามจะรำลึกให้ได้ว่าต้นฉบับหรือของจริงดั้งเดิมเคยเป็นอย่างไร เช่น การแต่งกายด้วยชุดไทยแบบย้อนยุค หรือชอบชมภาพยนตร์ย้อนยุค เป็นต้น

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายตรรกะของการบริโภค (logic of consumption) ตามแนวคิดของ โบตริยาร์ดว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร และยกตัวอย่างรูปแบบของการบริโภคตามตรรกะดังกล่าวประกอบคำอธิบาย
2. ขอให้ยกตัวอย่างปรากฏการณ์การบริโภคที่ส่งผลให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้นของคนในสังคม และท่านมีแนวทางอย่างไรในการลดช่องว่างของชนชั้นที่เกิดจากการบริโภสดังกล่าว ขอให้อภิปรายพร้อมยกตัวอย่างประกอบ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Baudrillard, J. (1968). The System of Objects. London: Verso.

-----.. (1993). Symbolic Exchange and Death. London: Sage.

-----.. (1998). The Consumer Society: Myths and Structures. London: Sage.

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี: เศรษฐศาสตร์
การเมืองกับสื่อสารศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

จิราภา วรเสียงสุข. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก. (พิมพ์ครั้งที่ 3). ห้างหุ้นส่วน
จำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับ
การศึกษารัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทยจำกัด

สุภางค์ จันทวานิช. (2565). ทฤษฎีสังคมวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 10). สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทที่ 12

อำนาจ และวาทกรรม: มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)

12.1 เกริ่นนำ

นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส เกิดที่เมืองปัวติเย (Poitiers) ประเทศฝรั่งเศส มีโอกาสได้ประกอบอาชีพทางด้านจิตวิทยาและทำหน้าที่แพทย์ฝึกหัด ณ โรงพยาบาลโรคจิตที่โรงพยาบาล St.Anne's mental hospital ที่เมืองปารีส (Paris) โดยเป็นนักสังคมวิทยาคนแรกๆ ที่เริ่มตั้งคำถามถึงความสัมพันธ์ในเรื่อง ความรู้กับอำนาจและเน้นระดับของความ เป็นภาววิสัย (level of objectivity) ในการวิเคราะห์สังคม และให้ความสนใจระดับของความเป็นภาววิสัยที่เรียกว่า วาทกรรม/ปฏิบัติการ (discourse/practice) อำนาจและ

ความรู้ คุณูปการที่สำคัญต่อแวดวงวิชาการของฟูโกต์ คือ การรื้อสร้าง ความหมายของ คำว่า อำนาจ และพยายามชี้ให้เห็นว่าอำนาจในสังคมสมัยใหม่ มิได้มีแค่อำนาจที่มีลักษณะ รวมศูนย์ เป็นระบบชัดเจน หรือมีสถาบันที่แน่ชัดรองรับเท่านั้น หากแต่อำนาจในสังคมยังมี ด้านที่แนบเนียนและแทรกซึมทั่วทั้งสังคม ซึ่งฟูโกต์เรียกอำนาจดังกล่าวนี้ว่า อำนาจชีวะ (bio-power) ในความหมายถึงอำนาจที่ไม่ยึดโยงผูกติดกับตัวบุคคลหรือศูนย์กลางอำนาจ แต่มีอิทธิพลและเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์มากกว่าอำนาจในลักษณะใดๆ ในสังคม

12.2 มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault 1926–1984)

บริบทสังคม ในช่วงพัฒนางานวิชาการขณะนั้น อยู่ในช่วงทศวรรษที่ 1960 ที่งาน วิชาการของฝรั่งเศสกำลังประสบกับวิกฤตศรัทธาต่อสำนักสาขาวิชาที่มีอยู่ เพราะไม่ สามารถหาคำตอบที่เป็นทางออกแก่สังคมได้ และเป็นยุคที่เชื่อว่า ปัญญาชน คือผู้มีบทบาท เป็นอย่างยิ่งที่ในการที่จะนำสังคมไปสู่การเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของฟูโกต์ นั้น ให้ความเห็นว่า ความรู้ที่เกิดจากปัญญาชน ไม่สามารถสร้างให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ใดๆ เพราะปัญญาชนเองก็อาจถูกรวบงำ วาทกรรมที่เกิดขึ้นจากปัญญาชน จึงเป็นส่วน หนึ่งของระบบอำนาจ ดังนั้นกลุ่มบุคคลที่จะต้องได้รับการเยียวยาและปลดปล่อยก่อน ก็คือ ปัญญาชนนั่นเอง

ในการอธิบายความจริงที่ปรากฏขึ้นในสังคมนั้น ฟูโกต์ มีพื้นฐานความเชื่อที่ เกี่ยวกับความจริงว่า การรับรู้ความจริงที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น ไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการ รับรู้ของสมอง แต่ความจริงถูกสร้างขึ้นผ่านระบบภาษาและอิทธิพลจากปัจจัยอื่นๆ เช่น ศิลปะ วรรณกรรม สถาปัตยกรรม จนถึงข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งทั้งหมดล้วนมีส่วน ในการสร้างความจริงในสังคมทั้งสิ้น ความจริงจึงไม่ใช่สิ่งที่ถูกค้นพบ แต่ความจริงถูกสร้าง ขึ้นจากกฎเกณฑ์ที่กำหนด ซึ่งในสังคมหนึ่งๆ จะมีระเบียบวิธีในการจัดการกับความจริง (regime of truth) สิ่งนั้นก็คือวาทกรรม ที่จะทำหน้าที่ในการสร้างความจริงให้เกิดขึ้น

สร้างให้เกิดการยอมรับ และสร้างให้คนในสังคมแยกแยะสิ่งถูก ผิดภายใต้กรอบความรู้ที่ถูกสร้างขึ้น ดังนั้นในทัศนะของฟูโกต์ เมื่อความจริงเป็นสรรพสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ถูกแสดงออกมาผ่านปฏิบัติการทางภาษา และส่งผลต่อการตัดสินใจ กำหนดว่าสิ่งใดจริง สิ่งใดไม่จริงแล้ว ความจริงจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบของอำนาจ หรืออีกนัยหนึ่ง ความจริงก็คือ อำนาจนั่นเอง ฟูโกต์ จึงให้ความหมายความจริงว่าเป็น การรวมตัวของกฎที่มีการแยกระหว่างสิ่งที่จริง (the true) กับสิ่งที่ไม่จริง (the false) และมีอำนาจที่ผูกอยู่กับสิ่งที่จริงด้วย ดังนั้นการนิยามจึงเป็นกลไกทางสังคมที่มีอำนาจในการกำหนด ควบคุม และบงการคนในสังคม

หากศึกษาพัฒนาทางการทางความคิดของฟูโกต์ในช่วงแรกนั้น เช่น ในช่วงปี 1980 จะพบว่า งานส่วนใหญ่มุ่งเน้นการศึกษาความสัมพันธ์ของความรู้ ภาษา ความจริง การก่อรูปของวาทกรรม และพื้นที่ปฏิบัติการทางวาทกรรม เช่น การแพทย์สมัยใหม่ สถาบันบำบัดจิตเวช คุก โดยตัวอย่างเหล่านี้ เป็นตัวอย่างของพื้นที่ที่ทำให้ความสัมพันธ์ของความรู้ ภาษา ความจริง และการก่อรูปทางวาทกรรมเกิดขึ้นได้ โดยในการศึกษาความจริง ซึ่งเป็นการศึกษาปฏิบัติการวาทกรรมนี้ ฟูโกต์ เสนอวิธีวิทยาแบบโบราณคดี (archaeology) ที่มีจุดเน้นสำคัญในการปรับเปลี่ยนความคิดจากที่เคยมองมนุษย์เป็นวัตถุในการศึกษา (order thing) มาเน้นศึกษาโครงสร้างทางวาทกรรม (order of discourse) โดยค้นหารอยแยก/การแตกหัก (rupture/discontinuity) ของโครงสร้างทางความคิด กรอบความรู้ ในช่วงเวลาต่างๆ ของประวัติศาสตร์ เปรียบเสมือนนักโบราณคดีที่ขุดคุ้ยลงไปในพื้นที่ โดยลักษณะเด่นของวิธีวิชาคือ ไม่สนใจตัวบุคคลสำคัญและเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ซึ่งในส่วนนี้จะแตกต่างจากวิธีวิทยาและความสนใจของประวัติศาสตร์ของมาร์กซ แต่มุ่งให้ความสนใจกับเรื่องราวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน ความสัมพันธ์ทางสังคม และคนตัวเล็กตัวน้อยในสังคม โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยหรือคนชายขอบ เช่น คนบ้า คนคุก ผู้ที่มีความเปราะบางทางเพศ เป็นต้น เพราะชนกลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มหลักที่ถูกอำนาจในรูปของกรอบความรู้เบียดขับให้กลายเป็นอื่น (others) ในสังคม

ในการศึกษา 푸โกต์เสนอให้มองวาทกรรมด้วยเกณฑ์ 3 ประการ 1) การก่อรูปทางวาทกรรม (discursive formation) ผู้ศึกษาต้องวิเคราะห์หาการก่อตัวของวาทกรรมซึ่งขึ้นอยู่กับชุดของกฎเกณฑ์ (set of rules) ต่างๆ ในสังคม เนื่องจากวาทกรรม เป็นความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ถูกนิยามว่าเป็นความจริง ภายใต้กรอบความรู้แบบหนึ่งอันเป็นผลจากปฏิบัติการของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการนิยามความหมาย วาทกรรมจึงทำหน้าที่เชื่อมโยงความรู้กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจเสมอ 2) เกณฑ์ของการเปลี่ยนผ่านของวาทกรรม ผู้ศึกษาต้องวิเคราะห์ว่าวาทกรรมมีการปรับเปลี่ยนภายในและมีจุดเปลี่ยนในการก่อตัวของเกณฑ์ใหม่อย่างไรบ้าง และ 3) เกณฑ์ของการเชื่อมโยง ผู้ศึกษาต้องวิเคราะห์ชุดของความสัมพันธ์ที่นิยามและกำหนดเงื่อนไขของวาทกรรมนั้น เพื่อให้เห็นความเกี่ยวข้อง กับวาทกรรมอื่น ๆ รวมทั้งปฏิบัติการที่ไม่ใช่วาทกรรม ซึ่งวาทกรรมนั้นทำงานอยู่ ซึ่งในการวิเคราะห์จะชี้ให้เห็นถึงกลไกทางอำนาจที่มาพร้อมกับวาทกรรมที่เข้าขงการเรือนร่างมนุษย์จากการผนวกรวมเข้ากับกลไกต่างๆ และแทรกซึมอยู่ในทุกความสัมพันธ์ของสังคม เช่น กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การอบรมขัดเกลา การศึกษา เป็นต้น โดยการใช้อำนาจในรูปแบบใหม่นี้ มุ่งกระทำต่อจิตใต้สำนึก/จิตวิญญาณของมนุษย์ให้เกิดการสยบยอม จากการที่มนุษย์ยอมรับความรู้ใดความรู้หนึ่งว่าเป็นความจริง ความรู้นั้นก็จะมีอำนาจมากำกับควบคุมตัวเราโดยไม่จำเป็นต้องมีตัวตนของผู้บังคับ แต่เราจะบังคับตนเองผ่านการควบคุม/บงการ “เรือนร่าง/ร่างกาย” (the body) 푸โกต์เรียกร่างกายของผู้บังคับตนเองได้ว่า ตัวตนที่สยบยอมต่ออำนาจ (docile body) อันหมายถึง ร่างกายที่เชื่อฟังและปฏิบัติตาม ซึ่งฟูโกต์อธิบายว่าอำนาจชนิดนี้จะพลางตัวเองอย่างแยบยลในนามของ ความรู้ (knowledge) ที่ถูกสถาปนาขึ้นเป็นระบอบความจริง (regime of truth) ซึ่งจะสามารถเห็นการเคลื่อนไหวของพลังอำนาจต่างๆ ที่ไม่ได้เปิดเผยออกมาให้เห็นตรงๆ ได้ผ่านปฏิบัติการผ่านเรือนร่างของมนุษย์

ดังนั้นในทัศนะของฟูโกต์ ความรู้ และอำนาจ จึงเป็นสิ่งที่ควบคู่กันเสมอ เพราะสิ่งใดจะกลายเป็นความรู้ได้จะต้องอาศัยอำนาจความเชื่อของผู้ที่คนในสังคม และในทางกลับกันความรู้ก็จะก่อให้เกิดอำนาจตามมา อำนาจในรูปแบบใหม่นี้จึงอยู่ในรูปแบบของ

กรอบความรู้ (episteme) ที่เป็นแหล่งอ้างอิงของผู้คนในสังคมในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ในการทำงานร่วมกันระหว่างอำนาจและความรู้ จะอาศัยกลไกทางระเบียบวินัย (discipline) รวมถึงระบบและกฎเกณฑ์ ที่ถูกปลูกฝังผ่านองค์ความรู้จากสถาบันต่างๆ ทางสังคม เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา เป็นต้น และเมื่อความรู้เหล่านี้ได้รับการต่อยอดจนกลายเป็นหลักคิด คนในสังคมก็จะมีมติว่าความรู้นั้นเป็นความจริง และรับเอาความจริงนั้นมาควบคุมตนเองให้มีระเบียบวินัยตามระบอบที่สังคมเชื่อว่าเป็นความจริงโดยไม่ตั้งคำถาม เพราะการสร้างความจริงเหล่านั้นได้ถูกกระทำผ่านระบอบความจริงและฝังลงลึกในระดับจิตวิญญาณและจิตใต้สำนึกของมนุษย์และในการใช้ชีวิตประจำวันของแต่ละคน และคนในสังคมก็จะสั่งสอนตัวเองด้วยการลงมือ บงการ ควบคุม จัดการตนเองไปตามระบอบความจริงนั้น เรียกได้ว่า เป็นการสร้างอัตบุคคล (self-subjectivity) ซึ่งคำอธิบายดังกล่าวนี้ ปรากฏในผลงาน เช่น *Madness and Civilization*, *The Birth of the Clinic*, *The Order of Things*, *The Archaeology of Knowledge* และในหนังสือ *Discipline and punish : the birth of the prison* translated by Alan Sheridan (New York: Pantheon Books, 1977) อธิบายเรื่อง ความบ้า ความเจ็บไข้ได้ป่วย ความเป็นคนคุก ล้วนเป็นการนิยามวาทกรรมที่ไม่ใช่แค่การพูดเฉยๆ แต่เป็นการจัดจำแนกให้คนเป็นคนอื่น โดยใช้สถาบันมาต่อยอดให้เห็นความแตกต่างนั้นชัดเจนขึ้น ซึ่งวาทกรรมจะสร้างความเข้าใจ ความหมายด้วยการเชื่อมโยงกับกฎที่มากำกับการทำหน้าที่ของวาทกรรมนั้น ซึ่งกฎนี้ไม่ใช่กฎของภาษา แต่เป็นกฎที่ผันแปรไปตามกรอบความรู้ของช่วงเวลาหนึ่งๆ ในประวัติศาสตร์ ในการถ่ายทอดอุดมการณ์ทางสังคม (ideology) ซึ่งนอกจากจะกระทำการผ่านชีวิตประจำแล้ว ยังกระทำผ่านวรรณกรรม เช่น การสอดแทรกระบบคุณค่าต่างๆ ในหนัง เพลง หรือวรรณกรรมรูปแบบอื่น ๆ ที่เป็นการแสดงภาพตัวแทน (Representation) ที่ต้องการนำเสนอ และจะมีลักษณะแตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย ในการวิเคราะห์อำนาจ (analysis of power) ในวาทกรรมของฟูโกต์ จึงทำการวิเคราะห์ทั้งอำนาจแบบที่มีเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดและอำนาจที่ไม่ใช่เศรษฐกิจ (non-economic analysis of power) และแสดงออกมาในรูปของความสัมพันธ์ โดยความสัมพันธ์นี้มีใช้เป็นความสัมพันธ์

แบบภายนอกแต่เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากภายในสิ่งนั้นๆ เอง เช่น ความรู้ เศรษฐกิจ เพศ เป็นต้น ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคม ภาษา (language) จึงเป็นจุดเน้นหลักในการวิเคราะห์ของฟูโกต์ ซึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องของการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ทางอำนาจ (power relations) แล้ว ยังถูกใช้แสดงถึงความสัมพันธ์กับมนุษย์คนอื่น และปฏิบัติการและตำแหน่งต่างๆ ที่ยึดโยงกับสิ่งเหล่านั้น และแสดงให้เห็นถึงอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อำนาจในการสร้างวินัย (disciplinary power) ซึ่งเข้ามาแทนที่อำนาจของระบบพิพัตลและระบบกษัตริย์ที่มีมาก่อนหน้านั้น ซึ่งอำนาจดังกล่าวนี้ เป็นอำนาจที่อยู่ในตัวของบุคคล ที่มีอำนาจอย่างไม่จำกัด

ในช่วงที่สอง นับตั้งแต่กลางปี 1990 เป็นการมุ่งเน้นการตั้งคำถามเกี่ยวกับอำนาจ และพยายามตั้งคำถามว่า ปัจเจกชนสามารถต่อต้านอำนาจภายใต้วาทกรรมที่ครอบงำอยู่นั้น ได้หรือไม่ และทำอย่างไร โดยงานในช่วงนี้จะเน้นย้ำให้เห็นถึงส่วนพลังของปัจเจกในการดิ้นรน ต่อสู้ ภายใต้การครอบงำของวาทกรรม มุ่งเน้นการตั้งคำถามเกี่ยวกับอำนาจ โดยใช้วิธีวิทวาทกรรม (Genealogy) ซึ่งเป็นการค้นหาการเกิดขึ้นของวิธีการใช้อำนาจในการสร้างระเบียบวินัยและความรู้ โดยเป็นความพยายามในการอธิบายว่ามนุษย์ถูกสร้างและกำหนดตัวตนภายใต้กรอบความรู้ได้อย่างไร โดยในการศึกษาจะใช้วิธีการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse and Discourse Analysis) เพื่อเป็นกรอบในการแยกแยะความสัมพันธ์ เชื่อมโยงส่วนต่างๆ ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของแนวคิดต่างๆ ที่แฝงอยู่ภายใต้ปฏิบัติการของวาทกรรมเหล่านั้น ผลงานที่ปรากฏที่กล่าวถึงประเด็นของพลังปัจเจกในการต่อต้านในยุคนี้ เช่น ในงาน Discipline and Punish (1977) ที่แสดงให้เห็นถึงภาคปฏิบัติการของการสร้างวินัยที่มีพลังอำนาจในการสร้างความเป็นตัวตนที่สยบยอมต่ออำนาจ (docile body) รวมถึงเป็นการจำแนกบุคคล (classification) ด้วยการแยกบุคคลที่เป็นพลเมืองดีกับนักโทษที่มีการกระทำที่เบี่ยงเบนจากบรรทัดฐานของสังคม จากการเกิดขึ้นของโครงสร้างทางกฎหมายและกฎเกณฑ์ทางอาชญาวิทยาที่ทำให้เกิดพื้นที่ใหม่ในการสร้างความเป็นตัวตนของนักโทษเหล่านั้นขึ้นมา โดยในหนังสือเล่มนี้พยายามชี้ให้เห็นว่า เมื่อ

บุคคลที่อยู่ภายใต้อำนาจของวาทกรรมนั้นแล้ว จะสามารถหลอมรวมตัวเองให้มีความแตกต่างหรือต่อต้านวาทกรรมภายใต้เงื่อนไขได้หรือไม่ และให้คำอธิบายว่า ในการต่อต้านอำนาจวาทกรรมนั้น บุคคลอาจทำโดยการไม่ยอมดำรงตนตามกรอบวาทกรรมที่สังคมกำหนด หรือปฏิเสธที่จะหยุดนิ่งอยู่กับอัตลักษณ์ใดๆ อย่างตายตัว ทั้งด้วยวิธีการทำให้เส้นกั้นระหว่างพื้นที่คลุมเครือสับสน หรือการสร้างอัตลักษณ์ใหม่เพื่อพยายามสั่นคลอนอำนาจและเปิดมิติของการต่อต้านให้กว้างขึ้น

สำหรับงานในช่วงที่สามนั้น จะมุ่งเน้นการประกอบสร้างเกี่ยวกับจริยศาสตร์ ตัวกระทำการทางเพศหรือตัวตนทางเพศที่ถูกสร้างขึ้นบนฐานความเชื่อของศาสนาคริสต์ และให้คำอธิบายว่าเพศไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่เป็นความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาในช่วงศตวรรษที่ 17-18 เช่น ผลงานเรื่อง *The History of Sexuality, Volumes Two and Three* ที่ชี้ให้เห็นถึงอำนาจในการสร้างวินัย (disciplinary power) ที่ปรากฏตัวขึ้นและมีอำนาจมากกว่าอำนาจที่อยู่ในแบบของการสร้างวินัยในรูปแบบเดิม โดยเป็นอำนาจที่ควบคุมการกระทำและทำให้ปัจเจกบุคคลจำนวนมากให้ยอมกระทำการเสมือนอยู่ในภาวะปกติ (normality) และเป็นอำนาจที่ปรากฏตัวในอีกรูปแบบหนึ่งในยุคสมัยใหม่ก็คืออำนาจที่กระทำต่อร่างกาย (bio-power) ที่มีคุณลักษณะเช่นเดียวกับอำนาจในการสร้างวินัย อย่างไรก็ตาม มีสิ่งที่แตกต่างกว่า คือ อำนาจที่กระทำต่อร่างกายนั้น เน้นไปที่ร่างกายของประชากรทั้งหมด แทนที่จะเป็นเฉพาะปัจเจกหรือเฉพาะกลุ่ม โดยในงานเขียนเรื่อง *The History of Sexuality* (1984) เป็นผลงานชิ้นสำคัญที่ชี้ให้เห็นว่า ในศตวรรษที่ 18 ปริมาณเรื่องเพศ (sexuality) ได้กลายมาเป็นจุดเน้นของวาทกรรมอย่างเข้มข้น โดยมีเป้าหมายที่จะจัดระเบียบควบคุมและจัดการเรื่องเพศโดยการสร้างนิยามของความปกติ เรื่องเพศตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา และพยายามกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนในเรื่องของความเป็นปกติและอัตลักษณ์ทางเพศ (sexual identities) ที่เป็นไปภายใต้บริบทของสังคมแต่ละสังคมที่มีลักษณะเฉพาะ โดยฟูโกต์ ให้ความสนใจอย่างมากกับเรื่องของกระบวนการใช้อำนาจ โดยเฉพาะอำนาจที่กระทำต่อร่างกาย (bio-power) ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏให้

เห็นอยู่ตลอดเวลาในสังคม และให้ความสนใจมากกว่าอำนาจดังกล่าวนี้ มีความสัมพันธ์กับความรู้ (knowledge)

ในวิธีการวิเคราะห์แบบฟูโกต์ คือการใช้มุมมองที่ต้องพิจารณาข้อความ คำศัพท์ ประพจน์ ในแง่ของสิ่งที่มีผู้บอกว่าสิ่งนั้นเกี่ยวข้องกับอะไรบ้าง และมองในแง่ของสิ่งนั้นว่าไม่เกี่ยวข้องกับ เช่น ในยุคหนึ่ง คนบ้าถูกนิยามโดยแพทย์ ว่าหมายถึง คนที่เชื่อผิดแปลกจากบรรทัดฐานทางสังคมในยุคสมัยนั้น เช่น ในยุคหนึ่งที่คำอธิบาย โดยรูปแบบของการวิเคราะห์ทฤษฎีกรรม จะมุ่งเน้นที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมซึ่งแสดงออกผ่านภาษาและการปฏิบัติเป็นหลัก เช่น ผู้ชายเป็นช่างทำหน้า ผู้หญิงเป็นช่างทำหลัง มีลูกมากจะยากจน มีลูกหัวปีท้ายปี เป็นต้น ซึ่งในการเริ่มทำความเข้าใจแนวทางการวิเคราะห์ของฟูโกต์นั้น อาจเริ่มพิจารณาจาก คำที่คนในสังคมใช้ว่าเมื่อคำเหล่านั้นได้ถูกใช้ สร้างผลต่อคนในสังคมอย่างไร ซึ่งนอกจากการวิเคราะห์ว่า สิ่งใดทำได้หรือทำไม่ได้ เพื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจแล้ว ต้องพิจารณาว่า สิ่งนั้นได้กลายเป็นบรรทัดฐานทางสังคมหรือไม่ และคำนั้นมีที่มาอย่างไร

ในปัจจุบันการวิเคราะห์ตามแนวทางของฟูโกต์นั้น ยังปรากฏให้เห็นมากมายในงานวิจัยหลายเรื่อง ทั้งการวิเคราะห์ระดับมหภาคในแง่มุมมองของอำนาจรัฐ เศรษฐศาสตร์ การเมือง วรรณกรรม วัฒนธรรมชุมชน กระทั่งแยกย่อยลงสู่ระดับจุลภาคที่เกี่ยวข้องกับตัวตนและอัตลักษณ์ของกลุ่มคนต่างๆ โดยงานของฟูโกต์นับเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยทำความเข้าใจความสลับซับซ้อนของชีวิตทางสังคมสมัยใหม่ ด้วยการนำเอาการตีความไปใช้ในการวิเคราะห์ร่างกาย ความเป็นตัวตน และการรับรู้แบบต่างๆ ตลอดจนวิธีการที่กำหนดความเป็นตัวตนของมนุษย์ เพื่อเพิ่มมุมมองต่อปรากฏการณ์และวิธีการที่ครอบคลุมในการอธิบายปรากฏการณ์สังคมที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายว่า วาทกรรมตามแนวคิดของฟูโกต์ หมายถึงอะไร และลองยกตัวอย่างคำที่คิดว่าเป็นวาทกรรมมาหนึ่งคำ และอธิบายว่าคำนั้นส่งผลต่ออดีต หรือปัจจุบันอย่างไร
2. ขอให้อธิบายแนวคิดเรื่องร่างกายใต้บังคับการของฟูโกต์ พร้อมยกตัวอย่างที่มีความสอดคล้องกับปรากฏการณ์ในสังคม

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

- Foucault, M. (1962). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, Translated by R. Howard. London: Tavistock.
- (1966). *The Order of Things: An Archaeology of Human Sciences*. London: Tavistock.
- (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Translated by A.M. Sheridan-Smith. London: Tavistock.
- (1977). *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Translated from the French by Alan Sheridan Harmondsworth Penguin.

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี : เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.
- จิราภา วรเสียงสุข. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3). ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.
- เชษฐา พวงหัตถ์. (2546). แนวความคิดหลักทางสังคมวิทยา เรื่องโครงสร้างผู้กระทำการ / Structure – Agency. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา ครั้งที่ 2 จัดโดยคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น กรุงเทพฯ วันที่ 19-20 ธันวาคม 2546.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). สัตว์วิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับ

การศึกษารัฐศาสตร์.กรุงเทพฯ: วิชาษา.

- . (2554). วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง
เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ : วิชาษา
แบร์รี สมาร์ท. (2555). มิเชล ฟูโกต์ (จามะรี เชียงทอง และสุนทร สุขสราญจิต แปล).
กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
ฟูโกต์ มิเชล. (2554). ร่างกายใต้บงการ /ของ Michel Foucault (ทองกร โภคธรรม ผู้
แปล). กรุงเทพฯ :คบไฟ
ธีรยุทธ บุญมี. (2557). มิเชล ฟูโกต์ : Michel Foucault. กรุงเทพฯ : วิชาษา.
ธีรรงค์ สกฤศรี กนกวรรณ ธรารวรรณ และคมกฤษ ตะเพียนทอง. (2560). พันธนาการข้าม
ยุค: อุดมการณ์เพศดัด (ไม่เคย) ได้. สารอาศรมวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยวลัย
ลักษณ์, 17(2), 91-108.
สุภาวงศ์ จันทวานิช. (2565). ทฤษฎีสังคมวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 10). สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์ จากวาทกรรม ของ
ตัวตนถึงจุดเปลี่ยนของของอัตตา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ

- Althusser, L. (1969). For Marx. London Allen Lane 1971 'Ideology and ideological state apparatuses'. In Lenin and Philosophy. Londod New Left Book. 1984 Essays on Idelogy. London Verso.
- Althusser, L. and Etienne Balibar (eds.). (1970). Reading Capital. London. New Left Books.
- Barthes, Roland. 1993. Camera Lucida. Translated by Richard Howard. London, England: Vintage Classics.
- Baudrillard, J. (1968). The System of Objects. London: Verso.
- . (1993). Symbolic Exchange and Death. London: Sage.
- . (1998). The Consumer Society: Myths and Structures. London: Sage.
- Bourdieu, P. (1977). Outline of a theory of practice. New York: Cambridge University Press.
- . (1984). Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. London: Routledge.
- Calhoun, Craig J. (ed.) (2007). Contemporary Sociological Theory. Blackwell.
- Capra, F. (1975). The Tao of Physics. London: Wildwood House.
- _____. (1982). The Turning Point. New York: Simon and Schuster.
- _____. (1986). The Concept of Paradigm and Paradigm Shift. Re-Vision, Vol.9 Number 1, 3.
- _____. (1988). Uncommon Wisdom. London: Fontana Paperbacks.

- _____. (1996). *Web of Life*. New York: Anchor Books.
- Giddens, A. (2009). *Sociology*. Sixth Edition. Cambridge: Polity.
- De Saussure, Ferdinand. (1966). *Course in General Linguistics* (Edited by Charles Bally and Albert Sechehaye, Translated by Wade Baskin). New York, Toronto, London: McGraw-Hill Book Company.
- Durkheim, E. (1897). *Suicide, a study in sociology* (1951 Edition, J. A. Spaulding, & G. Simpson, Trans.). London: Routledge.
- (1964). *The Division of Labour in Society*. New York: Free Press.
- (2008). *The elementary forms of religious life* (Cosman, C., Trans.). Oxford University Press.
- (1982). *The Rules of Sociological Method*. (Halls, W. D., Trans.) New York: Free Press.
- Foucault, M. (1962). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, Translated by R. Howard. London: Tavistock.
- (1966). *The Order of Things: An Archaeology of Human Sciences*. London: Tavistock.
- (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Translated by A.M. Sheridan-Smith. London: Tavistock.
- (1977). *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Translated from the French by Alan Sheridan Harmondsworth Penguin.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. Edited and Translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell-Smith. London: Lawrence and Wishart.

- Gramsci, A. (2014). *A Great and Terrible World: The Pre-Prison Letters, 1908-1926*. Edited and Translated by Derek Boothman. London: Lawrence and Wishart.
- Guba, E. G. (Ed.). (1990). *The paradigm dialog*. Sage Publications, Inc.
- Habermas, J. (1986). *The Theory of Communicative Action. Vol.1: Reason and the Rationalization of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society* (T. Burger, Trans.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Kuhn, T. S. (1962). *The structure of scientific revolutions*. University of Chicago Press: Chicago.
- (1970). *The structure of scientific revolutions*. 2nd Edition, Chicago Uni. The University of Chicago Press.
- Marx K. & Engels F. (1969). *The German Ideology*
- Marx, K., Engels, F., Lukes, S., Bronner, S. E., Tismaneanu, V., & Sassen, S. (2012). *The Communist Manifesto* (J. C. Isaac, Ed.). Yale University Press.
- Max Weber. (1947). *The Theory of Social and Economic Organizations*. (Handerson, A.M. and Parsons, T. Trans). New York: Free Press.
- Newton, K.M. (1997). Roland Barthes: 'The Death of the Author'. In: Newton, K.M. (eds) *Twentieth-Century Literary Theory*. Palgrave, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-25934-2_25

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. (2551). *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี: เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

- คาร์ล มาร์กซ และเฟรดริค เองเงิลส์. (2517). คำประกาศแห่งความเสมอภาค. แปลโดย
องค์กรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การ
พิมพ์.
- โคเซอร์, แอล. เอ. (2533). แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา ตอนคาร์ล มาร์กซ (Master
of Sociological Thought) (จาเมรี พัทธ์วงค์, ผู้แปล) (พิมพ์ครั้งที่ 1).
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- โคเซอร์, แอล. เอ. (2537). แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา ตอนแมกซ์ เวเบอร์
(Master of Sociological Thought) (อังกาบ กอศรีพน, ผู้แปล) (พิมพ์ครั้งที่ 1).
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เจมส์ กอร์ดิน ฟินเลย์สัน. (2559). ฮาเบอร์มาส: มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ (Habermas: a
very short introduction); วรารักษ์ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์, ผู้แปล (พิมพ์ครั้งที่ 1).
กรุงเทพฯ : สวนเงินมีมา.
- จิราภา วรเสียงสุข. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก (พิมพ์ครั้งที่ 3). ห้างหุ้นส่วน
จำกัด เอ็ม แอนด์ เอ็ม เลเซอร์พริ้นต์.
- ชาย โพธิสิตา. (2550). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. (พิมพ์ครั้งที่
3). กรุงเทพมหานคร: บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์. (2537). ทฤษฎีไร้ระเบียบ : ทางแพร่งของสังคมสยาม. (พิมพ์ครั้งที่ 1)
กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.
- ชวิตรา ตันติมาลา. (2560). พื้นที่สาธารณะและการผลิตพื้นที่: ความหมายใหม่ของ
ความสัมพันธ์ทางสังคม. บรรณศาสตร์ มศว, 10 (1), 92-103.
- ชาญ พนารัตน์. (2564). ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสังคมวิทยา. (พิมพ์ครั้งที่ 4). ภาควิชา
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยม
กับการศึกษารัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ:วิภาษา.

- (2554). วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง
 เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ : วิชาษา
 เชษฐา พวงหัตถ์. (2546). แนวความคิดหลักทางสังคมวิทยา เรื่องโครงสร้างผู้กระทำการ /
 Structure – Agency. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติ สาขา
 สังคมวิทยา ครั้งที่ 2 จัดโดยคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา
 สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการ
 วิจัยแห่งชาติ ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น กรุงเทพฯ วันที่ 19-20
 ธันวาคม 2546.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2557). มิเชล ฟูโกต์: Michel Foucault. กรุงเทพฯ : วิชาษา.
- (2558). การปฏิบัติศาสตร์ของโซซูร์ เส้นทางสู่โพสต์โมเดิร์นนิสม์.
 ธีรณรงค์ สกฤตศรี กนกวรรณ ธรวรรณ และคมกฤษ ตะเพียนทอง. (2560). พันธนาการข้าม
 ยุค : อุดมการณ์เพศดัด (ไม่เคย) ได้. สารอาศรมวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยวลัย
 ลักษณ์. 17(2): 91-108.
- พิทยา บวรวัฒนา. (2547). รัฐประศาสนศาสตร์ : ทฤษฎีและแนวการศึกษา (ค.ศ.1887-
 ค.ศ.1970) (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มักซ์ เวเบอร์. (2561). จริยธรรมโปรเตสแตนต์กับจิตวิญญาณแห่งทุนนิยม (The
 Protestant ethic and the spirit of capitalism) (อชิป จิตตฤกษ์, ผู้แปล).
 กรุงเทพฯ : โครงการวรรณกรรมไม่จำกัด
- แบร์รี สมาร์ท. (2555). มิเชล ฟูโกต์ ดี (จามะรี เชียงทอง และสุนทร สุขสรานุจิต แปล).
 กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ยศ สันตสมบัติ. (2526). จากกวนรถึงเทวดา : มาร์กซิสม์และมานุษยวิทยา มาซิสม์.
 กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฟูโกต์ ดี มิเชล. (2554). ร่างกายได้บงการ /ของ Michel Foucault (ทองกร โภคธรรม ผู้
 แปล). กรุงเทพฯ :คบไฟ

- โรลิ่งด์ บาร์ตส์. (2558). มายาคติ: Mythologies. (วรรณพิมล อังคศิริสรรพ, ผู้แปล; พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- วัชรพล พุทธรักษา. (2550). แนวความคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของกรัมซี (Gramsci): บททดลองเสนอในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองไทย. บทความนำเสนอในงานประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ แห่งชาติครั้งที่ 8 ณ ศูนย์การประชุมนานาชาติ ไบเทคบางนา, 13 ธันวาคม 2550.
- วัชรพล พุทธรักษา. (2557). บทสำรวจความคิดทางการเมืองของ อันโตนิโอ กรัมซี (A Survey of Gramsci's Political Thought). กรุงเทพฯ: สมมติ.
- (2561). อันโตนิโอ กรัมซี กับการจัดวางความคิดทางการเมือง: ปรัชญา ปฏิบัติ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการปลดปล่อยมนุษย์ (Gramsci and Political Installation: Philosophy of Praxis, Social Transformation, and Human Emancipation). กรุงเทพฯ: สมมติ.
- วิทยา ศักยภินันท์. (2533). ปรัชญามาร์กซ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุนีย์ ประสงค์บัณฑิต. (2553). แนวความคิดฮาปัทสของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ กับทฤษฎีทางมานุษยวิทยา. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยา (องค์การมหาชน).
- สุเทพ สุนทรเกสัช. (2540). ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย. เชียงใหม่ : บริษัท สำนักพิมพ์โกบอลวิชั่น จำกัด.
- สุภางค์ จันทวานิช. 2547. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2550). บทวิทยุรายการ “รู้ รัก ภาษาไทย” ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2550 เวลา 07.00-07.30 น. จาก <http://legacy.orst.go.th/?knowledges=กระบวนทัศน์-18-เมษายน-1550>

หลุยส์ อัลตูแซร์. (2557). อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ (กาญจนา แก้วเทพ, (แปล). ปิยศิลป์ บุณยสถาพร (บรรณาธิการ) (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์.

อรุณี สันฐิติวณิชย์. (2560). ฐานปรัชญาของระบบราชการในอุดมคติ (บทความปริทัศน์). วิทยาสารเกษตรศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์ 38, 679-688.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์ จากวาทกรรมของ ตัวตนถึงจุดเปลี่ยนของของอัตตา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ดัชนีเรื่อง

ก

- กระบวนการเชิงวิภาษวิธี · 24
- กระบวนการผลิตซ้ำ · 34
- กระบวนการสร้างความหมาย · 54
- กระบวนการทัศน์ · 7
- กระบวนการทัศน์ความขัดแย้ง · 10
- กระบวนการทัศน์ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ · 10
- กลไกการครอบงำทางความคิด · 37
- กลไกด้านการปราบปราม · 34, 37
- กลไกด้านอุดมการณ์ · 35
- กลุ่มโครงสร้างนิยม · 11
- กลุ่มทางประวัติศาสตร์ · 38
- กลุ่มสถานภาพ · 30
- กลุ่มหลังโครงสร้างนิยม · 11
- การกระทำตามความรู้สึก · 29
- การกระทำตามค่านิยม · 29
- การกระทำตามประเพณี · 29
- การกระทำตามเหตุผล · 30
- การกระทำทางสังคม · 28
- การก่อตัวทางสังคม · 33
- การก่อรูปทางวาทกรรม · 68
- การขาดการประสานงาน · 15
- การครองอำนาจนำ · 38
- การครองอำนาจนำทางการเมือง · 39
- การครองอำนาจนำทางวัฒนธรรม · 39
- การครอบครองความเป็นเจ้า · 39
- การครอบงำของกลุ่มทุน · 47
- การฆ่าตัวตาย · 17
- การฆ่าตัวตายจากการควบคุม · 20
- การฆ่าตัวตายที่เกิดจากภาวะไร้บรรทัดฐาน · 19
- การฆ่าตัวตายแบบเสียสละชีวิตเพื่อผู้อื่น · 19
- การฆ่าตัวตายเพื่อตนเอง · 19
- การจัดองค์กรสมัยใหม่ · 27
- การช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด · 39
- การใช้เหตุผล · 42
- ในการใช้อำนาจ · 43

ในการทำงาน . 43	การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ . 53
ในการปฏิสัมพันธ์ . 43	การปลดปล่อยไปสู่อิสรภาพ . 43
การถวิลหาอดีต . 66	การผลิตซ้ำ . 33
การทบทวนไตร่ตรองด้วยตนเอง . 43	การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ . 35
การทำความเข้าใจเชิงตีความ . 28	การมีอยู่จริง . 8
การทำความเข้าใจเชิงตีความที่	การยุบรวมของสัญญา . 65
เกิดจากการสังเกตโดยตรง . 28	การวัดชนชั้น . 47
การทำความเข้าใจเชิงตีความที่	แบ่งตามแนวตั้ง . 47
เกิดจากการอธิบายสาเหตุของการ	แบ่งตามแนวนอน . 47
กระทำ . 29	การวิเคราะห์ช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์
การดำรงรักษาสภาพที่เป็นอยู่ . 35	. 37
การนับถือโทเท็ม . 20	การสร้างความหมาย . 57
การบริโภค . 61	การสร้างความหมายในระดับที่สอง . 58
การบริโภคเพื่อการเลียนแบบ .	การสื่อสารแบบทางเดียว . 44
63	การสื่อสารแบบบนลงล่าง . 44
การบริโภคเพื่อสร้างความ	การสื่อสารแบบเปิด . 45
แตกต่าง . 63	การสื่อสารแบบสองทาง . 45
การบริหารงานแบบองค์การ . 31	การหาประโยชน์เฉพาะตน . 18
การแบ่งงานกันทำ . 14, 49	การอธิบายเหตุผลแบบนิรนัย . 8
การแบ่งแยกแรงงานแบบถูกบังคับ . 16	การอธิบายเหตุผลแบบอุปนัย . 9
การแบ่งแยกแรงงานแบบไร้บรรทัดฐาน .	
15	ข
การปฏิเสธความแน่นอน หนึ่งเดียว . 11	ข้อเท็จจริงทางสังคม . 13, 18

ค

ความขัดแย้งทางชนชั้น · 27
ความคิดเห็นสาธารณณะ · 43
ความจริง · 67
ความจริงทางสังคมที่เป็นนามธรรม · 13
ความจริงทางสังคมที่เป็นรูปธรรม · 13
ความเป็นกลางทางค่านิยม · 29
ความเป็นปีกแผ่นเชิงกลไก · 14
ความเป็นปีกแผ่นเชิงอินทรีย์ · 15
ความเป็นปีกแผ่นทางสังคม · 14
ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคม · 14
ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบกลไก · 14
ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบอินทรีย์ · 14
ความรู้แบบทฤษฎีวิพากษ์ · 43
ความหมายของการสื่อสาร · 57
ความหมายโดยตรง · 57
ความหมายโดยนัย · 57
ความหมายเชิงสัญลักษณ์ · 10
ความหมายเชิงอัตวิสัย · 28

ความหมายสัญลักษณ์ · 54, 57

คาร์ล มาร์กซ · 22

โครงสร้างทางสังคม · 8, 27

โครงสร้างส่วนบน · 23, 33, 46

โครงสร้างส่วนล่าง · 23, 49

ง

เงื่อนไข · 55

จ

จริต · 51

จิตวิญญาณของกลุ่ม · 20

เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส · 41

ฉ

ฉันทานุมัติทางศีลธรรม · 18

ช

ชนชั้น · 37, 47

ชนชั้นกลาง · 40, 44

ชนชั้นนายทุน · 38

ช่วงชั้น · 31

ณ

มอง โบตริยาร์ด · 60

ญ

ญาณวิทยา · 7

ด

ตรรกวิทยาแห่งการบริโภาค · 61

ตรรกะของการบริโภาค · 62

ตรรกะของการแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์
· 62

ตรรกะของการสร้างภาพนิมิต · 64

ตรรกะของความแตกต่าง · 62

ตรรกะของมูลค่าเชิงสัญลักษณ์ · 62

ตรรกะของมูลค่าใช้สอย · 62

ตรรกะของมูลค่าแลกเปลี่ยน · 62

ตรรกะเชิงความเท่ากัน · 62

ตรรกะเชิงคุณค่านามธรรม · 62

ตรรกะเชิงอรรถประโยชน์ · 62

ต่อต้านปรัชญาปฏิฐานนิยม · 41

ตัวแทน · 64

ตัวบท · 55

ตัวสัญลักษณ์ · 54

ตัวหมาย · 54

ตัวหมายถึง · 54

ตัวอ้างอิง · 54

ท

ทฤษฎีเจตจำนงคีอัสระ · 17

ทฤษฎีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของ
สังคม · 22

ทฤษฎีระดับจุลภาค · 10

ทฤษฎีระดับมหภาค · 10

ทัศนะแบบการคาดคะเน · 33

ทัศนะแบบการประกอบสร้าง · 53

ทุนทางสังคม · 49

ทุนวัฒนธรรม · 48

ทุนเศรษฐกิจ · 48

ทุนสัญลักษณ์ · 48

ธ

ธำรงรักษาสภาพที่เป็นอยู่ · 34

น

แนวคิดมนุษยนิยม · 33

แนวคิดมาร์กซิสม์ · 37

บ

บริบท · 55

บุคคลสาธารณะ · 44

แบบอุดมคติ · 30

แบบอุดมคติทางประวัติศาสตร์ · 30

แบบอุดมคติที่มีลักษณะทั่วไป · 30

ป

ปัญญาชน · 40, 67

 ปัญญาชนแบบก้าวหน้า · 40

 ปัญญาชนแบบดั้งเดิม · 40

ปัญญาชนสังกัดชนชั้น · 40

ปีแอร์ บูร์ดิเยอ · 46

ผ

ผู้กระทำการ · 17, 39

พ

พื้นที่ประชาสังคม · 44

พื้นที่ส่วนรวม · 41

พื้นที่สาธารณะ · 43, 44

พื้นที่สาธารณะแบบเทียม · 45

ฟ

ฟิลด์ · 49, 51

เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ · 52

ภ

ภาววิทยา · 7

ภavnimit และสภาวะเหนือจริง · 63

ภาวะพยาธิสภาพของสังคม · 15

ภาวะเสื่อมมนต์ขลัง · 32

ม

มโนทัศน์ · 30

มโนธรรมร่วม · 20

มายาคติ · 56

มายาคติต่อต้าน · 58

มิเชล ฟูกูเกต์ · 67

มิติทางวัตถุ · 23

มุมมองแบบวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ · 25

แมกซ์ เวเบอร์ · 27, 46

ย	ลักษณะของการปราบปราม · 15
ยุคการสร้างภาพนิมิตในลำดับที่สอง · 65	
ยุคการสร้างภาพนิมิตในลำดับที่สาม · 65	ว
ยุคการสร้างภาพนิมิตในลำดับแรก · 65	วิภูสงสารแห่งสัญญาะ · 55
ยุคความคิดเกี่ยวกับสัญญาะ · 64	วัตถุนิยมประวัติศาสตร์ · 24
ยุคก่อนสมัยใหม่ · 64	วาทกรรม · 68
ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม · 64	วิถีชีวิตแห่งสัญญาะ · 53
ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการในยุโรป · 64	วิธีการวิเคราะห์วาทกรรม · 68
	วิธีการวิภาษวิธี · 24
	วิธีการศึกษาในแนวปฏิฐานนิยม · 28
	วิธีวิทยา · 8
	วิธีวิทยาวงศาวาทกรรม · 68
	วิภาษวิธี · 9
	วิภาษวิธีวัตถุนิยม · 24
	วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ · 24
ร	ส
รสนิยม · 51	สภาคนงาน · 40
ระบบทุนนิยม · 33	สภาวะการณ์ทางศีลธรรม · 21
ระบบศักดินา · 33	สภาวะไร้บรรทัดฐาน · 17, 20
ระบบสังคมนิยม · 33	สังคมแบบคอมมิวนิสต์ · 25
รูปสัญญาะ · 54	สังคมแบบคอมมิวนิสต์ดั้งเดิม · 24
โรลิ่งด์ บาร์ต · 56	สังคมแบบดั้งเดิม · 16
ล	
ลักษณะของการชดใช้และชดเชย · 15	

สังคมแบบทุนนิยม · 25

สังคมแบบโบราณ · 24

สังคมแบบศักดินา · 24

สังคมอุตสาหกรรม · 16

สัญญา · 54, 62

สัญลักษณ์ · 62

สิทธิอำนาจ · 31

 สิทธิอำนาจตามประเพณี · 31

 สิทธิอำนาจที่อยู่บนหลักเหตุผล

หรือกฎหมาย · 31

 สิทธิอำนาจบนรากฐานของบุญ

บารมี · 31

สินค้า · 61

สินค้าทั่วไป · 61

สินค้าทางวัฒนธรรม · 61

ห

หลักนิติธรรม · 16

หลักวิชาวิธี · 23

หลุยส์ อัลธุแซร์ · 33

หัวใจของลัทธิมาร์กซ์ · 47

เหตุผลเชิงการสื่อสาร · 44

อ

อัตลักษณ์ · 63

อันโตนิโอ กรัมสกี · 36

อำนาจแห่งการล่อลวง · 65

อุดมการณ์ · 34, 39

 อุดมการณ์ตรงข้าม · 34

 อุดมการณ์ทางเลือก · 34

อุดมการณ์แบบกระสุนไฟ · 33

อุดมการณ์หลัก · 34

อุปทานที่ล้นเกิน · 61

เอมิล เดอร์ไคม์ · 13, 46

ฮ

ฮาบีทัส · 50

ที่ปรึกษาทางวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ ธราวรรณ
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐสุดา เต้พันธ์
คณะบดีคณะจิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อำนวย พิรุณสาร
ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

แนวคิดและวิธีวิจัย ในทฤษฎีสังคม

ธีรพงศ์ สกุลศรี

